6

HRVATSKA

KNJIŽEVNA

REVIJA

MARULIĆ

1983

M A R U L I Ć
hrvatska književna revija

Izdaje: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21

Uređuje: Uredništvo odbor

Glavni i odgovorni urednik:

Radovan Grgec

Omot: Ante Starčević

Revija izlazi 6 puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac).

Uredništvo i uprava:

Zagreb, Trg kralja Tomislava 21, telefon 440-697

Stranke se primaju svaki dan, osim subote, od 11 do 13 i četvrtkom od 17 do 19 sati.

Rukopise ne vraćamo.

Cijena pojedinom broju 100. — d

Godišnja pretplata 600. — d. uplaćuje se u korist tekućeg računa

30102 - 678 - 448

Godišnja pretplata za inozemstvo 35 USA dolara uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke, Zagreb

30101 - 620 - 16

2424091010

Tisak: »Plamen«, Slav. Brod

Oslobođeno plaćanja poreza na promet Rješenjem Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu, broj 229/1-1979. od 15. I. 1979.

MARULIĆ ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST I KULTURU

BROJ 6 ZAGREB, studeni — prosinac 1983. GOD. XVI

Radovan GRGEC

Uz rub (31)

Prošli put govorili smo o vjeri u neke apsolutne vrijednosti. Danas, u vremenu skepticizma i relativizma, nekadašnje »apsolutne« vrijednosti sve se više relativiziraju, a »vjera u nadu protiv nade« postaje izazov »zdravom razumu« i duhu vremena, ludost i fanatizam.

Čini se da je i u literaturi lucidnost cinika i agnostika razumljivija i »razumnija« od vjernosti i dosljednosti »fanatika«. I *Jacquesa Maritaina* proglasiše neki, zbog njegove vjernosti i radikalnosti u kršćanskim stavovima, fanatičnim i neelastičnim neofitom. I sâm *Bernanos,* duhovno dijete Léona Bloya kao i Maritain, znao se katkada naljutiti na toga dubokog mislioca i revnog obraćenika, koji je kao urednik kolekcije »Roseau d'or« pokušao da »korigira« ili čak izbaci neke stranice u Bernanosovim djelima gdje su svećenički likovi prikazani u ne baš »konstruktivnom« i »pobudnom« svjetlu. »Vi govorite dobro,« pisao je tada Bernanos Maritainu, »čak previše dobro. Govorite kao Jobovi prijatelji.« Ipak je Maritain naslutio lucidnost ne samo Bernanosova misticizma nego i njegovih invektiva, ali mu je uvijek preferirao pisce kao što su Françcis Mauriac ili Julien Green. Zamjerao mu je njegove ranije stavove o židovskom pitanju i o španjolskom ratu. Kasnije se, i u pogledu Židova i u pogledu Španjolske, nađoše na istoj liniji.

Iako *François Mauriac* nije bio »vitez Apsolutnog« kao Georges Bernanos, bio je Maritainu bliži. I oni se nađoše na istoj liniji potpisavši zajednički manifest o Španjolskoj. Otada pa sve do Mauriacove smrti ostadoše dobri prijatelji kao istraživači »avanturâ milosti«, dakako svaki na svom području.

Prije toga, nalazili su se, mogli bismo reći, na sasvim različitim »valnim dužinama«.

Mauriac je bio poznat kao pristaša autonomije umjetničkog stvaralaštva i distinkcije između estetike i etike. Stoga ga je tadanja katolička »dobra štampa« napadala, upozoravajući ga kako je glavna dužnost kršćanskog kritičara istaknuti povezanost umjetnosti s moralom. I Maritain ga upozorava kako je važno izbjeći »connivence« (komplicitet) i kako valja »purifier la source« (pročistiti izvor). Da je Proust, piše on, posjedovao svjetlost sv. Augustina, napisao bi svoje veliko djelo u pravom duhu. Konačno i Mauriac priznaje (Dieu et Mammon) da je najvažnije »pročistiti izvor« i da grijeh ne može biti bitni sastavni dio umjetničkog djela (Souffrances du chrétien). Ipak je ostao »realist«, za kojega je i Baudelaire pjesnik realnosti. Razlikovao je »surnaturalisme poétique« i »surnaturel chrétien«, ali je ostao daleko od »metafizičke patetike« Dostojevskog, Bernanosa i J. Greena.

Pisali smo već o tom kako su patetika i retorika, metafizika i mistika još uvijek za mnoge deprecijativni i podrugljivi izrazi u pogledu ocjenjivanja i vrednovanja književnosti. Kad čovjek sve relativizira, svemu se smije niti u što vjeruje, lakše mu je biti ili bar »izgledati« razborit i »objektivan« nego onomu koji je »angažiran« srcem i umom. U posljednje se vrijeme, međutim, i kod nas počelo pisati kako »patos« ne bi trebao da bude podcjenjivački izraz jer sa svim svojim konotacijama, s dijahronijskog i sinhronijskog stanovišta, umjetnosti i književnosti donosi neosporne vrijednosti. »Žuti« smijeh cinika i »puni pogoci« karikaturista ne ulaze pod kožu onako duboko kao oduševljenje i patos vjernika poput *Dostojevskog* i *Bernanosa*, kao njihova mistika i metafizika, jer suvremeni čovjek, danas možda više nego ikada, čezne i vapi za »dodatkom duše«, za izgubljenim i zaboravljenim transcendentalnim vrednotama.

Skepticizam i relativizam dolazili su naročito do izražaja u suvremenom nevezanom pjesništvu, u refleksivnoj poeziji s raznim unutarnjim ritmovima i različitim »arhitektonskim« prezentacijama, u onome što *Maleš* zove »poetskom dosjetkom« a *Jurica* »ironijskim osporavanjem vrijednosti«. To bi bile neke od značajki »modernitеta« u poeziji. Međutim, taj »modernitet« vrlo je relativan i krhak, pa se polako vraćamo »stabilnijim« kriterijima i vrijednostima, nečemu što bi moglo imati i nekakvu »izvanvremensku« karakteristiku. O tom smo govorili i kad smo spomenuli kako jedan naš uvaženi kritičar odriče *Izidoru Poljaku* autentični lirizam zbog njegove »staromodne duše«.

Katkada je refleksivna poezija niz više ili manje »dubokoumnih« ili »paradoksalnih« misli koje bi se isto tako lijepo mogle napisati proznom »arhitektonikom«. Naravno da je i ona reakcija na nešto prije toga i odraz nečega što još uvijek karakterizira dezorijentaciju i vrludanje jedne civilizacije. No, kao reakcija na vrludanje moderne poezije javlja se i sve veći interes za verzificiranu poeziju nakon njezine »spektakularne defenestracije«, kako to piše u *Republici 9/83* Zvonimir Mrkonjić osvrćući se na *Slamnigovo* djelo »Hrvatska versifikacija« i na tezu: restauracijom vezanog stiha

moglo bi se kompenzirati ono što slobodom izjalovljuje.

Bilo kako bilo, nevezanu refleksivnu poeziju i ironijsko osporavanje vrijednosti ne možemo poistovjetiti s modernitetom, niti »lucidnost« podrugljivca i sumnjača s »inteligencijom«. Suvremeni senzibilitet, na svom putu od hiperbole do litote, nije se zaustavio na litoti, psovci i »štosu«, tražeći publiku, koje, zapravo, više i nema.

»Zar biste željeli da budem verzifikator i ‚tamburaš', vjernik i ‚fanatik' kao vaši uzori iz pradavnih vremena?« upitao je neki napredni i »prosvijetljeni« književnik jednoga iz te publike. »Upravo to, veleučeni«, odgovori mu »pučanin«.

* * *

Ovogodišnji dobitnik Nobelove nagrade za književnost, engleski pisac *William Golding*, blizak je po svojoj »austerity« tražiteljima Apsolutnog i metafizičkoj »patetici«, što naročito dolazi do izražaja u njegovu najpoznatijem romanu »Gospodar muha«. Njemu je, svojom zaokupljenošću »vječnim problemima«, blizak *Cristopher Derrick*, obraćenik na katolicizam, koji secira trulež društva gdje djevojke uče »kako da ne ostanu djevice i kako da ne postanu majke«. Ta ozbiljnost karakterizira pisanje mnogih predstavnika suvremene engleske literature. Nasuprot tome, toliko hvaljeni i od »katoličke književnosti« svojatani *Graham Greene* kao da se, stareći, sve više priklanja »ironijskom osporavanju vrijednosti«. Njegovi romani, ubrzo po objavljivanju, prevode se i kod nas. Nedavno je preveden i »Monsinjor Quijote«, u kojemu se oštro i duhovito (ali pokatkad i neumjesno) ironiziraju podjednakim »aršinom« i katoličke i marksističke vrednote. Šteta što je prijevod ponegdje deformiran nepoznavanjem katoličke terminologije (npr. evanđelist sv. Matej uporno se prevodi kao sv. Matija a sv. Franjo Saleški kao sv. Franjo Salezijanski).

Iako vjera u neke »vječne vrijednosti« može katkada, i na području umjetnosti, dati snažnija djela nego osporavanje, ironiziranje i relativiziranje, ipak valja katkada razboritom »relativizacijom« unijeti ravnotežu, pa i humor, u ono što neki preozbiljno proglašuju suvremenim ukusom ili nesspornim »progresom«. Kriteriji ukusa i progresa na području umjetnosti i znanosti podložni su neprestanoj mijeni. Sjetimo se samo koliko smo teorija čuli o postanku planetarnog sustava (od Kant-Laplaceove, Jeansove i »big banga« pa sve do najnovijih »kozmogonija«) ili o postanku čovjeka (ne zaboravimo piltdownski falsifikat!). Stoga djeluje pomalo neuvjerljivo kad netko suvremenu refleksivnu i nevezanu poeziju proglašava jedinim autentičnim izrazom današnjih pjesničkih preokupacija i emocija ili kad neki nadobudni egzegeti, želeći pokazati kako su u toku znanstvenog napretka, govoreći o stvaranju prvog čovjeka, pričaju u svojim učenim komentarima (i u katehezama za djecu!) o poligenezi, dok nas suvremena genetika, s obzirom na veliku stabilnost kromozoma, upućuje na monogenizam u biološkom pogledu.

Već smo pisali o tom kako je pripovjedački stil u suvremenoj literaturi često drugačiji od onoga na koji smo navikli u našem djetinjstvu i mladosti. Kao tipične primjere takve proze naveli smo djela *Marija Pomilija* (»Peto evanđelje« i »Božić 1883«, za koji je nedavno dobio nagradu Strega) i *Danila Kiša* (»Grobnica za Borisa Davidoviča«). Biografije i autobiografije još su uvijek u modi kao i razni dnevnici, samo su i ti žanrovi donekle modificirani prema suvremenom ukusu. Stoga nam je i razumljivo da bi Isusov život danas valjalo napisati nešto drugačije nego Vimerov. Ipak bi nas zanimalo kako je izgledao Bernanosov »Život Isusov«, koji je on tako žarko želio dovršiti, ali ga je smrt pretekla. Isto tako nas zanima *Hosseinova* predstava »Čovjek zvan Isus«, u kojoj se on, kako kažu, nije udaljavao od svetopisamskih podataka.

Graham Greene u novom svesku svoje autobiografije opisuje genezu svog obraćenja. Te su stranice za nas vrlo interesantne kao i stranice dnevnika *Juliena Greena* i *Françoisa Mauriaca*. Uzgred napominjemo da se razlika ukusa i stila pisanja vrlo lijepo vidi kod Bernanosa i njegova sina *Michela* (čiji je roman upravo izašao iz tiska) kao i kod Mauriaca i njegova sina *Claudea* (koji u svojoj najnovijoj knjizi piše kako žali što nije kršćanin). No ipak, u mnogima od tih razlika ne bi trebalo gledati nekakve »kopernikanske obrate ili prevrate«, nego više »pomake akcenta«.

Biografske, dnevničke i epistolarne stranice daju i danas svjedočanstvo o intimi pojedinaca i o pulsu vremena u kojem oni žive. Oni su, možemo reći, živa kronika svojeg vremena.

U to sumorno vrijeme unose svjetlo i toplinu pisci, umjetnici i mislioci koji su se odlikovali inteligencijom srca. Stoga nismo bez razloga toliko puta pisali o *Jacquesu Maritainu*. Možda smo premalo govorili o misliocu koji se od njega u mnogočem razlikovao i koji je bio otvoreni protivnik nekih Maritainovih pogleda. Bio je to *Maurice Blondel*, koji je shvatio da je srce ono što čovjeka čini čovjekom, da posjedujemo samo ono što dobrovoljno dajemo. »Postoji samo jedan način da čovjek bude bogat«, pisao je on, »a to je milosrđe. Čim osjetimo svoju nevrijednost, očekujemo sve od milosrđa Otkupiteljeva!« Znao je da samo od srca, prožeta duhom, dolazi ono što je dobro i u pravom smislu korisno za čovjeka, da kruh ljubavi ima najbolji okus i ukus.

Zato i izričaji »starinske duše« imaju dobar okus i ukus i za naše vrijeme, radilo se tu o *Hofmannsthalovu* »*Čovjeku*«, prikazanu u okviru Svete godine Otkupljenja na Campidogliu u Rimu, ili o pjesmama *sv. Ivana od Križa*, objavljenima nedavno kod »Editions Obsidiane« s predgovorom *Pierrea Emmanuela*. Iako Hofmannsthalov igrokaz ponegdje, naročito u prijevodu, zvuči arhaički i »pseudomistički« staromodno, njegova poruka u Svetoj godini Otkupljenja još je uvijek aktualna, kao što je aktualna i poruka raznih svetaca koji su bili »opijeni« Bogom. Takav je bio i mali brat *Charles de Foucauld*, i *Maksimiljan Kolbe*, žrtva koncentracionog logora, i naš *Leopold Mandić*, nedavno kanonizirani drugi hrvatski svetac. Taj mali kapucin ostao je vjeran ne samo Kralju vjekova i svojim pokornicima nego i svojoj domovini Hrvatskoj, u kojoj je ostavio srce. Odbio je da primi talijansko

državljanstvo riječima: »Krv nije voda. Ne može se izdati vlastita krv!« Njegova svetost i njegova ljubav prema domovini griju nas i sada, u ovo božićno vrijeme, na kraju 1983. godine.

* * *

Približujući se trećem mileniju kršćanstva i naše civilizacije, strepimo pred pomišlju kakva bi nam neugodna iznenađenja, katastrofe i kataklizme mogla donijeti budućnost čovječanstva. O tim strahotama pisali su u svojim djelima *Döblin, Orwell, Köstler* i toliki drugi, njih su naslutili veliki pjesnici poput *Leopardija, Baudelairea, Rimbauda, Lorke, Eliota* itd., predosjećali su ih sveci i mislioci kao npr. *don Bosco* ili *Gandhi*. U srž novih situacija i mutacija u ljudskom društvu i životu ulazili su filozofi kao *Nietzsche* (kojega Papini zove pseudoantikristom), *Heidegger, Maritain, Wittgenstein*... Kao i *Eliot* u svom eseju »Pojam kršćanskog društva«, i *Maritain*, njegov uzor, u svojim toliko spominjanim djelima, mnogi od njih vidjeli su jedini spas od budućih nevolja u stvaranju kršćanske kulture i kršćanskog društva, koje vremenu oduzima fatalni zadah smrti a vječnosti daje ljepotu uskrsnuća, donoseći čovjeku uvijek novu poruku Radosne Vijesti.

Da bi ta poruka mogla ući u ljudsku svagdašnjicu, u aktualni život, možda više od raznih teologa i filozofa, od vrhunskih znanstvenika i umjetnika, mogu učiniti katehete i »terenski« pastoralci, popularizatori i evangelizatori, sveci i jednostavni ljudi »na svom mjestu«, »pučki« pisci i novinari, zahvaljujući kojima Riječ postaje pristupačna svima, a ne samo nekolicini. »Riječ pripada svima«, bila je i tema Svjetskog kongresa *UCIP-a* (katoličkih novinara i izdavača), održanog od 22. do 28. listopada 1983. u *Dublinu*.

Na tom XIII. međunarodnom kongresu katoličkog tiskovnog udruženja sudjelovali su i predstavnici iz naše zemlje. Naslov teme zvuči zaista gordo, ali istina je drugačija; ona zvuči »gorko«: Nažalost, riječ *ne pripada* svima, svi *nemaju* pravo na riječ. U kategoriju onih koji nemaju pravo na riječ ulazi sva sila stanovnika zemalja gdje je pluralizam tek mrtvo slovo, sva sila onih koji žive bez slobode, bez kruha i bez osnovnih ljudskih prava, kako su to konstatirali i predstavnici nekih zemalja (među kojima i domaćina Irske) na kraju kongresa pri izglasavanju rezolucija.

Inače se o temi vrlo inteligentno govorilo i raspravljalo. Posebno su nas se dojmili referati irskog biskupa *Cahala Dalyja*, predsjednika UCIP-a dr. *Hannsa Sassmanna* (koji je ponovno izabran na tu funkciju), Kongoanca *Bernarda Mackize* (urednika lista »La semaine africaine), urednika dnevnika »La Croix« *Noëla Copina* i dobro nam poznatog *Alberta Tevoedjrea*, o kojemu smo već više puta pisali kao i o njegovoj knjizi »Evanđeosko siromaštvo — bogatstvo naroda«.

Hodajući ulicama Dublina sjetio sam se kako je prije pedesetak godina istim ulicama prolazila skupina svetojeronimskih sudionika Međunarodnog euharistijskog kongresa na čelu s nezaboravnim dr. *Josipom Andrićem*, čije su knjige i članci o Irskoj toliko zbližile naša dva naroda, me-

dušobno tako daleka a opet tako bliska po srcu i povijesnim peripetijama. Iz jedne od tih knjiga istrgnuo sam sliku De Valere, koja je godinama stajala na mom dječjem stolu. *De Valera* je još uvijek živ u srcu irskog naroda. O njemu su mi pričali prodavači, svećenici, profesori i vozači taksija. U ulici u kojoj stanuje njegov sadašnji nasljednik *Fitzgerald* upoznao sam mladu Hrvaticu, udatu za Irca. Njezino trogodišnje dijete oblijetalo je oko mene, izražavajući svoje veselje na hrvatskom jeziku, a majka se veselila našoj »Danici«, koju sam joj donio na poklon. I to je bio jedan dirljivi susret Irske i Hrvatske. Vrativši se u Centar karmelićanske duhovnosti, gdje smo odsjeli, nisam nikako mogao zaboraviti hrvatsko »cvrkutanje« male Leje.

Karmelićanski prior sve nas je osvojio i oduševio svojim smiješkom i gostoljubivošću, koja je očarala i mladi par s otoka Mauricijusa, i Egipćanina Farida, i p. Antoinea Gemayela (Aminova bratića), i afričkog biskupa iz Lesota, i Indijanku iz Perua i novinara iz Sijama, s kojima smo proveli pet dana pod istim krovom i za istim stolom. Sličan smiješak zamijetio sam i u očima tahićanskog biskupa i honkonškog svećenika, koji mi je i na rastanku, videći da sam nešto tužan, doviknuo uhvativši me za ruku: »Smile! (Nasmiješi se)«.

Našavši se u gomili predstavnika Indije, Italije, Kameruna, Senegala, Benina, Argentine, Libanona, Oceanije i drugih zemalja s obje hemisfere na primanju kod gradonačelnika Dublina, a zatim i kod irskog ministra vanjskih poslova, osjetili smo kako je velika i sveobuhvatna Crkva katolička i kako je velika mala Irska upravo zato što je katolička.

Kao desetogodišnji dječak, sjećam se, gledao sam u današnjem kinu »Zagreb« film »Moj život za Irsku«. Otada sam često poželio da vidim taj narod i zemlju. Nakon četrdesetak godina želja mi se ispunila. I nije mi žao.

SRETAN BOŽIĆ I NOVU GODINU

svim svojim pretplatnicima, čitateljima i prijateljima želi

HKD SV. ĆIRILA I METODA
(Društvo sv. Jeronima)

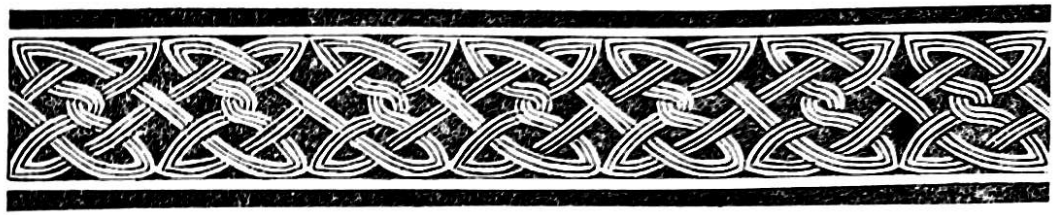

Andro Vid MIHIĆIĆ

Ivan Meštrović

(1883—1983)

Vinjeta Zdenke Sertić

O Meštroviću pisano je mnogo i svakojako. Neki su ga u zvijezde kovali, drugi omalovažavali; bilo je i onih koji su ga zlobno grickali. Ali, svi su mu se divili ili, možda je uputnije reći, čudili: najviše oni koji su ga pokušavali obescijeniti. Upravo ti dali su mu najviše priznanje svojom mržnjom i bezuspješnim pokušajima da ga s postolja sruše. Nijesu uspjeli. Stajao je čvrsto. Postolje njegove slave cementirali su svojim autoritetom Rodin, Strzikowsky, Verhaeren i mnogi drugi koji su u njemu gledali umjetnički fenomen i jedinstven kiparski talenat našeg doba, pa i svih vremena.

Da ne budem jedan od onih koji nad odrom ili grobom održavaju nazdravičarske govore, želim utvrditi: i Meštrović je bio čovjek. Pored velikih sposobnosti imao je i ljudskih mana. On je bio toga svjestan. Zbog toga je i do starosti izgrađivao sebe i etički i umjetnički. Učio je i kalio se, nastojeći probiti se u svjetlo. To svjetlo bilo je u mladosti istina u ljepoti, u starosti ljepota u istini.

Bio je samosvjestan i skroman. Skromnošću nastojao je prodrijeti u tajne života, prirode, umjetnosti i duše, do kojih se ne dolazi visoko dignute glave. Učio je od svih pa i od onih koji su manje znali od njega: od umjetnika, učenjaka, književnika, seljaka, radnika, najviše od ljudi koje civilizacija nije depravirala jer je u njima naslućivao najsigurniju riječ istine.

Nije bio dogmatičar ni vjerski ni umjetnički. Išao je za istinom, zato nikad nije dozvolio da ga sputa i užlijebi ikakav formalizam. Akademizam je već kao student prerastao, impresionizam je samo dijelom provjerio i napustio, secesije se nutarnjim naporom otarasio, i pošao je za najvećima. Znao je da plodovi o stablu a stablo o zemlji ovisi, i da se budućnost na temeljima prošlosti gradi.

Došao je do renesanskih majstora Brunelleschija, Ghibertija, Leonarda, Bramanta, Sansovina. Najviše ga je opčinio mrki i svadljivi Buonarroti. Svi su oni bili slikari, arhitekti, kipari, pjesnici i mislioci — pa zašto to ne bi bio i on? Oni su bili Talijani a on dalmatinski Zagorac; ali i oni su imali samo jednu glavu. I veliki Giotto pasao je nekada ovce.

Vasarijeva knjiga »Le vite de piu eccellenti pittori, scultori e architetti« bila je knjiga s kojom se nije rastajao, kao ni s Biblijom ni s narodnom pjesmom. Na tim djelima provjeravao je svoj duh i svoje djelo. Kipario je, slikao, crtao, pisao pjesme, novele, traktate o estetici i umjetnosti i čini se da je napisao i neku dramu. Bio je velik radnik i tražilac: neumorni tražilac životne i umjetničke istine. Zbog toga, moda ga nije zavodila. Radom i proraĎivanjem sama sebe probio se u dublje i dalje. Novo ga je zanimalo samo ako je predstavljalo Bolje.

Ivan Meštrović: Autoportret

Kipar

U dalmatinskoj Zagori svaki pastir je potencijalni kipar. Odgajajući se u priči i kamenu najprije priroda oblikuje njega, zatim on prirodu: kusturicom, nožićem, rezbareći drvo, mijeseći glinu ili režući muljiku. Tako je započeo i Ivan Meštrović. Imao je sreću da je bio zapažen i da su njegovi radovi, koji nisu bili bitno različiti od radova njegovih drugova, bili ocijenjeni kao djela iznimno talentiranog pastira. I našao se netko — taj netko je danas još uvijek nesiguran jer se kao takvi javljaju mnogi — i Meštrović je pošao dalje. Najprije je poslan u Split u klesarsku radionicu Pavla Bilinića. Nakon relativno kratkog šegrtovanja već u Splitu počeo je modelirati. Iz Splita krenuo je u Beč na Akademiju likovnih umjetnosti. Meštrovićev kolega pokojni kipar Peruzzi rekao mi je da je Meštrović, došavši na bečku Akademiju, želio upisati slikarstvo, no nakon prvih radova profesori su ga sami uputili na odio kiparstva: svaki njegov potez, gradnja njegovih tijela odavali su plastičara. Na kiparskom odjeljenju našao se među secesionistima. Secesija je u to doba bila moda. On ju je probno okušao i već doskora napustio, tražeći dopunu plastike u igričavom svjetlu površine i u sjenama koje produbljuju volumen. Na taj put naveo ga je Rodin. Ipak, iza svega toga bilo je nešto što nije bilo ni secesijsko ni rodinovsko, nešto epsko: probijao se monumentalizam nadahnut narodnom pjesmom, Homerom i Biblijom a po svoj prilici i odrazima megalitske skulpture Asiraca, Babilonaca i Egipćana.

U Beču već je radio mnogo, u Parizu se potpuno razradio. Svojom smjelošću zadivio je Rodina a i izazvao pomalo jal Bourdellea. Dalek od svoje kamene Dalmacije, on ju je nostalgično obnavljao u svojim radovima. Tu, u Parizu, gdje je sve zadojeno bestjelesnošću gotičkog spiritualizma i tragovima bizantijskog linearizma, on se prisjećao svojih pećina, mrkljenta, stijena, u kojima su njegovi suseljani gledali okamenjene ljude, junake, svatove a u pojedinim odvaljenim stijenama žene, udovice, djevojke osamljene i zapuštene. I umjesto da nastavi tražiti duh u bestjelesnom asketizmu gotike i igru života u razigranoj površini nedorađene gline ili bronce, on se vratio svome snu i počeo graditi teške volumene, u koje je ugrađivao pustahijski život prirode dalmatinske Zagore. Tako se pojavio njegov Kraljević Marko. To je djelo otrgnuto iz sna i kamena. Sve je u njemu praiskonsko: zgusnuta silina i divljina pračovjeka. Čovjek i konj zbili su se u jedno: u jednu razornu snagu koja ruši, lomi, prodire. Nameće se u prvom redu kao masa i težina a zatim kao gustoća kroz koju prodire silovitost kojom se bitno razilazi od lizipovskih konja s pročelja crkve svetoga Marka u Veneciji, Fidijinih konja na frizu partenonske cele kao i od trbušastog konja na kome jaše Marko Antonije na Kapitolu u Rimu. Meštrovićev konj je zvijer, zvjerolik je i konjanik koji na njemu jaše a oba su jedna odvaljena pećina koja je poprimila ljudski i životinjski lik ne napuštajući elemente stijene od koje se rodila. Pod kopitom Markova Šarca zemlja tutnji, i upravo je u tome bitna razlika između njegova konja i onih lakih, brzonogih fidijinskih i lizipovskih, koji četveronožnim hitroklopotom tuku kopitima polje kao i onih gušavih pastuha koji na postoljima veličanstveno sjede i pokazuju velike zube.

Drugi pristup, drugi razmjeri, šira modelacija i neodjeljiva silovitost pokreta konja i konjanika.

Tražiti u ovim djelima Metznera i Klimta potpuno je izlišno. Meštrović je doista izrabio neke anatomske forme kojima se oni dekorativno služe, ali nabio ih je »vlaškom«* sillinom. Te su forme izražaji dalmatinske Zagore.

U očima kritike

Meštrovića, ipak, mnogi nisu voljeli. Među tima bio je i Miroslav Krle-

**Vlaj i vlaški* nisu ni etnički ni vjerski denominativi. To su nazivi i atributi kojima Splićani »časte« svakog stanovnika Zagore.

ža. On, koji je pisao hvalospjeve Dobroviću, Babiću, Mišeu i Hegedušiću i u njima je gledao veličine, u Meštroviću je gledao samo svog takmaca. Zato, u svim njegovim pohvalama ima i zamjerki. Koliko ima kritičnosti, toliko ima i zajedljivog zakeranja. Nije trpio sjene. Skromnost je smatrao da je »virtù degli asini«, i nastojao ga je učiniti nižim nego što je bio. U Ljubi Babiću našao je partnera i zajedno su ga ljubomorno grizli, zajedno su ismijavali Grgura Ninskog iako u tom kolosu, uza sve praznine, ima i smjelosti i drskosti, i veličine i ponosa. Grgur nije likovna fraza: Grgur je snaga, protest i prijetnja, fizička i moralna personifikacija hrvatskog otpora latinizmu i onima preko mora što Krleža i Babić, čini se, nisu uočili (ili su možda i previše uočili).

Meštroviću je Krleža prigovarao da kopira Metznera. Meštrović se doista služio nekim stilskim osobinama Metznera, ali te stilske osobine bile su osobine bečke secesije, prema tome služio se istim sredstvima kojima i Metzner, s tom razlikom što je Metzner unosio u svoje figure dekorativnost, a Meštrović »vlašku« silinu. U njegovu »Srđi Zlopogleđi« (pa i u njegovim »udovicama«) ima nutarnje snage prkosnog otpora i vitalne napregnutosti kakve bismo uzalud tražili u djelima Metznera, a nije ih lako naći ni u Krležinim stihovima. Prigovara mu se patetičnost. Meštrović je doista patetičan ali nije frazer. On pod formu ugrađuje sadržaj, osjećaj, misao, gusti kondenzat osjećajnog i misaonog doživljaja. Njegov »Ruđer Bošković« djelo je koje bi moralo stajati na vidiku cijelog naroda, a ne sakriveno u vrtu jednog naučnog instituta. On je mnogo rječitiji, sadržajniji i veći od Strossmayera na povišenom postolju. Veći je, ne dimenzijama, nego punином sadržaja, misli, zatvorenosti oblika i ritmova koji oko i misao vode linijama i kružnim masama globusa u beskraj. Mjesto bi mu bilo ondje gdje danas čuči »Povijest Hrvata« pred Pravnim fakultetom. Doista, poželjno je da ta »Povijest« stoji na počasnom mjestu, ali ona je ipak premala za simbol, a uza to i kravatirana. Glava joj nije povezana s tijelom ni stilom ni masama. Ona je nekako preuska i kao nekako nabodena na vrat, a vrat na široko tijelo u postavi Bude na lopoču. Meštrović je bio vrlo uman čovjek, dobar Hrvat, iako mu se često prigovaralo da je režimski čovjek, i nije isključeno da je Hrvatsku namjerno koncipirao upravo onako kako je vidimo u toj njegovoj »Povijesti« jer je htio u plastičkoj sintezi izreći ono što nije smio ni mogao izreći jezikom i pokazati njezinu sudbinu onakvom kakva je bila: bogata, lijepa ali davljena i kobački budna u iščekivanju časa razmaha i uskrsnuća.

Prvi odljev toga djela otkupio je Aleksandar Karađorđević. Možda mu se stvar i sviđala kao plastika, a možda i kao misao koju je intuirao, i htio ju je otkupom otkloniti iz javnosti. Meštrović je u svakom slučaju rekao svoje, prepustivši djelu da govori onima koji su sposobni da ga razumiju.

Krleža, inteligentan, izobražen, bogat umom, duhom i imaginacijom, nije, ipak, pristupao k likovnim umjetnostima s pravim razumijevanjem. Zapažao je i osjećao ritam, sklad boja, ljepotu oblika ali u njihovu unutarnju izražajnost nije ulazio.

Rodinov kompliment, kojim je Meštrovića nazvao najvećim kiparom našeg vremena, nije bio prazna riječ, nego riječ čovjeka koji je znao čitati

formu i sadržaj pod njom i u njoj. Rodin je volio Bourdellea, s Maillolom se družio, Despiau mu je kipove u mramor prenosio, ali ni jednome od njih nije dao priznanje koje je dao Meštroviću. Osjećao je njegovu šutljivu veličinu, bitno različitu od svoje ili od Bourdellove, koja je sva u arhaičkim reminiscencijama i patetici velikog stila ali ne i velikog nutarnjeg napona. Proslavljeni »Strijelac« doista je u licu sav napregnutost, u njemu ima neke orlovske siline: kao da je kandžama zahvatio pećinu i da će zajedno sa strijelom poletjeti na žrtvu, ali ipak, sve je to silhueta i površina. Nutarnji raspon te figure je malen. Najveći je možda u bisti Ingresa, koga je rasteretio od svega vremenskoga i okupao u vodama besmrtnosti, ostavivši na njemu samo veličajnost kojom može da govori stoljećima.

U velikom Meštrovićevu opusu postoje i djela koja nisu na visini velikog Meštra. O njima ne govorim, svako brdo ima svoje nizine, pa i padove. To je zakon prirode, pa i zakon genija. Vrhunski vrhunac uvijek je jedan, radilo se o brdima, ljudima, genijima ili bogovima: jedan je Bog i nema drugoga boga izvan njega.

Na tim nižim slojevima Meštrovićeve kreativnosti i umijeća nalazim reljefe koji se danas nalaze u splitskom Kašteletu. Kao cjelina oni predstavljaju jednu konkurentnu vrijednost Michelangelovoj Sikstini, samo, ipak, s manje inkubantnog duha, s manje varijacija i genijske siline. Meštrovićev plitki reljef ima botticellijevsku čistoću i jednu bizantijsko-egipatsku ritmiku koja opčarava ali ne udivljuje, ne opija. Michelangelovi proroci i Sibile poniru u čovjeka, pa i u svemirske probleme, i opijaju. Oni su kao neko teško vino, što nije slučaj s Meštrovićevim reljefima. U njima se osjeća izvjestan manirizam: više virtuoznost nego doživljena drama. Ali, oni su lijepi i dokaz mnogostranosti Meštrovićeva genija, koji se gotovo nadljudski penjao i ljudski opadao, zapravo gasio.

Arhitektura

Meštrovića je arhitektura zanimala već od dana njegova studija na bečkoj Akademiji. U nju ga je uveo vjerojatno profesor Otto Wagner, vodeći arhitekt bečke secesije i njegov profesor na Akademiji. U slijedu Wagnerovih ideja i oblika izradio je »Vidovdanski hram«. Kao tlocrtnu podlogu uzeo je Dioklecijanov mauzolej, preustrojen u katedralu sv. Duje. Isti elementi, jednaka razgradnja: poligonalni mauzolej okružen trijemom na stupovima, pred njim peristil uokviren karijatidama po uzoru Erehteiona na Akropoli, samo u drugom stilu. Da bi produbio visuru do mauzoleja, stavio ga je u dno peristila a ne sa strane kao što je u Splitu; niski nivo atrija povezao je s hramom visokim stubištem s jednim podestom iznad koga se nadvija luk katedralnog zvonika koji predstavlja čvorište čitavog objekta.

Ideja je bila lijepa, ljepša kao poetska zamisao nego kao arhitektonsko rješenje. Ostala je samo zamisao — drveni model, ali i čitava jedna serija skulptura vidovdanskih heroja i udovica, s kojima je osvojio svijet.

Ovaj hram izazvao je mnoštvo udivljenih hvalospjeva i žučnih napada

na Meštrovića. Za njega, lično, bio je i ostao postolje na kome je Meštrović rastao. Ali ne kao arhitekt, nego kao skulptor. Vidovdanski kosovski ep unio mu je u dušu širinu i otkrivenje veličine duha u žrtvi. Stilski je bio koncipiran u duhu secesije ali nutrina bila mu je »vlaška«.

Nakon ovog prvog pokušaja prodora u svijet arhitekture, Meštrović se nekako razočaran povukao s tog polja i prizvao u pomoć Harolda Bilinića, sina svog prvog meštra u klesanju i svoje prve učiteljice u crtanju. Bilinić je bio desetak godina mlađi od njega, po zvanju arhitekt, đak florentinske akademije, poklonik antike i sljedbenik renesanskih majstora. Poznavao je građevinski zanat i graditeljsko umijeće a znao je i sanjati, tj. stvarati. Za Meštrovića je bilo najvažnije da je znao i slušati.

Prvi zadatak koji je Biliniću Meštrović zadao bio je da mu preuredi i dogradi kuću u Gornjem gradu u Zagrebu i osposobi je za rad i stanovanje. Bilinić je to učinio s mnogo spretnosti i snalažljivosti: dvije beznačajne kućice pretvorio je u jednu cjelinu u kojoj je Meštrović već doskora počeo podizati svoje vilovite »Indijance na konjima«. Bilo je to godine 1922. Od te godine Bilinić je Meštrovićev arhitekt i *ostvaritelj svih njegovih arhitektonskih planova!* Meštrović više nije ni crtao ni planirao, on je samo Biliniću iznosio želje i ideje a Bilinić ih je arhitektonski razrađivao, oblikovao u cjelini i u detalju i pretvarao u djela. Za Meštrovića je radio punih 30 godina, uvijek anoniman. Meštrović je primao narudžbe i priznanja, Bilinić eventualne prigovore. Ostvarenja prolazila su pod nazivom »Meštrovićeva arhitektura«.

Bilinić nije protestirao. Bio je suviše skroman i povučen a Meštrović mu je imponirao svojim mirom i talentom kojim je opčaravao već i njegova oca i talijanskog majstora Ferraromija kao i sve suradnike u klesaonici Pavla Bilinića. U dubokoj starosti Bilinić se ipak osjetio žrtvom Meštrovića. Za Meštrovića kaže: »On je slabo plaćao, ali ja bih za njega radio da me i nije plaćao. Oduševljavale su me njegove zamisli.«

Što je, dakle, zapravo Meštrovićevo u toj tzv. »Meštrovićevoj arhitekturi«? — Ideja! Ono što je davao Periklo Fidiji, Fidija Iktinu i Kalikratu, papa Julije II. Michelangelu, Hitler Speeru, svaki narudžbodavac svom arhitektu. Sve ostalo bilo je Bilinićevo. Ipak, Meštar to nigdje ne spominje. Historičari o tome šute. Zašto? Jer Bilinić ne govori. Oglasio se protestom u dubokoj starosti kad su mu Crnogorci dodijelili diplomu i Radauševu medalju Njegoša kao *»Meštrovićevu suradniku«* na djelu Njegoševa mauzoleja na Lovćenu, koga je sam idejno koncipirao, isplanirao i izveo do kraja u detalju i u cjelini.

Meštroviću nije potrebito pripisivati ono što nije njegovo. On je dovoljno velik i svestran da svojim umom, duhom i djelom nadvisi svoje vrijeme. O stogodišnjici njegova rođenja smatram da je bilo potrebito iznijeti i ovo manje poznato i dati priznanje onomu koga ide.

Joja RICOV

San?

Leili Berberović

Vlat na čistini
nikla u nemaru
nezaštićena

jedna u mnoštvu
tako otuđena
gola

to li sam
Bože
ja

Travka u povijanju
čuperak nîti
san

Travno, 25. lipnja 1981.

Prva ljubav u ljubičastom

Dok mi se povjeravao, gledao je u mene, ali me nije vidio. Potreslo ga je njegovo prvo mladenačko razočaranje. Punoljetan po godinama, tek ovim bolnim iskustvom opunoljećen je za odrasla čovjeka. Sadržaj njegove ispovijesti nije mi bio osobito zanimljiv, naslušah se takvih podosta. No taknuo me njegov odsutan pogled koji je lutao mjestima meni nepoznatim, nepristupačnim. Lice mu se staklilo mraznom hladnoćom. Patnja je rastakala njegov pokušaj da se prikaže čvrstim i nadmoćnim. Nešto nestvarno i nadstvarno u njegovu pričanju potaknulo me je da popustim i saslušam ga.

»Vama je poznato«, poče on tiho, ne obraćajući mi se izravno, »da sam rodom iz Nina. Zaljubljen sam u svoj rodni grad. Odnos između mene i njega osobit je, katkada i meni neobjašnjiv. Naši susreti, a susrećemo se često, nabijeni su radosnom munjinom sastanka i tugom rastanka. Svaki put drukčije napetosti, boje i okusa.

Vraćajući se u Nin kopnenim prometalom svakako bih se iskrcao pred ninskim gradskim vratima. Samo zbog jednog razloga. Htio sam odgonetnuti tajnu tih vrata. U njima se, bio sam uvjeren, krije tajinstveni duh kojemu vrijeme ne može naškoditi. Dobar ili zao? To sam želio provjeriti.

Ne sporim, svaka vrata imaju svoju tajnu i svoga tajnovitoga duha. Kad ih bojažljivo, ili prkosno, ili ponizno otvaramo, nikada ne znamo što nas iza njih čeka. Zato se svaki put pred njima makar i trenutno zaustavimo, tražeći tobože ključ kojim ćemo ih otključati.

Kad bih napuštao Nin, veliki svijet ispred njegovih vrata uvijek mi je bio nov, nepoznat, tjeskobno zastrašujući, iako sam ga toliko puta vidio i upoznao. Nekako to još i mogu razumjeti. Svijet je za jedan život i za jednoga čovjeka prevelik a da bi se jednostavno mogao sažeti u šaki i da bi mu se moglo reći: moj si! Tek je povijesnu čovjeku to moguće. Međutim, maleni starinski svijet unutar gradskih zidina poznam i predobro kao i svoj prazan džep. Nitko mi u njemu nije nepoznat. Ništa mi u njemu nije strano. Pa ipak, čim kroz gradska vrata uđem u grad, ništa ne prepoznajem. Naizgled isti, čini mi se drukčijim nego za posljednjega viđenja makar ga ni mijena ni mahovina vremena u međuvremenu nisu ni dotakli.

Katkada bih u grad ušao na sporedan ulaz, mimoišavši glavna gradska vrata. Tada se nisu događala pretvorbena čuda i čarolije. Znači da se baš

u gradskim vratima krije neka tajna. Svaki prolazak kroz njih, bilo u kome pravcu, sudar je s nekom novom, neočekivanom zbiljnošću. Prolaskom ispod njihova luka vjerojatno se mijenja sam prolaznik, a ne stvarnost izvan njega. Ili se ipak mijenja vidljiva stvarnost, kao što su na blagdan Preobraženja mijenja i gora i voda. Žudio sam to saznati i to je bilo kobno za mene. I ne samo za mene.

Te sam se večeri vraćao kući iz daleka grada gdje studirah. U ninskom polju iskočih iz autobusa. I pođoh u grad pješice. Večernje sunce uplovljavalo je u pjenastu gruševinu oblaka. Njegova zagasita svjetlost, izlomljena višekutnicima štrcavih zračnih mjehurića, škropila je zvonike i krovove grada ljubičastom kišom. Prikazalo mi se da grad izgara u ljubičastu požaru.

Susreo sam je pred samim gradskim vratima. Nenadano se spustila preda me niz kosinu ljubičasta oblaka. Obučena u dugu ljubičastu opravu kratkih pri dnu proširenih rukava. Pramenovi svjetlosmeđe joj kose jedva zamjetljivom tamninom osjenčavali su svjetlucavo zelenilo njezinih očiju. Nasmiješena, ispruženih ruku pohrlila mi je u zagrljaj.

Dok je trčala prema meni, valoviti oris njezina tijela fosforescentno se ocrtavao na ljubičastoj pozadini neba. Bila je nalik ženi koju upoznah na jednoj srednjovjekovnoj fresci. Najljepšoj ženi koju sam ikada vidio. Vijugavu liniju njezina tijela srednjovjekovni je slikar ovjekovječio na zidu jednim nadahnutim potezom kista.

Moja ljubičasta prikaza, umiljavajući se, uze me za ruku i povede u zabludne tmine prošlosti. Njezina se obitelj doselila u naš grad neznano odakle. Prvi se put sretosmo u pučkoj školi. Dotada je nisam ni zapazio. Išli smo u isti mješoviti razred. Upočetku se nisam na nju osvrtao. Druge, osobito crnke, oduzimale su mi pamet.

U školi se tada uobičajilo da bolji đaci poučavaju slabije u lijepom pisanju. Kako su njezina slova ispadala grbavo, raštrkavajući se širom bilježnice, ne poštivajući ni red ni poredak omeđujućih crta, dodijelili su je meni. Učiteljica me je ubrajala među bolje u pisanju krasnopisnih slova. Tehnika pouke sastojala se u tome da sam poučenicu morao rukom ogrliti oko vrata i njezinu desnu ruku voditi sigurnim putovima ucrtanima u bilježnici. Pri tome je poučeničinu šakicu trebalo stisnuti čvrsto i nježno da joj ne ispadne pisaljka iz ruke a i da joj ne brodi odviše kruto kroz valovlje crtovlja.

Isprva nisam bio oduševljen svojim zadatkom. Nu brzo su me smutili draškavi uvojci plave joj kose (doista je tada bila plava, kasnije će posmeđiti i bez bojila). Ruka mi je bivala sve nesigurnijom. Njezina su slova opet izgrbavila i skrenula s puta. A ja se zaljubih u nju. Toliko dječački žestoko da sam bio ljubomoran na jednoga suškolarca koji je u nekoj školskoj prikazbi glumio njezina muža.

Odlaskom u drugi grad na gimnazijske nauke, svoju prvu ljubav nisam zaboravio. Za školskih praznika, kada bih se duže zadržavao kod kuće, ona bi se osobito pojačano ozbiljivala u mojim mislima. Trudio sam se da je

što češće susretnem (što mi se nije posrećivalo).

Jedne sam večeri lunjao otravljenim i ocvijećenim poljima nedaleko od Nina. Nije to više bila pripošna djevojčica nemarno spletenih, raskuštranih kečki, već zavodljiva djevojka samouvjerena izgleda. Začaran, gotovo se ukopah na mjestu, ne znajući kamo bih s rukama i pogledom. I dok sam uzdrhtalo i nemoćno promišljao što mi je činiti, ona mi sama priđe. U ruci je držala ružu. I utisnu mi tu ružu među dlanove grčem oduzetih ruku.

Kao što se neznanootkuda doselila u naš grad, obitelj moje prve ljubavi, naglo i iznenada, odselila je neznanokamo. Izgubio sam im svaki trag. Bio sam očajan. U svome sam srcu (oprostite mi na ovu zastarjelu izrazu) nosio njezinu ružu kao neugasivu svjetiljku. Siguran da se ta svjetiljka nikada neće utrnuti. I da će mi posvijetliti pute kada bude najmračnije.

Ma kako često mislio o njoj, nisam je tražio po svijetu. Niti sam se propitkivao za nju. Želio sam je sačuvati čistu i neoskvrnjenu, postojanu i nedostižnu, za dane koji će biti samo produžetak noći. Da me utopli kad se budem smrzavao. Da me nevinim poljupcem probudi kad mi se san okoti mòrama. Da me izvede iz osmoljenih mračurina tamnika kada zalutam.

I sada je ona tu. Moja voljena djevojka. U ljubičastom. Godine je nisu ni dotakle. Ili mi se to samo pričinja jer je gledam u varljivu ogledalu ljubičasta sutona. Priljubljena uz mene, ipak mi se čini daleka i nestvarna. Stišćem joj ruku da se uvjerim u njezinu nazočnost. Uzvraća mi zagrljajem, sva u svijetu i od svijeta a istodobno neuhvatljiva i nestvarna. Nekada se kao danji cvijet otvarala samo suncu. Sada poput noćurka širi svoje ljubičaste latice čarobnoj svjetlosti izlazećega mjeseca.

Da li sam je zvao? I zašto? Neka uzbunska zvona zazvoniše u meni. Trebao bih je ostaviti. Odmah. Bez skanjivanja. Prepustiti je nepovratu nedohodnih daljina. Sačuvati je samo u opojnoj obmani sna i sjećanja. Pobjeći od nje da bi svagda i zauvijek bila moja. Prerezati sve konce da odleti pod nebo gdje je požuda ne će poškrapati blatom. Nježno joj poljubiti ruke i otići ne osvrćući se. Jedino tako spasit ću je od razorbe vremena.

Umjesto da se probudim iz budna sna i vratim u svoj obični danji svijet, ja sam svoju prvu ljubav kroz ljubičasta gradska vrata odveo u grad. Da iskušam duha vrata, odgonetnem tajnu. Protrčali smo ispod lûka kao ispod šarene dúge, da se pomladimo za vječnu mladost. Nisam ni slutio što će nas dočekati na drugoj strani. Nisam znao kako izgleda s onu stranu dúge. Nitko to nije znao. Jer nitko živ ispod nje nije još protrčao.

Sutradan sam ustao rano i pošao u šetnju gradom. S mojom ljubičastom ljubavi dogovorio sam sastanak na glavnom trgu. Oko podneva. U šetnji se zaustavih na ruševinama rimskoga hrama. Oslušnuh bruj i grgolj davnih glasova. U školjkama hramskih udubina šume vjetrovi iščezloga doba. Gladni galebovi slijeću na mramorne patrljke korintskih stupova. Rune se spomenici povaljani u travi. Pepeo tišine zasipa tragove prošlosti.

Jutarnja utiha utihnula je površinu mora. Utihnuće je uspavalo ribara

u čamcu. U nebranjenu lúku nečujno uplovljava čudnovata brodica bez posade i vesala. Vilinska maglica nadolazeće jeseni prigušuje sunčevo blistavilo. Pomućena svjetlost na obzorju navješćuje tjeskobu južine.

U sjeni crkvice Svetoga Križa pasu ovce. Bez pastira. Iako je nadvisuje često zasnježenim vrhuncima i prignječuje je gromadnim kamenim plazovima, crkvica nadrasta Velebit. Nije građena za mnoštvo koje se divi samo piramidama, već za jakoga i postojanoga pojedinca kojemu je draže veliko u malenome. Crkvica je i molitveni prostor i prostorni svjetlomjer. Svjetlosna mjeriteljica vremena. Na podu i zidovima svetišta sunčevim zrakama označuje i godišnje doba, i dan, i vrijeme u danu. Ulazim pobožno. Na sunčevu satu pratim igru sunčanih zraka koje polagano iščezavaju. Podne je.

Moja me je prva ljubav čekala na ugovorenu mjestu. Obučena u ljubičasto kao i sinoć. Umilno me uhvatila pod ruku i povela među šetače na glavnom trgu. Povremeno smo se zaustavljali pred izlozima. Da ona pogleda najnovije izloške. Ili da se odrazi u ogledalu izloga i provjeri učinak svoje pojavnosti.

Pred prijateljima i znancima na trgu, ne krijem, razmetao sam se ljepotom svoje drage. Izazivao ih da bi mi zavidjeli. Tuđa zavist pojačava naš vlastiti užitak a često mu je i jedini sadržaj. Iz zanosa me prenuše smijuckave primjedbe i dobacivanja skupine mladića koji su se kao i obično besposleno klatarili trgom. Međusobno si namigujući, od pete do glave posprdno su ogledavali moju ljubičastu ljubljenu i prezirno pljuckali kroz stisnute zube.

Najprije pomislih da im mužjačka zavist balavi usta. Njihova porugljiva ustrajnost me pokoleba. Pogledah svoju pratilju. Da nije štogod smiješno obukla? Nedolično se vlada ili čak namiguje napasnicima?

Ono što vidjeh prizemljilo me je i uzemljilo. Ugledah zelene oči moje ljubičaste ljubavi omrežene staračkim borama. Zubi joj se prorijedili. Podbradak otustio. Koža na licu omlitavila. Prsa se sasušila. Pâs se usalio. Odebljale joj noge prošarale kvrgaste vene.

Bezglasno jauknuh. Zapanjen i tužan gledao sam ruševne ostatke svoje prve ljubavi. Bilo mi žao i stidno. Kad je, povučena mojom rukom, protrčavala kroz gradska vrata, nesretnica nije ni slutila što će joj se dogoditi. A svemu sam ja krivac. Hoteći pomladiti i nju i sebe, upropastih oboje.

Otkrio sam tajnu gradskih vrata. Ali i uništio dva bića. To što sam sasušenim ostatkom svoga života platio cijenu za učlanjenje u društvo mudraca, pravedno je. Nu na njezin život nisam imao pravo.«

Tomislav DOBOR

Ovo je zemlja Hrvata, Gospodine Bože

Ovo je zemlja Hrvata, Gospodine Bože,
prastara zemlja što uzdaje se u Te.
Blagoslovi, Bože, sve njezine pute,
blagoslovi joj kćeri i sinove, Bože,
i daj da se ljube i daj da se množe!

Molimo Te, Bože, za ljude i za stada,
za polja, za šume, za strojeve i zgrade,
daj da svi ti ljudi na svom pragu rade,
i ne daj da itko od njih bolno strada,
i daj da se ljube i daj da se množe!

Ovo je zemlja Hrvata, Gospodine Bože,
udijeli joj milost iz svojih visina:
ne daj da se braća u njoj ikad glože,
neka u njoj žive po riječi Tvog Sina,
i daj da se ljube i daj da se množe!

Tomislav DOROTIĆ

Dubrovnik

Na dlanu
Ruke što ga štiti
kô biser se skriva
u školjci
od velura zeleno-plava.

Zablista po danu
i Suncu se otkriva
da sve ljepote Zemlje
na jednom mjestu vidi;
noću ne spava,
treperi na pladnju
od sedefa i mjesečine —
zvijezdama da se svidi.

Josip VRANA

Iz pisama Đure Sudete

(Prigodom osamdesetogodišnjice pjesnikova rođenja)

Crtež Zdenke Sertić

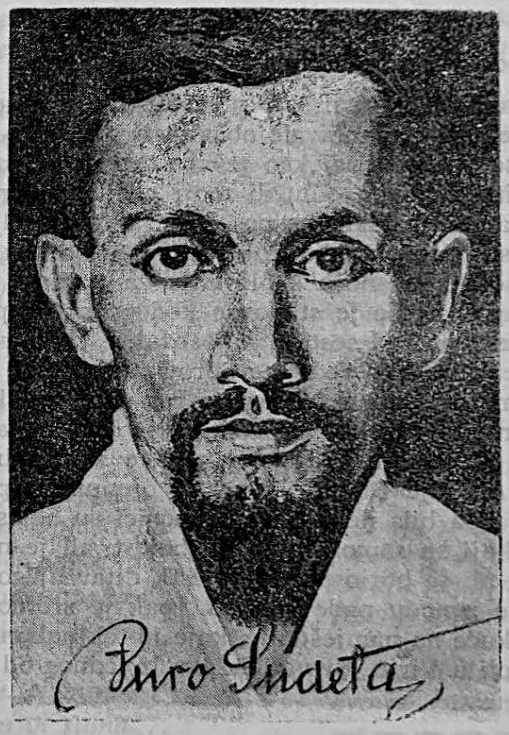

Jednoga sunčanog popodneva u drugoj polovici srpnja osvanuše na zidu gostionice sred raskršća našega sela neki oglasi. Mi djeca, nedaleko zabavljena igrom, ne bismo ih ni opazili, da se pred njima nisu počeli okupljati odrasli ljudi: muževi, žene, mladići, djevojke. Dotrčasmo i mi, da vidimo, što se događa. Bio je to jedan veliki bijeli oglas s natpisom »Mojim narodima« i potpisom austrijskog cara. Ali taj oglas nitko nije čitao, već drugi, manji zeleni, koji je stajao pokraj njega. A to je bio poziv za opću mobilizaciju. Nastala je velika zbrka, seljaci su se gurali i čitali preko reda. Svatko je htio saznati, da li se taj poziv tiče njega ili nekoga od njegovih naj-

bližih. Nakon prve uzbune mnoštvo se raspršilo i potrčalo svojim kućama, da obavijesti one, koji pred gostionicu nisu mogli poći, jer je trebalo nahraniti stoku i obaviti druge kućne poslove.

Sada smo se mi djeca okupila oko oglasa i pažljivo počela čitati, ali nismo ništa razumjela. Tek kada smo se vratili svojim kućama, saznali smo, da će već sutradan većina mlađih muškaraca morati da krenu u grad, da se prijave svojim vojnim komandama.

Te noći u selu nije nitko spavao, pa ni u našoj kući, u kojoj nije bilo vojnih obveznika, ali su bile četiri djevojke, jedne već dorasle, a druge tek dorastale za udaju. Svaki čas bi netko od nas došapnuo: i Jozo će morati otići... i Stevo... i Pero... i Marko... Pred zoru zaorila je na cesti tužna momačka i muškaračka pjesma. To su naši suseljani odlazili s pjesmom, jer bez nje se nikamo ne odlazi, pa niti u vojsku, odakle se mnogi neće vratiti.

Eto, tako sam doživio početak prvoga svjetskog rata.

Za nekoliko dana život se u selu normalizirao, ali ne zadugo, jer su se od vremena do vremena pojavljivale obavijesti o onima, koji su pali na ratištu, a drugi su se vraćali kući kao teški ranjenici. Tada sam trebao poći u grad u gimnaziju. Tako su odlučili moji roditelji, jer sam bio nadaren, a uz to sitan i slabašan, dakle nesposoban za teški seljački posao. Takav je bio i Đuka, pa su njegovi roditelji stvorili istu odluku. Moji su se roditelji predomislili i odgodili moje školovanje za godinu dana. Đukini nisu. Poslali su ga u Zagreb, gdje je stanovao kod poznatog postolara, a prehranjivao se kao ministrant kod sestara milosrdnica. U Zagrebu je tada vladala nestašica i glad, jer nije bilo redovite aprovizacije (tako smo zvali opskrbu grada). Osjetio sam to i sam, kad sam nakon dvije godine došao u Zagreb na školovanje. Naročito je bila teška situacija kod sestara, jer su one živjele od milostinje. U takvim prilikama nekako sam izdržao, iako sam bio suh kao trijeska. Ali nije Đuka. Njegov je organizam podlegao. Obolio je od sušice, koja je tada bila neizlječiva. Liječnici su bolesnike »šopali« kojekakvim sirupima, koji su samo olakšavali bolest, ali je nisu mogli izliječiti. To je znao i Đuka, ali se borio protiv bolesti. Čitav njegov kasniji život, sve do smrti, kretao se između nade i očaja. Ipak je sretno završio učiteljsku školu i čekao kod kuće na namještenje, koje je tek nakon godine dana dobio na višoj pučkoj školi u Virju. Evo odlomaka iz jednog od njegovih tadašnjih pisama:

Stara Ploščica 4. IX. 1922.

+ Dragi!...

Kako vidiš nisam došao do tebe u Zagreb, kako smo se dogovorili. Na 24. prošlog sam obolio kao ono u Zagrebu (navala krvi iz pluća). Ovo pišem u krevetu, zato i pišem možda nečitljivo. Neki dan sam bio u Bjelovaru kod liječnika — naime sad mi je nešto bolje. Propisao mi je neki sirup, a da me nije upozorio, da je bolest opasna. Nesigurnost je najgora. A baš sam se spremao, da iskoristim ferije i mir, pa da počnem jedanput sa svojim

»Spojevima i pčelama«, prikazom naše moderne. Uopće ne pišem ništa. Ležim tako po cijeli dan u nekoj omaglici, sa nekim čudnim predodžbama i predstavkama o jednom drugom svijetu, o jednom djetinjstvu, i dolazi mi na pamet pjesma »Majci«... Možda će te začuditi, ako budem iskren i ako ti ovdje slobodno izjavim, da je pjesma »Majci« i druge pjesme iz ciklusa »Ostavština mojoj majci i svima onima, koje su rodile za drugi svijet« ispjevana u IV. razredu gimnazije (tada je Đuka prvi put izbacio krv iz pluća, op. J. V.)... *Tako ležim i sjećam se svojeg početnikovanja i prve bolesti, kad se uz mnoge i »Majci« rodila i ova, koja mi je u ovoj bolesti draga, jer je iskrena... ne samo draga, nego i mnogo više.*

Evo je:

Utrni, majko, svjetila,
kucaju ponoćni bati;
u noć se ruše i nestaju
beznadni bolesni sati.

Podaj mi cjelov, neka mi
na blijedim usnama snije,
do tebe, majko, niko ih
jošte poljubio nije...

Usnut ću tako s posmijehom
uz miris jesenjih ruža:
Poljubac tvoj je najslađi,
i ljubav je tvoja najduža.

A jutrom, kad sunce crveno
na moj će krevet pasti,
na mrtvim usnama mojima
bijela će ruža cvasti...

A ti ćeš misliti, da se to
posljednja »Nada« smije,
i dijete tvoje nesretno
jošte da umrlo nije.

Utrni, majko, svjetila,
kucaju ponoćni bati;
u noć se ruše i nestaju
beznadni bolesni sati...

A onda dolazi čežnja za životom, da se rodi i ova:

Bez nade

Visoki jablani. Oblaci.
Crveni vjetrovi dana.
Evo — već žuto opada
lišće s opustjelih grana.

Zloguke ptice. Nemiri.
Vjesnici jesenjih šuma...
Odlaze nekud i klokoću
teretna kola sa druma.

O, gdje si sunce poleta,
sutone plavih ganuća...
Jecaju negdje i nestaju
jesenje pjesme iz kuća...

Digni mi dušu, ogrij me
evo se vraćam k tebi...
— — — — — — — — —
O hladnom jesenjem vjetru
suha se grana prebi.

Napokon dolazi bolna rezignacija na ovaj svijet i tebi poznata pjesma »Majci«, a koja bi ti tek onda bila jasna, i ono duševno stanje, kad se ovako stvara — kad bi pročitao od A. Daudeta »Smrt kraljevića«, koja svršava ovako:

»...I treći put je svećenik počeo da govori. Govorio je dugo, tiho...

Najednom ga kraljević prekine ljutito:

— Pa nije to ništa: biti kraljević.

I mali kraljević nije htio više da sluša svećenika, već se okrenuo i gorko zajecao...«

*

I ovo drugo pismo stiglo je od kuće u očekivanju namještenja:

Stara Ploščica 24. II. 1924.

Dragi!

Ima već gotovo dva mjeseca, da ti se nisam javio. Uopće: ovih zadnjih mjeseci nijesam primio ni jedne kartice — ni jednog glasa... Osjetih svu težinu ovog našeg »Osamljenog otoka«. Osjetih mnogo toga; a sve što čovjeka sjeća — donosi sobom nešto bolećivo, sumorno, neodređeno, nostalgično. Tako, te i mi vanjštinom veseli i obijesni ljudi postajemo zamišljeni, mračni (obično s nekoliko bora na čelu), da ni ne primjećujemo promjenu, koja se zbiva u duši. Postajemo osjetljivi, meki — pripravni na svaki nadražaj, da reagiramo potenciranom snagom — liječnici kažu: »Neurastenici srca«... Postajemo samilosni i zamišljeni — i maleni događaji pobuđuju u nama hiperalergiju.

Dogodi se, da nam umre jedan, pa onda drugi prijatelj — i mi stajemo — stajemo i po čitave dane zurimo u prozor na ulicu, gdje pada snijeg... Život... život.. kako prolazi, kako prolazi... Već je u svojem sadržaju nesretan... O, misliti, misliti — mnogo misliti — na nešto, što je za nas prekrito sa devet vela prostora i vremena. Ništa: što nije u prostoru; ništa: što se ne bi dogodilo u vremenu.

O, kako je čovjek ograničen.

Tako nas susreću dani. I nije čudo, da bježimo u prirodu, u osamu, u tišinu, gdje nema nikoga, na mjesta, do kojih nije došao: čovjek.

Tako živimo mi pustinjaci s »Osamljenog otoka«, mnogo mislimo — mnogo osjećamo, ali ne mijenjamo ništa, jer nije u našim rukama.

To je tragika našeg pozvanja i tragika našega rođenja... Mi smo, da se vulgarno izrazim, produkt nižih ljudskih potreba, koje bi bile uzrok propasti svijeta, da po vjeri i po Bogu ne postajemo ono, što danas jesmo. Kolika je samo u tome zasluga crkve i vjere. Koliko je u tome poniženje jednoga Sina Božjega, koji uzima našu narav, da može trpjeti radi nas, koliko je to poniženje, a kolika opet žrtva — i sve radi čovjeka, jer čovjek je do smrti nesretan.

Nešto se mora reći... Neka Te ne čude ove nabacane misli... to je nekoliko poteza, ali još nije kostur slike — razjasnit će ti bar donekle život

pustinjaka s »Osamljenog otoka«.

Inače, zanimao bi me Tvoj rad... Ujedno mi javi cijenu onih knjiga, koje si mi poslao. Na Tebe mogu računati. Komu da inače pišem. Samo ne znam, koji je uzrok kod njih: da li lijenost, indolencija, nehaj, što li. Ili — ne poznadu ovakova pustinjačka života, koji čezne za dobrim štivom i dodirom sa životom, koji mu je prije bio jedan lijepi dio.

*

Napokon, nakon duga čekanja Đuka je dobio namještenje na višoj pučkoj školi u Virju i malo živnuo. Evo jednoga njegova lista iz početka službovanja:

Virje 5. V. 1923.

Dragi!

Primio sam tvoj list. Tako nekako. No čovjek je strpljivi magarac, koji svemu privikne. Tako sam ti se nekako akomodirao. Ko biljka, koja je presađena na tlo, koje joj ne odgovara. Dakle ti misliš ozbiljno na višu školu. Reci Ti meni, što je Tebe ponukalo, da si se odlučio na taj korak? Materijalne prilike, ili što drugo? Čudi me (ta priznaju Ti svi talenat) da si se odlučio da skreneš. Jer to je neugodna stvar, ako čovjek računa, da će kasnije nastaviti nauke... Redovito se zarđa, i talenat se izgubi. Koliko je bilo takovih slučajeva. Koliko!! Promisli stoga dobro prije nego se konačno odlučiš.

No nešto važno!!

Ovdje je nekakova tiskara — i čini mi se, da će naskoro početi raditi... Što držiš, kako bi bilo, da mi dva pokrenemo kakovu reviju »Akcije i Duha«? Onako, u smislu Vrela. Na pr. o Božiću, koncem lipnja, pa u rujnu, tako po prilici četiri sveska na godinu. Dakako — da bi trebali ljudi, koji bi kupovali list, jer to i je glavno.

Pozdrav Tebi i poznatima

Eta

*

Na žalost, nisam se mogao odazvati Đukinu pozivu. Nalazio sam se pred maturom, a iza toga je došla borba za službu i u službi na višoj pučkoj školi, u kojoj sam proveo svega godinu dana. Iza toga sam kao nepoćudan tadašnjem režimu bio premješten i nakon mjesec dana otpušten iz službe. Sa zakašnjenjem od tri semestra upisao sam se na filozofski fakultet i morao nadoknaditi ono, što sam time izgubio. Naše je prijateljstvo u to vrijeme ohladilo, ali nije prestalo. Đuka se u službi ipak snašao i nije napustio pjesmu. Štampao je god. 1924. u Virju prvu svoju zbirku »Osamljenim stazama«, koju je sam slagao. Ali ovo olakšanje u njegovu životu i zloćudnoj bolesti nije dugo potrajalo. Već od svibnja druge godine nalazi se u Slo-

veniji u sanatoriju Topolšici. Ni tada nije napustio misao, da izdajemo zajednički list. Evo što mi o tome piše:

Topolšica 29. IX. 1925.

Dragi Vrana,

Primio sam Tvoj list. Hvala! Što se tiče lista, mislim, da nije potrebno da sada rješavamo smjer. Bar zasada, zanima me najviše financijalna strana — štampanje i prodavanje. Držim, da bi to bilo zasada najpotrebnije. Inače je to, bar u današnje vrijeme, riziko, kakav si ne možemo priuštiti, jer ni ja nisam kod osobitog novca. Što se tiče smjera — to bi bila naša stvar, isključivo naša...

Moje zdravlje — kako tako. Još dišem. Inače — prilično lijepo. Sad malo kiše, pa kartamo, sviramo, pjevamo i pomalo pljuckamo. To nam je profesija.

Javi se malo opširnije!

Malo sam neraspoložen, pa ću ti drugi put da se javim malo više.

Lijepi pozdrav Tebi

Tvoj Eta

*

Godine 1926. posjetio sam Đuku u Zagrebu u bolnici milosrdne braće. Te godine štampana je njegova druga zbirka pjesama »Kućice u dolu«. Našao sam ga u krevetu kao teškog bolesnika. Njegov je nesretni, ali pun sadržaja život polako dogorijevao... ne dugo: još samo godinu dana.

Tomo POLEGUBIĆ

Moć silu čini

nedokučivi su dobri i zli
s udaljenosti jednaki
u razdiobi
red
rad
mir
razdvaja nas
dobrota dobrih
i krivda zlih

svrha razlog izabire
moć silu čini

Valovima nikad kraja

— Ustanite, Mihovile Tominiću! U ime Slavnog Poretka zakunite se da ćete govoriti istinu i samo istinu! Pred vama je Časni Sud, Savez Mudraca, koji će pravedno ocijeniti stupanj vaše krivice u odnosu na Poredak. Neka tužba uzme riječ!

Treperilo je svjetlo u mramornoj Kući Pravde i obasjavalo zelenkaste uniforme mojih čuvara koji su glavama jedvice dopirali do mojih ramena. Smješkajući se, gledao sam kroz prozor automobile u prolazu i ne slušajući što se oko mene odvija, kao da i nisam u glavnoj ulozi... Razmišljao sam hoće li možda kiša? Jedan me oblak zabrinjavao. Zbivanju u sudnici vratio me glas uredno počešljanog i obrijanog čovjeka koji je biranim riječima počeo, upirući prstom u pravcu moje glave. Napustio sam oblak i začuo:

— Vi, Mihovile Tominiću! Osjećate li se krivim?

Muk je ovladao dvoranom. Čekao se moj glas. Ali moja šutnja parala je nestrpljenje mojih ispitivača.

— U ime Slavnog Poretka, govorite! — urlao je tužitelj.

Nisam imao što reći, a i kome da govorim? Samo što nisam ptica i ne mogu odletjeti — bio je razlog što sam tu. Došao je taj dan! Znao sam: noću će pokucati, i izložiti moje truplo pred oči uhodanog ritma. I pitati, pitati...

Potmuli udarac u slabine od desnog uniformiranog menepazitelja srušio me na klupu. Uredni je vikao:

— Njega. Udrite ga!

Netko je iz prvih redova prisutne publike pljunuo na me.

Pridigao sam se i vidio: iz oblaka je počelo kišiti.

— Protestiram! — oglasio se moj, po službenoj dužnosti određeni, branitelj.

— Pobogu, ljudi, što vam je? Mi smo pravna država. Ne udarajte bolesna čovjeka! Tražim da moga klijenta prvo psihijatrijski pregledaju i da se ukine proces.

Slušao sam svoga branitelja, koga nisam ni trebao, i uvidio da ima gore mišljenje o meni od mojih tužitelja.

Odjeknuo je glas Vrhovnog suca:

— Molim mir! Ima riječ optužba.

Uredni je počeo:

— Sudski vještaci izvršili su pregled ovdje optuženog subjekta. Na pregledu je optuženi pokazao zavidnu razinu inteligencije. Uostalom, svojim provokativnim držanjem optuženi dokazuje da je riječ u lukavom biću. Njegovo ponašanje u ime pravde treba razotkriti. Tko je? Odakle je? Za koga radi? Tko su mu nalogodavci?

Osjećao sam se dosadno. Bol u udarenoj slabini prestajao je. Sjetio sam se pokidanih knjiga i uništenog ormara u noćašnjem pretresu. Sve je ostalo razbacano. Jesu li uopće zatvorili vrata?

Elegantni prosijedi čovjek prilazio je govornici. Osjetio sam da se jutros prenamirisao. Počeo je:

— Časni sude! Mukotrpni razvoj naše civilizacije i darovi ljudskog uma, vjekovno trajanje po planovima naših mudraca, jednom riječju: ovaj naš sretan život nalazi se u opasnosti. Stvarajući civilizacijska dobra, čini se da smo stvorili i nusprodukt. I baš to želim dokazati. Ovaj čovjek, moralna mi obveza na žalost nalaže da ga tako nazovem, usudio se uprijeti prstom u naš stoljetni mir. Ono što su generacije stvarale, svu našu sreću hoće ovaj čovjek rušiti. On želi remetiti tok povijesti!

U tom trenutku pažnju mi je privlačila nekakva buba što se pojavila na klupi ispred mene. Puštao sam je da ide do ruba daske a onda bih je gurnuo natrag. Ponavljao sam to stalno i vrijeme je nekako prolazilo. Trže me glas tužitelja:

— Optuženi, je li točno da nemate vozačke isprave i da ne posjedujete automobil?

— Točno je.

Tužitelj me je dekoncentrirao i buba mi je pobjegla. U sudnici je bio žamor.

— Optuženi, je li točno da niste TV-pretplatnik?

— Točno je — odgovorih tražeći odlutalu bubu. Žamor nije prestajao. Osjećao sam zgražanje oko sebe.

— Je li istina da niste član nikakve organizacije i da nemate svoj klub?

— Istina je.

— Huljo! Monstrume! — začulo se na sve strane u sudnici.

— Je li istina da ne priznajete nikakav amblem i da za vas nema kipa koji zaslužuje klečanje?

Šutio sam...

— Govori, đubre! — viknuo je netko iz publike. Lijevi uniformirani menepazitelj zavrnuo mi je ruku. Jeknuo sam:

— Istina je.

— Poštovana publiko, ovo je samo djelić zločina optuženog, uvod u ono što slijedi. Optuženi, je li istina da ste izjavili kako ne razlikujete šum vodokotlića i našu općeljudsku himnu?

— Jest. Izjavio sam.

Neki ovo nisu mogli izdržati. Jedan stariji čovjek iz publike preskočio je ogradu i hitnuo pepeljaru u moju glavu. Sagnuo sam se i ona je udarila u stol Vrhovnog suca. Jedna žena srednjih godina bacila je u pravcu mene kišobran.

— Smirite se! Ja shvaćam vaše osjećaje, ali ipak, mi smo pravda. I ove teške riječi treba otrpjeti. Zakon se mora poštovati — smirivao je mnoštvo Vrhovni sudac.

— Optuženi! U čije ime podrivate naš sustav? Zar u vas nije ulagano? Zbog čega kočite naš ritam? Od koga ste poslani? Poslije riječi obrane iznijet ću dokazni materijal koji će potvrditi krivicu optuženog iako je i ovo sasvim dovoljno.

— Obrana ima riječ! — oglasio se Vrhovni sudac.

Moj branitelj, kome ni ime ne znam, ni tko ga je zvao, počeo je:

— Časni sude! Shvaćam raspoloženje auditorija. Suosjećam s njime. Ali pravda je iznad svega! Stoga molim da me u ime istine saslušate. Prihvaćam sve navode optužbe i svjestan sam kakve je teške riječi moj klijent ovdje izrekao. Zaista, ovo je nečuveno. Ali, ne dokazuje li to upravo suprotno? Nije li to dokaz da je moj klijent bolesna osoba? Jer tko bi razuman ovo izjavljivao?

— Van, blebetalo! Šuti, starkeljo! — začuše se pogrde upućene mom službenom branitelju.

— Molim mir! Obrana, nastavite.

— Istraživao sam život optuženog i zamijetio simptome nereda u njegovoj psihi već u pubertetu. Nije li određeni dokaz poremetnje što optuženi u mladosti nikada svojom nogom nije stupio u disco-club?

Opet je u sudnici nastao žamor.

— Plesni koraci za njega su Kumova slama! Zapažate li njegov izgled? Pogledajte dugačke ovratnike!

Publika se izdizala da bolje vidi.

— Tko ga je vidio da po gradu grli djevojke?

— Majmun impotentni! — zaurlala je jedna postarija gospođa.

— Homoseksualac! Manijak! — ponovo je publika uzela riječ.

— Časni sude, nisu li sve ovo pokazatelji da moj klijent nije psihički zrela osoba? Osim toga, posjedujem podatak da je liječen od povišenog krvnog tlaka. U djetinjstvu je imao prometnu nezgodu i ozljedu glave. Mislim da je i ovo imalo utjecaja na poremećaj psihe optuženoga. Molim časni sud da ovo ima u vidu kod izricanja presude!

— Lud ili zlikovac, isto je! Smaknimo ga! Ubijte hulju! Za njega je eutanazija kompliment! Neka nestane! — uzvikivala je svjetina u sudnici. Riječ je uzeo Vrhovni sudac.

— Molim optuženog da ustane!

Ustao sam. Koncentracija mi je bježala. U jednom trenutku osjetio sam strah. Zašto sam im dopustio da određuju način kraja moga života? Znao sam da je moje privođenje bilo pitanje dana, ali ipak... Ne, samoubojstvo nije bio izlaz. To je samo ilegalan izlaz za slučaj nužde. Što mi je onda bilo činiti? Osjetio sam na licu kapljice znoja. Grčio sam se...

— Optuženi, vaše vrijeme ističe! — upozoravao je vrhovni sudac.

Stiskao sam šake. Dvoranom je vladao muk. Vani, kiša je prestajala. Podigao sam pogled prema nebu a onda mnoštvu ravno u oči. Na licu grč mi je prelazio u osmijeh. Dobijao sam neku čudnu snagu. Obrazi su mi se rumenjeli. Kao da mi je neki tajni glasnik došao u pomoć! Čuo sam njegov glas:

— Pusti, Mihovile, neka te sude! Neka sude tvoju fiziku! Daruj im truplo! Daleko si ti! Nema tebe s njima.

Mirno sam rekao:

— Ne, nemam što izjaviti!

Vani se javljalo sunce.

— Osjećate li se krivim?

— Ne. Moja je savjest čista.

— Kajete li se? Sud će imati u vidu vaše pokajanje kod izricanja presude.

— Ne, nemam se za što kajati! Uostalom, mene ovdje i nema. Sudite samo moj zadah!

— Jesam li rekao da je lud? — skočio je veselo moj branitelj.

— Ovaj je stvarno luđak!

— Ma kakvi! On je perfidni agent tajne sile koji samo izigrava luđaka. Ovo stvorenje treba uništiti!

Bile su to posljednje prijetnje koje sam čuo prije nego sam sjeo i misaono se potpuno isključio iz ambijenta.

Nakon kraćeg vijećanja sudac je uzeo riječ:

— Molim optuženog da ustane! Jednoglasnim mišljenjem suda vi, Mihovile Tominiću, proglašavate se krivim za sva navedena zlodjela. Međutim, sud je, s obzirom na etiku i moralne norme našega poretka, zaključio da se optuženi ne može krivično kazniti jer je mišljenje porote da se radi o psihopatski poremećenoj osobi. Stoga sud propisuje da se optuženi ima sprovesti u zdravstveno-socijalnu ustanovu gdje mu je potrebno omogućiti kompletnu liječničku njegu. Kako je optuženi, na osnovi dokaza, opasan po okolinu, određuje se nad njim obavezan nadzor...

Presudu nisam pravo ni čuo. Znam samo da se nalazim na jednom pustom otoku i brojim valove. Zainatio me onaj posljednji. Nikako da stigne.

T. J. H. MAR

Poeov, mišljah, Gavran to je

U kasno doba noćno gluho
na jastuk sleti čudna ptica,
oštrim mi kljunom kljuca uho,
a svuda mrak i kmica, tmica.

Da dojam straha bude jači,
na prozoru mi kostur riše,
titravu svjetlost krilom mrači
i grakće, grakće: nikad više.

O mila ptico, znadem tko si,
i tko te šalje s one strane,
i tko te k meni tamom nosi
da onoćiš mi kratke dane.

Doletio si s mračna žala
mora što crni se u Hadu,
sovičji hučeš povrh vala:
svi ostavite svaku nadu.

No uzalud ti trud i gluma,
potopne nisi porod kiše,
u svijetu koji slazi s uma
glas ne plaši me: nikad više.

Gavrane znani, ptico plava,
kad čovjeku se bliži zima,
on poželi da smiren spava,
tvoj »nikad više« vedro prima.

Nastavit on će se u svima
koji i nakon njega traju,
u njihovim će biti snima,
s njim oni snivat san o raju.

Stog stvor si pitom i bez jala,
očupalo se perje tvoje,
graktaji tvoji sad su šala,
strašnijega se ljudi boje.

Ptičurina tad, dan već sviće,
sikće na uho sudnje riječi
da ljudstvu čovjek propast bit će,
a nikog nema da to spriječi.

Plamen i vatra, oganj vreli,
spalit će sve što živi, diše.
Gospodar tmine to i želi:
nikada više ničeg više.

Gavran to nije, Simurg crni
na prozoru se mome njiše,
sve zvijezde na mom nebu trni:
ničega više, ničeg više.

Elizabeta PALANOVIĆ

Od spisa zagrebačke tiskovne cenzure do dviju pjesama Tomaša Goričanca

(Nastavak)

Pjesma *Ultimum vale...*, u protokolnom spisu pripisana Ivanu Goričancu, otisnuta je pod ovim naslovnim podacima:[12]

ULTIMUM

VALE

DOMINO

CAROLO XUPPAN,

II. IN ANNUM PHILOSOPHIAE AUDITORI,
5. JULII, 1835. EXTINCTO,

A

SUIS CONSCHOLARIBUS IN SINCERI DOLORIS, ET
AMICAE RECORDATIONIS CONTESTATIONEM
DICTUM

PER
T. G. C. D. Z.

Zagrabiae, Apud Franciscum Suppan, [s. a.]. 8°. 6 str. — (NSBZ, sign. R II F — 8° — 1256).

Ova je pjesma nastala u povodu žalosnoga događaja koji se zbio u Zagrebu 5. srpnja 1835. kad su dva đaka zagrebačke arhigimnazije, odnosno akademije, Dragutin Župan i Aleksander Dömöterfy de Hogyis kupajući se u Savi izgubili živote. Taj tragičan slučaj obznanile su i zagrebačke »Novine horvatzke«[13] a »konškolarci« Dragutina Župana oprostili su se od svoga školskog druga ovom žalobnicom:

Huc Libitina tuis venias instructa triumphis!
Huc modo virtutis siste trophaea tuae!
Instrue nunc currus, illud fatale feretrum!
Et miseris carmen lugubre dura cane!
Gaudia, mundanaeque procul discedite pompae;
Quaeque pios animos hic retinere solent,
Phœbe tuam faciem tenebris obvolvito nigris!
Lunaque pallentes indue mœsta comas;
Ad quid enim misero pulchre fulgebitis orbi?
Si nihil hic, nisi quo decipiatur, erit;

Est aliquid (dixi) viridi pollere Juventa,
Corporis et vires prodere saepe sui;
Est aliquid, sortem semper retinere benignam,
Saepius et Matrem dicere posse suam;
Sed nunc, me miserum! casu jam fallor in omni,
Spernere jam cogor quae placuere prius.
Sicque solent herbae nocturno rore madentes
Jucunda ornatum luce tenere caput,
Ast pereunt gemmae, tam pulchri causa decoris,
Cum sol ignivomos egerit altus equos.
Hoc, cito sublati, nobis testantur alumni,
Quorum cervices mors inopina ferit,
Mors inopina ferit, — pulchrum suffertque decorem,
Et veluti gemmas excutit illa suas:
Exiguo Savus Juvenes mulcebat in alvêo,
Et se pacatum praebuit usque diem,
Qua subito minitans crudeli voce profatur:
»In gremio Juvenes luditis ecce meo,
»Victima danda mihi, quam vestra audacia poscit.«
Dixit, et horrisonis corpus inegit aquis;
Dein subito latae diductis faucibus haesit,
Et miseram praedam dentibus arripuit,
Tum Carole! infelix, quidnam fortuna minetur,
Inscius, in saevas mergeris acer aquas;
Niteris incassum sed enim subducere praedam,
Et socio vitam sic retinere suo,
Pirithoum Theseus Stygias comitatus ad undas,
Cum socioque illic ipse retentus erat!
Pallor in ore sedet, trepidant in corpore nervi,
Ingeminans haud es conscius ipse Tibi:
Vita fugit, tristemque simul descendis in undam,
Sic etiam socio fis comes ipse tuo!!!
I nunc! divitias jacta, floremque Juventae,
Aut aliquis formam corporis ipse sui!
Oscula discedens nulli postrema dedisti,
Huc liceat nunquam plus rediturus eris,
Dicere nec poteras: Cari valeatis amici!
Intima non animi promere sensa tui,
Mœsta tuo casu, Juvenis miserande! Juventus
Cogitur ex animo promere verba suo,
Cumque nihil possit vivo praestare, sepulto
Postremo satagit dicere triste vale.
Felices igitur manes, aut umbra sepulti,
Isthuc pacate, semper amica, veni!
Heu! quis non doleat? quis non moveatur ab imo
Pectore? dum lusus talia monstra parit;
Aere dum puro circum, cœloque sereno
Fulmina tam diro murmure saepe cadunt,
Fata Juventutis tenerae, casumque videnti,
Quam lacrymae faciunt saepe madere genas!
Quid sit in omne suis curis privarier [!] aevum?
Aut quid tam grato posse perire loco?

O teneris nobis semper sociatus ab annis,
Commiles doctae Palladis in studio,
Laetitiae quondam nostrae, nunc causa doloris
Jam modo cum socio Care! peremte jaces!
Ille, velut nitidus viridi decerptus in horto
Flosculus, impositam concidit ante diem;
At tibi dum tandem appropiat praestantior aetas
Appropiatque simul funus, et atra dies,
Jamque vale, aeternumque vale! felixque quiesce!
Pars quondam nostrae semper amicitiae!
Terra tenet corpus, servabunt pectora Nomen
Nostra decoratum tempus in omne Tuum.
Tu nostris votis Judex venturus adesto!
Et clemens illi porrige semper opem,
Spiritus ante Tuam faciem procedat in astra,
Et videat Numen tempus in omne Tuum —
Tu quoque non aliter tumulum pertractus in istum
Pectore non subito missus abire potes.
Tu vigilum infelix est spes, et cura Parentum,
In quorum tristi vulnera corde jacent.
Istud Alexander! supremum munus ab illis,
Et simul a sociis, accipe dulce Vale. —

Iz sadržaja žalobnice razaznaje se da je njezin autor jedan od Županovih suučenika, tj. jedan od slušača drugoga godišta filozofije koji je svoje autorstvo označio inicijalima *T. G. C. D. Z.* Među studentima druge godine filozofije ime *D. Carolus Xuppan* uvršteno je u abecedni slijed slušača prvoga semestra, ali u drugom semestru izdvojeno je iz slijeda s primjedbom — *mortuus*.[14] Među Županovim suučenicima ne nalazimo uopće ime Ivana Goričanca, dok je ime Tomaša Goričanca — s vrhunskim ocjenama iz svih predmeta — uvršteno u popis studenata obaju semestara. Štoviše, njegovo je ime i prezime jedina kombinacija kojoj odgovaraju inicijalna slova *T. G.* Kleriku Zagrebačke dijeceze, Tomašu Goričancu, odgovaraju i dodatni inicijali *C. D. Z.*, kojima je potpisnik otisnute pjesme označio svoju profesiju, a to je upravo C[lericus] D[ioecesis] Z[agrabiensis].

Iz navedenoga izlazi da se autorstvo pjesme *Ultimum vale...*, otisnute pod inicijalima *T. G. C. D. Z.*,[15] pouzdano može pripisati Tomašu Goričancu.

Nakon što smo to utvrdili, ne treba biti u nedoumici ni glede autorstva čestitnice *Carmen honoribus...* — i to stoga što su obje pjesme u zapisima cenzure atribuirane istom imenu — Ivanu Goričancu — a to je, kako smo mogli utvrditi, mogao biti samo Tomaš Goričanec.

Preostaje nam još pitanje zašto je u protokolu tiskovne cenzure upisano ime Ioannes Gorichanecz. Jedno od mogućih objašnjenja, da je Goričanec imao dva imena — Ivan i Tomaš, valja odbaciti jer za to nema potvrde u Bartolićevim temeljito argumentiranim podacima o životu Tomaša Goričanca. Bez osnove bi bilo nagađati da je Goričanec mogao cenzuri namjerice dati netočan podatak o imenu kako bi izbjegao eventualne neprilike. Naime, stihove tih dviju prigodnica nisu mogli pobuditi nikakvih političkih sumnji, a poznato je da su upravo tih godina prošli cenzuru i pušteni u tisak spisi koji su tadašnjem režimu mogli biti i zazorni.[16]

Ostaje mogućnost da je u cenzurnom postupku ime *Thomas* uz prezime Gorichanecz pogrešno pročitano kao *Ioannes* i u tom obliku unijeto u protokol. To

je moguće i stoga što su u Zagrebu spisi bili cenzurirani u rukopisu a nakon toga bio je cenzuriran i slog u prijelomu.[17] Za cenzuru je bilo važno da pouzdano utvrdi ime autora određena djela a manje važno ili sasvim nevažno hoće li i kako će tiskopis biti potpisan.

Ove dvije latinske pjesme trebale su u postupku tiskovne cenzure proći redovit administrativan put. Rukopis *Carmen honoribus...*, protokoliran 13. ožujka 1835, predan je cenzuri bez autorova potpisa, pa je tako i otisnut. Rukopis pjesme *Ultimum vale...*, protokoliran 14. srpnja 1835, bio je potpisan inicijalima T. G. C. D. Z. — te pod tim potpisom i objelodanjen.

Prema tome, obavijest o autorstvu, unijeta u protokol tiskovne cenzure, nije mogla biti preuzeta iz podataka navedenih u rukopisima pjesama. Izvor informacija upisanih u protokol treba tražiti u nekome drugom dokumentu, po svoj prilici u tekstovima popratnih dopisa kojima se tražilo odobrenje da se te pjesme tiskaju. Uz ostale potrebne podatke, u njima je ime autora moralo biti označeno ovako:

Thomas Gorichanecz Cl. D. Zagrab. Philos. 2m in Annum Auditor.

Pri prijenosu podataka u protokolni zapisnik latinizirano ime *Thomas* — zabunom, s nepažnje ili površna čitanja ili pak zbog nečitljiva rukopisa — mora da je alteriralo u ime *Ioannes*. Do takva preobražaja moglo je, zbog grafijske sličnosti ovih dvaju imena, relativno lako doći — to lakše što Tomaš Goričanec, tada devetnaestogodišnji mladić, zacijelo nije bio u javnosti neko poznato ime.

Na kraju bi valjalo istaknuti da je dr. Bartolić bio na pravom putu uvjeravajući nas da će budućnost otkriti »još nešto što pripada zlosretnom Goričančevu peru«. Nešto od toga otkrili su nam spisi zagrebačke tiskovne cenzure. To su dvije pjesme u kojima se Goričanec okušao kao latinski pjesnik. Bez obzira na njihovu pjesničku vrijednost i na eventualne moguće usporedbe i dodire latinskih i hrvatskokajkavskih Goričančevih stihova,[18] već sada zasigurno znamo: kad se Goričanec dao na pisanje hrvatskokajkavskoga spjeva, koji ga stavlja među prvake hrvatskog pjesništva prve polovice 19. stoljeća, imao je iskustvo u latinskom stihovanju.

BILJEŠKE

12. U hrvatskom prijevodu: *Posljednji pozdrav slušaču II. godine filozofije, gospodinu Dragutinu Županu koji se 5. srpnja 1835. utopio — u potvrdu iskrene boli i prijateljskoga sjećanja od njegovih suučenika izrekao T. G. C. D. Z.*

13. »Dana 5. t. m. dogodilo se je ovdje nesretno i žalostno pripećenje. Vu bližnjoj najmre Savi vtopili su se vu kupanju dva mladenci: Karol Župan, 22 leta star, osme škole dijak; i plemeniti Alexander Dömöterfy de Hogyis, u 15. letu dobe svoje 5. škole vučenik. Tela njihova naskoro na kopno zvlečena biše, vsi vendar oživljavanja načini ništa više hasnili nisu. Ostaše mertvi roditeljem i prijateljem na tugu, a mladosti na peldu.« »Novine horvatzke«, 1/1835, 7. serpnja, br. 53, str. 209.

14. Vidi izvještaj naveden u bilj. 10.

15. U Zbirci rariteta u NSBZ ovi su inicijali pripisani Tomi Gajdeku. On je od 1832. do 1845. bio kapelan u Zagorskim Selima a 1862. imenovan je zagrebačkim kanonikom. Bio je uključen u preporodna zbivanja, povezan s Lj. Gajem i drugim istaknutim ličnostima iz redova preporoditelja. Velikih je zasluga stekao kao prvi predsjednik Društva sv. Jeronima te bio poznat kao mecena. Stoga se lako dogodilo da su inicijali imena gotovo nepoznata Tomaša Goričanca pripisani — u javnom i crkvenom životu vrlo poznatomu — Tomi Gajdeku.

16. U Zagrebu je npr. 1831. objavljena pjesma *Kip domovine vu početku leta 1831.* Pavla Štoosa a 1832. spis Ivana Derkosa *Genius Patriae super dormientibus suis filiis.*

17. Josip Horvat: *Povijest novinstva Hrvatske 1771—1939.* Zagreb 1962, 81—82.

18. Već je na prvi pogled primjetno da su dvije završne strofe čestitnice *Carmen honoribus...*, po prozodijskoj strukturi, na neki način pandan motta spjeva *Opsađenje i poboj sisečki.* I te se strofe doimlju poput neke »cantio« (što je Z. Bartolić uočio i u stihovima motta) te su mogle biti pjevane na neku melodiju.

Nevenka NEKIĆ

Iz dnevnika

27. srpanj 1983. Sumartin

Trebalo bi napisati nešto o ovom lijepom bijelom samostanu Kačića Miošića. Samostanski muzej čuva ostatke blaga sabranog kroz stoljeća: nešto knjiga (pretežno iz 17. i 18. stoljeća), monstranci, svijećnjaka, portreta... Postoji i zapis Andrijinom rukom u knjizi rečenih misa kojim zaustavlja svoje postojanje u ovom malom mjestašcu, na obali naseljenoj, u doba bijega pred Turcima, zdravim i kršnim hercegovačko-bosanskim življem. Sa zida restauriranog muzeja gleda nas idealizirano lice Andrije K. M., oko glave spleten mu lovor-vijenac i crven-bijelo-plava vrpca. Na ploči piše: »Narodni pjesnik fra Andrija Kačić-Miošić. Rodio se u Bristu (mart, april) 1704. — umro u Zaostrogu 14. 7. 1760.« Ispod toga stihovi:

Pokoj tebi starče Milovane
koji rodu »Pismaricu« dade
s »Korabljicom« da mu vida jade
Dok mu zora boljeg dana svane
Hladnu ploču što ti kosti skriva
haran narod pobožno celiva.
1760.

Zapis je sastavio Gabro Puratić Sumartinjanin.

U staklenoj vitrini grb Kačića: dva zmaja raširenih krila stoje jedan iznad drugog na štitu i baršunu.

Arhiv čuva kroniku samostana gdje na 16. str. piše:

»Između sviju gore imenovanih gvardijana istakao se P. M. R. (otac mnogo poštovani) fra Andrija Kačić, jer čim je imenovan gvardijanom godine 1747, kao odlučan upravitelj (da risoluto direttore), ostavivši na stranu bilo koji strah i sjenu siromaštva mjesta, uzdajući se u Božju Providnost, odluči započeti zidanje novoga samostana...«

Sačuvao se i Andrijin tlocrt tog prvog samostana s osamnaest prozora, kužinom, refektorijem, ostavom za vino, skalama, sitnim prostorijama, spavaonicama. Taj nevješto izrađeni crtež, poput dječjega, govori i o naravi svoga autora — on, naime, nije imao novaca za gradnju, ali ufanje i snagu

jest, o čemu svjedoči dalji tekst Kronike: »... imajući samo jedan cekin, udari temelj i za vrijeme od dvije godine sazida dio 38 lakata i sa sviju strana podiže uvis 4 lakta. Učini na samostanskom zemljištu groblje na glavici i kuhinju u prizemlju, koju pokri pločom ...«.

Andrija je živio u Sumartinu 5 godina (1745—1750), utemeljio današnju samostansku zgradu, pa ga spomenuta Kronika, koju je započeo voditi fra Andrija Staničić 1758. god. »potaknut razumnom željom da doznam: odakle i kako dođoše, kako i kada se nastaniše redovnici sv. Franje opslužitelji u ovom mjestu, tako kamenitu i siromašnu ...«, opisuje kao čovjeka punog vrlina. U toj uvali, »pustoj i zarasloj dračom i korovom«, zvonile su mu u ušima rime naše narodne pjesme, jauci kaura, gusle i otegnuto zapijevanje ljudi s krša.

»Bračani su na moru junaci
kano moji na suhu Kotarci
I prija su s Turcim bojak bili
ter ih jesu vazda pridobili.«

Ovi Andrijini stihovi uokvireni na zidu ne potresaju posjetioce — Turaka odavno nema, izblijedjele su iskonske mržnje, sve je postalo prašnjava povijest. Pa ipak, mir i paučina ovih stvari pripadaju i nama, sklupčane negdje duboko u pamćenjima ne mogu biti zanemarene ove sudbine koje nisu poznavale sjetu našeg stoljeća. Trebalo bi povući okomicu i objasniti »duh« naroda kroz ovu povijest klanja i gaženja, bjegova i smirenja. Dokazati da je, unatoč znanstvenim neslaganjima kada i gdje se netko krunio za kralja, postojao onaj neobjašnjiv i neuhvatljiv kontinuum kojim se do danas vezujemo uz pojam naroda. Toliko je raslojavanja bilo tijekom stoljeća — na bogate i siromašne, plemenite i kmetove, seljake i građane, školovane i nepismene, vjernike i nevjernike, one koji su ostajali i odlazeće, izdajnike i postojane — pa ipak sve njih nalazimo okupljene oko jednog imena i znaka. Kako?

Toga časa riječ narod sličila mi je kriptogramu u koji treba na neku prasliku dodati samo novu crtu za stoljeće kojem pripadaš i shvatit ćeš svu danost njenog postojanja čiji početak ne znamo. Popratne pojave lažnih proroka, nevaljalaca, odmetnika sasvim su prirodne, kao kukolj u žitu koje ostaje žito, genetski uvijek prepoznatljivo i korisno. I tu činjenicu, koju ne mogu dobro objasniti svi povijesni izvori i dokumenti, sva erudicija naših pismoznanaca, kao ni otrov žuči svih protivnika »vječnih« premisa, tu činjenicu može jedino umjetnost oblikovati. Ona je kadra ovo približiti osumračenoj duši današnjice.

U samostanskoj kronici stoji zapisana i misa »za M. P. oca fra Andriju Kačića, jubilarnog lektora (profesora), u dobi godina 58 umro je na 14. ovoga (tj. listopada 1760) od groznice, bio je snažna ličnost, drag svakomu. Predavao je u samostanu Zaostrogu.« U zabačenom kutu — blijeda fotografija: »Razvaline Kačićeva rodnoga doma u Starome Bristu pod Crljenim Stijenama«.

U zalaz sunca izlazim iz ovog malog muzeja i uvala, nekad »pusta i puna drača«, učini mi se spokojna i bezazlena. Jedino što je mutilo ovaj osjećaj bio je gusti dim koji se dizao s bolske strane. Brač je ponovo gorio.

4. 8.

Danas je četvrtak, dan u mjesecu kolovozu 1983. godine.

Prošlo je četrdeset godina od njegove pogibije. Sada bi B. imao šezdeset dvije godine, smežuran vrat, zadah iz usta, prorijeđenu ili sijedu kosu, možda bi bolovao od srca ili neke druge obiteljske bolesti, teško disao idući uz stepenice, grdio djecu, vozio automobil ili mirisao na duhan. Ponekad bi jetko raspravljao o politici i događajima iz onih vremena, uvjeren da najbolje zna što se zbilo jer je bio tamo. Sigurno bi djelomično zaboravio mnoge podatke i moralo bi se u nešto sumnjati. A što da ja učinim?

Slika prva: Uskrs 1931. Na stolu jaja i maslinove grančice. On — nježan dječak s razdjeljkom na strani i glatko začešljanom kosom sjedi za okruglim stolom. Nad njim vremešno sjenilo obrubljeno čipkom. Skrstio je ruke u krilu. Hlače do koljena. U tu će sobu pasti prve bombe 1941. godine i sve će se strovaliti u prizemlje a on će juriti uza stepenice da nešto spasi. (Majka: Vikala sam »Ne idi gore! Opasno je, pusti!« On je zaplakao.)

Slika druga: Čamac na Savi. Mirni rukavac rijeke, šaš, hladovina, vrbe. On stoji vitak i gibak, vretenastih udova, uske glave i visokog čela. Ljeto 1937. Okolo mirišu pokošene livade, pahuljasti oblaci nad dalekim stablima. Na njemu se još nisu osušile kapljice vode u koju je uranjao bezbroj puta, tijelo nosi dodire hladovitih prolaza, plitkih pješčanih sprudova. Zaljubljenik je u veslanje, zalaske sunca na osamljenim mjestima, ranu jesen kad po ovakvim prolazima već pluta lišće; u pretproljeće, Gospode, kad livade polude i u polegloj travi mirišu gnjile biljke a niču nove, svježe, i puše čudesni jugo; sve je to volio tihom šutljivom ljubavlju. Ponekad bi uzimao glinu i modelirao likove na obali ili kod kuće stvarao manje reljefe konjskih glava, uspavanih žena.

Treća slika: Ulica u Beogradu. Rana jesen 1940. On u trenčkotu i pumpa-hlačama, zagrljen s prijateljem, nasmijan, kosa leprša na vjetru. (Majka: Nikada nije nosio kapu.) Obojica mladenački koračaju kroz drvored. Dogovarali su se da iza mature pođu u Italiju, željeli su vidjeti Rim, Firencu. Prijatelj je nešto jači, širih ramena, ali niži. Židov, Frank. Neće proći ni godina dana i bit će prisiljen da — obilježen žutom zvijezdom — raskopava ruševine. Pod stražom. Kasnije nestaje zajedno s cijelom obitelji. B. će ga vidjeti u tim ruševinama, potrčati k njemu pokraj stražara i biti odgurnut. Pričao je da su se samo gledali, dugo i bez riječi. Ovo im je posljednja zajednička fotografija. Malo smeđa i izblijedjela. (Majka: Bili su tog dana obojica dobre volje, svratili na kolače. Frank je uvijek tražio malo kruha uz kolače, nosio bratov kaput i cipele.)

Četvrta slika: Na peronu zagrebačkog kolodvora. Ispraća ga otac. Na zemlji stoji kovčeg, širok, takvih danas više nema. (Majka: Nisam od tuge

mogla ići.) Trebalo ga je spasiti a tri su vojske za njim pružale ruke; kod kuće se neprekidno razmatralo pitanje njegova odlaska, nekamo daleko, što dalje, samo da izađe živ iz ove klaonice. Po dolasku u Zagreb otac upire sve snage i pronalazi vezu koja će ga odnijeti iz pakla u mirni prostor mjesta T. Poslije će vidjeti što dalje, govorio je. Bitno je sačuvati život u dvadeset prvoj godini. Upravo tih zimskih dana izradio je u snijegu i ledu lik zaspale heroine u prirodnoj veličini. Ta bijela žena bila je njegova jedina preokupacija, ležala je u dvorištu i svako jutro popravljao je linije skidajući napadali snijeg i težeći savršenstvu oblika. Kad je napustio dvorište, zauvijek, osvrnuo se na svoje posljednje djelo. Ono će nestati s prvim suncem. Svi crteži koji su ostali iza njegove smrti izgubljeni su u ratnom vihoru. Iz cijele je kolekcije sačuvana jedino reprodukcija »Venus in der Muschel« — smeđa predratna fino nijansirana razglednica — i dvije reljefne maske: glava konja i čovjeka čije lice izražava krajnji mir i spokojstvo.

Peta slika: Domenica, crnka, mala kontesica u čijim žilama teče »plava« krv. Guste valovite kose, nemarno sportski obučena, onako kako to umije otmjen svijet koji samo na prvi pogled nehajno slaže boje i oblike, na ogradi jedne kule u Lucci (s udaljenim renesansnim tornjem crkve). On joj prebacio desnu ruku preko ramena a lijevom drži lulu. Na poleđini piše: Moja zaručnica. Ljubim vas, vaš B. Uskoro iza te slike slijedi smrt, ali ne u Veneciji kao kod Manna, nego u malom i nepoznatom mjestu Italije, u šumarku, nenadano i surovo. (Majka: Nikada nismo saznali kako se to dogodilo. Ne znamo je li patio.)

Ne znam, samo slutim tonalitet tog vremena minulog prije četrdeset godina. A ni sadašnjost mi se ne čini jasnijom. Uistinu je potrebna distanca za nešto istinito i lijepo. Proustova šalica čaja. »Izgovaram: dvadeseti vijek, i koža mi se ježi. Neizmjernosti šutnje. Jer pored sve buke govora, milijardi riječi u minuti, pored razmnožavanja štampe, filma, televizije, nenazvana stvarnost dobija gigantske razmjere, dok ona druga, preobjašnjena, ne stiže za njom i proporcionalno je slabija nego što je bila u prošlom vijeku. Zna o čemu govorim svatko tko se čudio zbog nestajanja bez traga ljudi i čitavih gradova, tako da mnogi od njih što žale, kao što i ja žalim, što sam od upoznate stvarnosti uspio da uhvatim tako malo.« (C. Milosz)

Benedikta ZELIĆ-BUČAN

Takozvana prva slavenska seoba u Dalmaciju — činjenica ili pretpostavka?

U južnoslavenskoj historiografiji do nedavno je vladalo uvjerenje da je jaki slavenski val u zajednici s Avarima prvih decenija VII. st. naselio zapadni dio Balkanskog poluotoka, odnosno rimsku pokrajinu Dalmaciju, i prije doseobe Hrvata, o kojoj opširno izvješćuje Konstantin Porfirogenet u svojem djelu »O upravljanju carstvom«. Štaviše, neko vrijeme, dok se zbog proturječnosti u tom carevu izvještaju sumnjalo u vjerodostojnost tog djela kao historijskog izvora, zabacivao se i carev izvještaj o posebnoj doseobi Hrvata i Srba te se smatralo da su se upravo iz te anonimne slavenske mase koja je preplavila i rimsku Dalmaciju kao i veći dio Balkana s vremenom izdvojila i istakla plemena Hrvata i Srba oko kojih su se u njihovim političkim jedinicama okupila i ostala slavenska plemena (Rački, Jagić). No otkada je kritičkom analizom teksta spisa »O upravljanju carstvom« (prema prvom latiničkom izdanju poznatijem pod nazivom »De administrando imperio« — DAI) povraćeno povjerenje u taj spis kao historijski izvor, i otkada su barem donekle protumačene nesuglasice i proturječnosti između vijesti u pogl. 29—36 koja govore o doseobi i smještaju Hrvata i Srba, u historiografiji ponovno vlada uvjerenje o »dvostrukoj« slavenskoj seobi, naime o tzv. prvoj, avarsko-slavenskoj, i drugoj, posebnoj seobi Hrvata i Srba. I dok oko pitanja doseobe i smještaja Hrvata i Srba u historiografiji vladaju velike nesuglasice, tako da jedni carev izvještaj prihvaćaju doslovno, drugi mu pristupaju s kritičkom rezervom u pojedinim vijestima; neki govore o dvostrukoj, možda i višestrukoj seobi Hrvata a zabacuju carev izvještaj o doseobi Srba kao neosnovan i t. d., uvjerenje o tzv. prvoj, avarsko-slavenskoj seobi i nadalje je ostalo gotovo jednodušno i od većine historika prihvaća se kao neprijeporna činjenica o kojoj ne treba posebno raspravljati. Neki historici su, štaviše, toliko sigurni u činjenicu prvotne slavenske doseobe u rimsku Dalmaciju da žiteljima nekih ranosrednjovjekovnih političkih jedinica izvan Hrvatske i Srbije odriču pripadnost bilo hrvatskoj, bilo srpskoj etničkoj zajednici i smatraju ih potomcima one prije Hrvata i Srba doseljene slavenske mase koji su se tek kasnijim historijskim razvitkom integrirali u hrvatsku, odnosno srpsku nacionalnu zajednicu (N. Klaić) ili se pak razvili u zaseban južnoslavenski narod kao Crnogorci (Jagoš Jovanović).[1] Tek u novije vrijeme javljaju se i neki disonantni glasovi koji na ovu prvu, avarsko-slavensku doseobu na prostor koji su kasnije naselili Hrvati i Srbi gledaju s većom rezervom (J. Kovačević).

A ipak ta »činjenica« navodne slavenske masovne naseobe rimske Dalmacije prije doseobe Hrvata u stvari je samo više ili manje vjerojatna pretpostavka, koja u stvari nema gotovo nikakve potvrde ni u suvremenim, ni u kasnijim pisanim izvorima, kao ni u arheološkim nalazima. Sve relativno opširne vijesti o upadima i naseobama Slavena na Balkan i opisi njihova života i običaja koji se nalaze kod bizantskih kroničara druge polovice VI. i prvih decenija VII. st. odnose se uvijek na Slavene koji su se preko donjeg Dunava spuštali u istočne balkanske provincije. Bizantski pisci izvješćuju opširno i o ratovanju Avara u Panoniji, o podsjedanju i zauzimanju strateški važnih bizantskih gradova, po-

sebno Sirmiuma, pri čemu ponekad sudjeluju i Slaveni kao radna snaga, ali nema spomena o tome da bi oni prelazili Savu i naseljavali se po Dalmaciji. Jedan jedini put spominje Prokopije upad Slavena u Dalmaciju, ali ne iz Panonije, nego iz stare Dacije preko donjeg Dunava odakle su dolazili i svi ostali u izvorima zabilježeni upadi Slavena na Balkan. Samo ovaj put, tj. 550. god., ti brojni Slaveni koji su stigli do Dalmacije skrenuli su tamo neplanirano, odustavši od prvotne namjere da se spuste sve do Macedonije i zauzmu grad Solun. Usput su naime saznali da je vojskovođa German, koji se tada nalazio u Sardici (Sofija), dobio nalog da ode u pomoć Solunu i okolnim mjestima. Tada ti Slaveni, plašeći se sukoba s Germanom, »odustaše odmah od pohoda na Solun, niti se više uopšte usuđivahu sići u dolinu, nego, *prešavši sve ilirske planine, stvoriše se u Dalmaciji*«.[2] Njih više ne spominje nijedan bizantski pisac, pa se pretpostavlja da su se smirili naselivši se u istočnim planinskim predjelima pokrajine Dalmacije. Šišić je pretpostavljao da bi to mogla biti istočna Bosna ili Kosovo.[3]

Ni u zapadnim suvremenim izvorima nema nikakvih vijesti o provalama i naseljavanju panonskih Slavena u Dalmaciju. Ukoliko zapadni izvori spominju slavenske provale, to se odnosi na naseljavanje Slavena u alpske zemlje i provale preko Istre u Italiju.[4] Jedino papa Grgur I. u pismu splitskom nadbiskupu (600. godine) spominje opasnost koja prijeti od Slavena splitskoj metropoliji, a to je isto što i pokrajini Dalmaciji.[5] Neki podatak o njihovoj stvarnoj provali u Dalmaciju nije sačuvan. Pomanjkanje svjedočanstava o nekom događaju, doduše, nije nikakav dokaz da se taj događaj nije i zbio, ali historija je znanost koja svoja saznanja temelji samo na historijskim izvorima u užem i širem značenju te riječi. Povijesna metodologija zahtijeva da konstatiramo činjenicu o nepostojanju suvremenih pisanih izvora o slavenskoj seobi iz Panonije u Dalmaciju prvih decenija VII. stoljeća.

Ovu prazninu u pisanim historijskim vrelima u vezi s pretpostavkom o slavenskom naseljavanju na tlu Dalmacije ne mogu popuniti ni dosadašnji rezultati arheoloških iskapanja. Prisustvo Avara, o čijoj provali i zaposjedanju Dalmacije također nema spomena ni u bizantskim ni u zapadnim suvremenim izvorima, ostavilo je traga kako u arheološkom materijalu, tako još više u toponimima.[6] Brojni su toponimi tipa Obar (slavenski naziv za Avare) u dinarskom planinskom sustavu zapadno od Drine, dok su sasvim nepoznati u moravsko-vardarskoj dolini.[7] Tako je samo uz glavnu prometnicu Sirmium—Narenta—Ragusium i uz manje prometnice koje konvergiraju prema ovoj magistrali zabilježeno više od deset toponima tipa Obar što ukazuje na pravac kretanja avarskog prodora iz Panonije u Dalmaciju.[8] Značajno je svakako i to što su rijetki avarski arheološki nalazi na području rimske Dalmacije pronađeni upravo u blizini lokaliteta koji u korijenu imaju ime Obar.[9]

Rezultati novijih arheoloških istraživanja koja su vršena na širem području uzduž čitave sjeverne granice evropskog dijela Bizantskog carstva upućuju na zaključak da su avarska i slavenska sjedišta u tim pograničnim oblastima bila teritorijalno razgraničena. Brojne avarske nekropole s bogatim nalazima otkrivene su na potezu od ušća Morave uz Dunav i Savu sve do Zagreba a slavenske uz rumunjsku i bugarsku stranu Dunava.[10] Prema tome i arheološki nalazi, i pisani izvori upućuju na zaključak da su postojale dvije odvojene sfere avarsko-slavenskog prodiranja na Balkan: avarsko područje na zapadu koje je bilo usmjereno na Dalmaciju i Prevalitanu i slavensko područje na istoku od Morave i prema jugu sve do Peloponeza, s onim jednim zaokretom prema zapadu 550. god. o kojem nas je izvijestio Prokopije,[11] izuzevši njihovo zajedničko nastupanje u savezu s Perzijancima pod Carigradom 626. god.[12]

Na osnovi svega toga u novije vrijeme u južnoslavenskoj historiografiji počinje se, iako još oprezno i polako, kolebati dosadašnje jednodušno uvjerenje o postojanju tzv. prve slavenske doseobe u Dalmaciju. »Prema najnovijim rezultatima arheoloških ispitivanja konfrontiranim sa pisanim istorijskim izvorima i

toponomastičkom građom, ocrtava se sasvim drukčija slika odnosa Avara i Slavena na teritoriji rimske Dalmacije i Prevalisa od one koja je poznata u Trakiji, Makedoniji i Grčkoj do Peloponeza. Dosta se jasno ističe dominantna uloga Avara prije dolaska Srba i Hrvata. O tome da li je u ovim oblastima bilo i u kojem broju slavenskog naseljavanja pisani izvori ćute, i, bar dosad, ni slavenski arheološki materijal poznog VI i ranog VII vijeka nije poznat da bi se mogao izvesti zaključak o brojnom slavenskom naseljavanju. Prema tome izgleda da prva slavenska seoba na Balkan u ovim oblastima nije bila od onog značaja kao na drugim dijelovima poluostrva.«[13]

Kad već nema potvrde u suvremenim izvorima za neku masovniju slavensku doseobu u Dalmaciju, kao što uostalom nema ni o provali Avara, ni o doseobi Hrvata i Srba, treba vidjeti ima li o slavenskoj doseobi vijesti u mlađim izvorima, prvenstveno u Porfirogenetovu spisu »O upravljanju carstvom«, odnosno u pogl. 29—36 tog djela u kojima je opširno opisana doseoba i naseljenje Hrvata i Srba a prikazano je i stanje u Dalmaciji prije njihove doseobe.

U tih osam poglavlja DAI sadržan je, iz pera dvaju autora, izvještaj o propasti rimske vlasti i ponovnom naseljenju Dalmacije. Danas je, nakon izvršene kritičke analize teksta DAI, općenito prihvaćeno mišljenje da je poglavlja 29 i 31—36 pisao Konstantin Porfirogenet, oko polovice X. st., a pogl. 30 nešto mlađi, nepoznati nam autor (Anonim), nešto kasnije, u drugoj polovici X. st.[14] Oba autora koristila su se pri pisanju starijim historiografskim djelima, arhivskim spisima, usmenim podacima i sačuvanom hrvatskom (dalmatinskom) narodnom tradicijom.[15] Ne ulazeći ovdje u pitanje kojem od dva autora treba pokloniti veće povjerenje kao historijskom izvoru, jer to za predmetnu problematiku nije od presudnog značenja, analizirat ćemo redom prikaz obojice pisaca s obzirom na pitanje doseobe Slavena u Dalmaciju prije doseobe Hrvata i Srba.

U pogl. 30 pod naslovom »Izlaganje o provinciji Dalmaciji« Anonim odmah u uvodnoj rečenici nagovještava da u ovom »izlaganju« kani izvijestiti kako je Dalmacija osvojena od s l a v e n s k i h plemena. Pošto je opisao geografski položaj pokrajine (od Drača, odnosno Bara, do istarskog gorja i od mora do Dunava), pripovijeda kako su rimske pogranične straže na Dunavu prelazile preko Dunava u zemlju A v a r a; ovi opet jednom zgodom, porazivši rimske čete i preobukavši se u njihovu odjeću i s njihovim oružjem, bez zaustavljanja prođu i kroz kliški klanac te zauzmu i razore glavni grad Salonu. Potom zauzeše čitavu Dalmaciju osim primorskih gradova i nasele se u njoj. Poslije toga u Dalmaciju dođoše H r v a t i iz Bijele ili Velike Hrvatske te nakon nekoliko godina ratovanja s Avarima preotmu im Dalmaciju pošto su prije toga neke Avare pobili a druge pokorili. Otada »ovu zemlju drže Hrvati«.[16] U daljem svojem izlaganju Anonim pripovijeda o životu Hrvata u novoj domovini, o njihovim borbama s Francima, pokrštenju, o odnosu prema Romanima u primorskim gradovima. Opisuje i granice političkih jedinica koje su kao nezavisne države ili autonomne oblasti postojale u njegovo doba. Prilikom opisa uređenja odnosa Hrvata s primorskim ili dalmatinskim (male bizantske teme) Romanima Anonim opet spominje Slavene, ali ne kao neki posebni etnikum uz Hrvate, nego kao sinonim za njih ili umjesto nabrajanja posebnih političkih naziva žitelja posebnih političkih oblasti. Citiram taj odlomak: »A odkad se naseliše spomenuti S l o v e n i zauzmu čitavu okolicu Dalmacije; romanski gradovi obrađivali su ostrva i živeli od njih. Pošto su ih P a g a n i stalno zarobljavali i uništavali, oni ta ostrva napuste, želeći da se bave zemljoradnjom na kopnu. Bili su ometani od H r v a t a. Jer oni im još nikada ne isplaćivahu dadžbine, nego sve što sada daju S l o v e n i m a, davahu strategu. Pošto nisu mogli više da žive priteknu Vasiliju, svetle uspomene caru, izloživši mu sve napred rečeno. Onaj svetle uspomene car Vasilije naredi da sve što su dosada davali strategu, daju S l o v e n i m a i s njima da u miru žive... I otada svi ovi gradovi stoje u obavezi prema S l o v e n i m a i plaćaju im određeni danak.«[17] Sad navodi obaveze pojedinih gradova od Krka do Dubrovnika iz čega izlazi očito da se

ono Slaveni u ovom odlomku odnosi na Hrvate, ili da tim općim etničkim imenom obuhvaća kako Hrvate u Bijeloj Hrvatskoj, tako i sve ostale u posebnim političkim oblastima. Jednako je tako iz prvog dijela ovog poglavlja DAI jasno da Anonim pod Slavenima koji su zauzeli Dalmaciju podrazumijeva zapravo Hrvate. Iako je u uvodu naveo da kani izložiti na koji su način s l a v e n s k a plemena zauzela Dalmaciju, u stvari pripovijeda samo o Hrvatima, najprije o njihovim borbama s Avarima a potom o njihovoj najstarijoj povijesti. U čitavu poglavlju nigdje ne spominje Slavene kao posebnu etničku skupinu koja bi došla u Dalmaciju prije Hrvata, niti koja bi kao takva živjela u Dalmaciji uz Hrvate. Prema Anonimu u Dalmaciju su tada došli najprije Avari a potom Hrvati koji su pobijedili i podložili Avare. Njih Anonim nekad naziva njihovim nacionalnim imenom Hrvati, a nekad opet općim etničkim imenom Slaveni. Taj opći etnički naziv upotrebljava posebno u onim slučajevima kad govori o kasnijim prilikama, posebno o događajima iz njemu bliskog vremena i kad mora jednim imenom obuhvatiti kako Hrvate u njihovoj tadanjoj opsegom ograničenoj državi Hrvatskoj, tako i one u tada postojećim samostalnim ili autonomnim političkim oblastima jugoistočno od Cetine. Nikako se iz njegova teksta ne može dobiti dojam kao da bi ti žitelji zasebnih Sklavinija bili Slaveni nasuprot Hrvatima u Hrvatskoj zapadno od Cetine. On naime imenom Slaveni ponekad naziva jedne i druge, kao što i nacionalnim hrvatskim imenom ponekad naziva one južno od Cetine.

Prema mišljenju suvremene historiografije pogl. 29 i 31—36 DAI potječu od samog Konstantina Porfirogeneta. On spominje Slavene jedino u pogl. 29 kada pripovijeda o tome kako je razorena Salona i kako su dalmatinski Romani podvrgnuti Avarima. No ne spominje ih kao poseban narod uz Avare, nego kao sinonim za Avare. On rimske susjede preko Dunava, koji su na prijevaru zauzeli i Salonu, i čitavu Dalmaciju (priča o tome sasvim sliči onoj koju je o tome ispričao Anonim), naziva nekad Slaveni, nekad Avari a nekad »slavenska plemena koja se zvahu Avari«[18] ili pak »Slaveni koji se i Avarima nazivaju«, »Slaveni, odnosno Avari«.[19] No u daljem opisu (niti u tom poglavlju, ni u kojem drugom) nema spomena o Slavenima. Kroz svih šest poglavlja u kojima opširnije ili kraće izlaže povijest doseobe i kasnijeg života kako Hrvatske i Srbije tako i ostalih manjih Sklavinija stalno ponavlja da su ti krajevi bili najprije opustošeni od Avara a potom naseljeni njihovim tadašnjim stanovnicima. A oni su za njega Srbi ili Hrvati. To on ne potvrđuje samo u pojedinačnim poglavljima o svakoj Sklaviniji posebno nego već i u pogl. 29 kad nagoviješta da će opisati promjenu koja je nastala za vrijeme cara Heraklija. Napominje da će to opisati u poglavlju o Hrvatima i Srbima.[20] U pogl. 35 (O Dukljanima) za njih ne kaže da li su porijeklom Srbi ili Hrvati ali ih ne naziva ni Slavenima.[20a] Jedan jedini put, nakon one sinonimne oznake Avari-Slaveni u pogl. 29, Konstantin Porfirogenet u tom istom poglavlju spominje Slavene, i to kad pripovijeda o saracenskoj opsadi Barija i vojsci koju je tome gradu poslao u pomoć bizantski car. U toj su vojsci po carevoj zapovijedi bili: Hrvati, Srbi, Zahumljani, Travunjani, Konavljani i Ragužani. Sve njih, tj. »hrvatske i ostale slovenske arhonte« prevezli su Dubrovčani svojim brodovljem pod Bari.[21] Po stilizaciji ove izreke, ukoliko je točno prevedena,[22] Slaveni ne bi bili nešto posebno nasuprot Hrvatima, nego su i hrvatski arhonti bili dio te slavenske cjeline. Ovdje i car poput Anonima upotrebljava nazive Hrvati i Slaveni kao sinonime.

Prema tome i po suvremenim kao i po mlađim izvorima koji govore o slavenskom naseljavanju rimske Dalmacije, a zapravo izvješćuju samo o naseljavanju Hrvata i Srba (DAI), čini se da bi bio ispravan zaključak: to prvotno, slavensko (avarsko-slavensko) naseljavanje Dalmacije nije bilo ni izdaleka onako masovno kako je to starija historiografija smatrala. Pa čak i oni historici koji inače zastupaju tzv. slavensku tezu o nacionalnoj pripadnosti žitelja nekih Sklavinija moraju to pod snagom izvornih svjedočanstava priznati, makar malo drugačijim riječima. Govoreći tako o mišljenju dijela historiografije o učešću Slavena u borbama Hrvata s Avarima i o organiziranju političke vlasti

N. Klaić pobija mišljenje o stvaranju rodovsko-plemenskih saveza Hrvata i Slavena neposredno nakon doseobe i pobjede nad Avarima. Klaićeva upozorava da ni narodna tradicija ništa ne zna o zajedničkoj slavensko-hrvatskoj borbi protiv Avara. Upozorava da se u obje redakcije te narodne tradicije, u Porfirogenetovoj i Anonimovoj, sami Hrvati bore s Avarima za Dalmaciju. Upozorava i na to da »ispravnija redakcija vijesti o doseljenju (tj. Anonimova, n. B. Z.) u 30. pogl. ne zna ništa ni za ulogu Slavena u avarskom osvajanju Dalmacije«[23] te iz toga izvlači logičan zaključak da su Hrvati (koji su imali odlučujuću ulogu u borbi s Avarima) odmah nakon doseljenja stvorili i svoju političku organizaciju; »zbog čega bi se odrekli nakon pobjede položaja koji su stekli?«.[24]

Ukratko, prema vijestima koje pružaju historijski izvori, odnosno na temelju pomanjkanja ikakvih vijesti o doseobi Slavena u Dalmaciju potkraj VI. i na početku VII. st. (samostalno ili s Avarima), mislim da možemo s pravom pretpostaviti kako Slaveni ili uopće nijesu prije Hrvata naselili Dalmaciju, ili je njihov broj bio tako neznatan da o njihovoj doseobi i njihovu navodnom učešću u borbama s Avarima nije ostao nikakav trag ni u hrvatskoj narodnoj tradiciji, ni u starim historiografskim djelima.

Ipak, kako god se ovakav zaključak činio sasvim utemeljen i logičan, pitanje se Slavena u Dalmaciji ne može u historiografiji smatrati riješenim. Makar i Konstantin Porfirogenet, i Anonim u gl. 31 i 30 DAI složno tvrde da su Hrvati od Avara preoteli čitavu njihovu zemlju, tj. čitavu Dalmaciju, neke činjenice upućuju na pretpostavku da Hrvati ipak na čitavu tom području nisu bili brojčano jednako zastupljeni, odnosno da na čitavu teritoriju Dalmacije zatečeno prethrvatsko žiteljstvo nije bilo jednako raspoređeno. I prema DAI, i prema Ljetopisu popa Dukljanina, i prema staroj Hrvatskoj kronici, i prema mnogim diplomatskim spomenicima i arheološkim nalazima u zapadnim se krajevima Dalmacije od samog doseljenja pa dalje kroz čitav srednji vijek učvrstilo nacionalno ime hrvatsko i jedinstvena država hrvatska. To je ono područje koje Dukljanin naziva Bijela Hrvatska, sjeverozapadno od Dalme,[25] koje Anonim u 30. gl. DAI naziva naprosto Hrvatska. Ona počinje zapadno od Cetine na moru a u zaleđu su joj na jugoistoku pogranične župe Livno i Imotski. Jugoistočno od te kompaktne stare hrvatske državne jezgre veoma se rano javljaju samostalne ili barem autonomne političke jedinice. Po DAI to su oko sredine X. st. četiri Sklavinije: Paganija ili Neretvanska oblast, Zahumlje, Travunja s Konavlima i Duklja. Iako u tim krajevima hrvatsko ime nikada, sve do dana današnjega, nije sasvim utrnulo (ni u narodu ni u književnosti), ipak se upravo tu, posebno u pohrvaćenom Dubrovniku i njegovu zaleđu, veoma rano javilo i uporno održavalo ime slovinsko.

Na političku rasparčanost ovog dijela prvobitne hrvatske tečevine upozorava i pop Dukljanin u svojem Ljetopisu. I prema njemu, kao i prema staroj Hrvatskoj kronici, već u neko davno doba jedinstveno Hrvatsko kraljevstvo (prema latinskom Dukljaninovu tekstu Regnum Sclavorum) na saboru je u Dalmi, odnosno Duvnu, podijeljeno najprije na Primorje i Zagorje, pa opet Primorje na Donju Dalmaciju ili Bijelu Hrvatsku i gornju Dalmaciju ili Crvenu Hrvatsku. I dok i po Dukljaninu ta Bijela Hrvatska uvijek ostaje jedinstvena, dotle se ova Južna, Crvena Hrvatska diobom među članove kraljevske obitelji raspada na tetrarhiju, na četiri dijela: Zetu, Tribuniju, Chelmaniju (Zahumlje) i Podgorje ili Submontanu, kojoj je sudeći po župama što se nabraju u toj oblasti svakako pripadao i dio kopnenog dijela Porfirogenetove Sklavinije Neretve.[26] Prema Dukljaninovu daljem opisu historijskih zbivanja vladari ovih udjelnih kneževina sad su jače, sad slabije povezani s osobom kralja koji svakako stoluje u Duklji a povremeno vlada i Raškom.

Moramo se upitati što je mogao biti uzrok ovakve rasparčanosti Južne Hrvatske. Ne može nas zadovoljiti odgovor da je to bila posljedica općeg slavenskog običaja da se država dijeli među braću i sinove. Takav slučaj nemamo u Bije-

loj Hrvatskoj. Tamo kao da je neki autonoman položaj imao jedino ban gatsko-ličko-krbavski.[21] Ovoj političkoj rasparčanosti Južne Hrvatske ili Gornje Dalmacije i javljanju u službenim dokumentima pretežno pod pokrajinskim imenima mora da je neki drugi uzrok. Prvo što moramo uzeti u obzir kod pokušaja tumačenja ove pojave jest činjenica koju navodi Anonim u 30. gl. DAI, naime da je od Hrvata koji su došli u Dalmaciju nakon izvjesnog vremena jedan dio iselio u Panoniju i u Ilirik.[27a] Oko identifikacije ovog Ilirika bilo je u historiografiji mnogo raspravljanja. Dok su ga jedni tražili u Noriku, odnosno kasnijoj srednjovjekovnoj Karantaniji (S. Antoljak),[28] drugi su s mnogo više vjerojatnosti smatrali da se i taj Anonimov Ilirik ima smatrati nazivom za područje u kojem je i poslije seobe naroda i učvršćenja Slavena i Bugara na Balkanu preostao Bizantu od nekadašnje prostrane prefekture Istočni Ilirik. To bi bilo područje Dračkog temata od kojeg je dijelom postala srednjovjekovna Duklja, matična zemlja Dukljaninove Crvene Hrvatske (Lj. Hauptmann, D. Mandić)[29]. Najjači dokaz za identifikaciju Anonimova Ilirika s područjem srednjovjekovnog bizantskog Dračkog temata jest činjenica što mnogi bizantski srednjovjekovni pisci to područje nazivaju jednako kao i Anonim Ilirikom i što mnogi bizantski pisci XI. i XII. st. spominju Hrvate na području srednjovjekovne Duklje, koja je u doba najvećeg teritorijalnog opsega obuhvaćala i sjeverne oblasti Dračkog temata. A u taj Ilirik mogli su iseliti samo Hrvati iz jugoistočnih oblasti zaposjednute Dalmacije. Ma koji da je bio uzrok tome, u svakom slučaju njihovo djelomično iseljavanje iz istočnih oblasti nove domovine u Ilirik i uspostavljanje nove političke organizacije (Anonim tvrdi da su imali samostalnog arhonta koji je bio u prijateljstvu s arhontom stare Hrvatske),[30] moralo je s jedne strane politički oslabiti staru matičnu hrvatsku državu, a s druge strane time je njihov broj znatno prorijeđen u istočnim pokrajinama. Ako su Hrvati našli Slavene kod svoje doseobe u Dalmaciju, morali su ih zateći brojnije zastupljene upravo u istočnim predjelima stare Dalmacije ili novije Prevalitane. Ona slavenska masa koja je prema Prokopijevu pričanju 550. god. od Niša skrenula preko čitavog Ilirika i osvanula u Dalmaciji morala se i naseliti u planinskim predjelima istočne Dalmacije. Upravo ovu pisanim dokumentima utvrđenu u Dalmaciji naseljenu slavensku masu gotovo nitko od historika u rasprama i raspravama o smještaju Hrvata i Srba nije ozbiljno uzeo u obzir. Mi ne znamo koliki su broj starosjedilaca neslavenskog porijekla, poromanjenih Ilira i Romana, uz Slavene zatekli Hrvati kod svojeg dolaska u Dalmaciju. Svakako je njihov broj morao biti veći u istočnim, posebno planinskim oblastima jer su zapadnom Dalmacijom prije Hrvata i odveć krstarila različita germanska plemena a Goti su bili tu čitava pola stoljeća, pa su starosjedioci nakon posljednjih provala u Dalmaciju, poslije Avara a potom doseobe Hrvata, u tom zapadnom dijelu rimske Dalmacije morali biti vrlo malobrojni. Prema tvrđenju Porfirogeneta i Anonima Romani su se održali samo u primorskim gradovima i na otocima odakle su ih stoljećima pridošlice Hrvati ili istisnuli, ili asimilirali. U istočnim predjelima omjer je starosjedilaca (što Slavena, što Vlaha i Romana) bio zasigurno znatno veći na štetu Hrvata. Iako su te primorske i zagorske oblasti istočne Dalmacije hrvatski vladari iz zapadne hrvatske države ili pak oni iz Duklje kao matice nove, južne hrvatske države često držali pod svojom vrhovnom političkom vlasti, nisu ih mogli sasvim integrirati u jedinstvenu državu, niti im nametnuti svoje nacionalno ime kao političko ime. To će biti razlog što one dugo zadržavaju svoja pokrajinska imena pod kojima ih navode i Dukljanin i Porfirogenet, odnosno Anonim. Mora da je broj Slavena i u Duklji, i u njezinim pripadnim oblastima bio znatan. Premda bizantski pisci tu spominju Hrvate a njihove vladare, primjerice kralja Mihajla, zovu vladarom onih koji se nazivaju Hrvatima«,[31] premda se hrvatsko ime za jezik očuvalo u Crnoj Gori sve do XIX. st.[32] a u priobalnim oblastima sve do danas, svejedno nam dosad nisu poznati domaći ni pisani ni arheološki izvori koji bi posvjedočili da su vladarska obitelj i vladarski sloj sebe zvali nacionalno Hrvatima. Jedina iznimka u tome jest svjedočanstvo Hrvatske kronike, koja u Gornjoj Dalmaciji ne pozna uopće Slavene, nego samo Hrvate. Možemo pretpostavljati da

su mnogi stari dokumenti izgubljeni ili namjerno uništeni,[32a] ili pak da leže negdje u arhivima (vatikanskom?) još neotkriveni te tako za njih ne znamo.

Preostaje nam kao zaključak ovog priloga raspravi o pitanju Slavena u Dalmaciji da ustanovimo kako prema postojećim vijestima u pisanim izvorima i arheološkom materijalu na tlu zapadne hrvatske države, odnosno Bijele Hrvatske, države Trpimirovića, Slavena kao zasebne etničke skupine ili nije uopće bilo, ili su bili tako malobrojni da su se rano stopili s Hrvatima. Što se tiče područja Porfirogenetove Sklavinije Neretvanske kneževine, ona je veoma rano integrirana (možda bi bilo pravilnije kazati reintegrirana) u Hrvatsku Trpimirovića i njihovih nasljednika. Po svojoj pripadnosti splitskoj nadbiskupiji, odnosno metropoliji,[33] a jezično po svojem ikavsko-čakavskom a kasnije dijelom i po svojem ikavsko-štokavskom govoru ona čini i etnički, a i politički, jednu cjelinu s ostalom Hrvatskom. Zahumlje pak u ranom srednjem vijeku politički je najčešće pripadalo zapadnoj Hrvatskoj kao što među ostalima svjedoče Toma Arciđakon[34] i arapski putopisac Ben-Idrisi.[35] O njegovoj etničkoj i nacionalnoj pripadnosti hrvatskom narodu svjedoče brojni i jezični i drugi izvori, pa i strani putopisci još u kasnom srednjem vijeku.[36] U vrijeme moći dukljanskih vladara povremeno je bilo i udjelna kneževina te južne hrvatske države ali ga njezini vladari nikada nisu mogli na dulje vrijeme integrirati u svoju državu niti mu nametnuti svoje političko ime. Drugačiji slučaj bio je sa samom matičnom zemljom južne hrvatske države, Dukljom i neposrednim okolnim joj oblastima: Podgorjem, Travunjom i Raškom kojima dukljanski vladari povremeno vladaju kao vrhovni poglavari ili namještaju svoje pretendente na njihova prijestolja. O tome opširno pripovijeda pop Dukljanin u svojem Ljetopisu. Iako su Hrvati u Duklji osnovali svoju novu državu i njihovo se ime tamo zadržalo i u svijesti naroda kao ime jezika,[37] i u mnogim lokalitetima,[38] ipak ni toj oblasti, kao ni susjednim oblastima nad kojima se povremeno sterala njihova politička vlast, nisu mogli dati trajan hrvatski nacionalan karakter. Danas možemo samo nagađati o užem području stare rimske Dalmacije na kojem se naselila ta prvotna slavenska masa, pa stoga svakako više pažnje treba posvetiti proučavanju njezine dalje sudbine kao i pitanju kretanja istočne grane Južnih Slavena koji su decenijima prelazili preko Dunava i naseljavali se po istočnim pokrajinama Balkana. Možda su i oni zalazili u istočne oblasti Prevalitane i Dalmacije. U daljim raspravama o smještaju Hrvata i Srba, koje su i dosada i brojne i suprotstavljene, svakako treba uzeti u obzir i postojanje ovih Slavena, koji su po Prokopijevu svjedočanstvu već sredinom VI. st. bili brojni[39] a do VII. st., kada dolaze Hrvati u Dalmaciju, njihov broj u ovim istočnim stranama morao se umnožiti. Ukratko: ako moramo računati s prvobitnom, slavenskom naseobom u Dalmaciju prije Hrvata, valja u prvom redu uzeti u obzir ove Prokopijeve Slavene, a nikako neke avarske podanike iz Panonije o kojima ni u pisanim izvorima, ni u arheološkom materijalu, pa ni u jeziku,[40] nije ostalo nikakva spomena na području zapadne hrvatske države.

BILJEŠKE

1. Razmimoilaženja historiografije u pogledu smještaja Hrvata i Srba prikazala sam sumarno u svojim člancima: *Dukljaninova vijest o Crvenoj Hrvatskoj u svjetlu novije historiografije* (Marulić IX, Zagreb 1976, br. 1, str. 12—20, br. 2, str. 91—102); *Neka gledišta novije historiografije na Porfirogenetove tvrdnje o etničkoj pripadnosti područja Crvene (južne) Hrvatske*, (Marulić XIII, Zagreb 1980, br. 5—6, str. 426—441).

2. F. BARIŠIĆ — M. RAJKOVIĆ — B. KREKIĆ — Z. TOMIĆ, *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, I (dalje: Vizantijski izvori I), pos. izd. SAN, knj. CCXLI, Vizantološki institut, knj. 3, Beograd 1955, str. 45—46

3. F. ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925, str. 210. Zanimljivo je da ovom jedinom vjerodostojnom povijesnom podatku o dolasku Slavena u Dalmaciju južnoslavenska historiografija nije do sada poklanjala dovoljno pažnje a možda bi upravo to moglo pomoći kod razrješavanja još uvijek prijepornog pitanja o područjima prvobitnog smještaja Hrvata i Srba.

4. To su Slaveni koji su naselili Karantaniju i od kojih potječu današnji Slovenci. Neki autori drže, s obzirom na utvrđene nesumnjive podatke o Hrvatima u Karantaniji (kako u izvorima tako i u topografiji) da je u tim naletima u alpske zemlje izvršena i doseoba dijela Hrvata, pa bi to bila njihova prva seoba. O tome pobliže kod B. GRAFENAUER, *Hrvati u Karantaniji*, Hist. zbornik XI—XII, Zagreb 1958/59, gdje je navedena i literatura o tom pitanju.

5. F. RAČKI, *Documenta historiae croaticae periodum antiquam illustrantia* (dalje: Rački, Documenta), MSHSM, VII, Zagreb 1877, str. 258

6. M. GARAŠANIN — J. KOVAČEVIĆ, *Arheološki nalazi u Jugoslaviji*, Beograd 1966, tabela LXXVI; J. KOVAČEVIĆ, *Od doseljenja do kraja XII vijeka* (u knjizi: *Istorija Crne Gore, I*. Titograd 1967, str. 287)

7. *Istorija Crne Gore, I*, str. 285

8. *Isto*, str. 185—187 i skica 26 na str. 286

9. *Isto*, str. 287

10. *Isto*, str. 282; M. GARAŠANIN — J. KOVAČEVIĆ, *n. dj.*, tab. LXXV, LXXVII, LXXVIII, LXXIX. Iz Menandrova opisa avarsko-bizantskih borbi oko Sirmiuma očito je također da su sjedišta Avara i Slavena u Podunavlju bila odijeljena. *(Vizatijski izvori, I*, str. 88—94.)

11. *Vizantijski izvori*, I, str. 45—46.

12. O opsadi Carigrada od strane Slavena i Avara opširno u *Vizantijski izvori, I*, str. 146—149, 162—168, 171—172, 220.

13. *Istorija Crne Gore. I*, str. 289—290.

14. N. KLAIĆ, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, I. izd., Zagreb 1971, str. 37:, B. FERJANČIĆ, *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, II*, pos. izd. SAN, knj. CCCXXII, Vizantološki institut, knj. 7, Beograd 1959. bilj. 71, str. 26—27

15. *Vizantijski izvori, II*, str. 3; N. KLAIĆ, *n. dj.*, str. 36

16. *Vizantijski izvori, II*, str. 28—31

17. *Isto*, str. 36

18. *Isto*, str. 10

19. *Isto*, str. 11

20. *Isto*, str. 14

20a. *Isto*, str. 63

21. *Isto*, str. 19

22. Oko ovog izraza razvila se u historiografiji rasprava. Jedni su držali da to mjesto treba prevesti tako kao da su Hrvati bili arhonti, tj. poglavari, zapovjednici Slavena (Hauptmann) i po takvu tumačenju zaključivali o socijalnom dualizmu, dok drugi smatraju da to treba prevesti: »hrvatski i ostali slavenski arhonti«, pri čemu bi Hrvati bili izjednačeni s pripadnicima zapovjednika ostalih slavenskih plemena. O tome posebno kod. B. GRAFENAUER, *Sclabarhontes »gospodarji Slovanov«, ili »slovanski knezovi«*. Zgodovinski časopis 9, Ljubljana 1955. Kraći prikaz problema s navođenjem literature kod FERJANČIĆA, *n. dj.*, bilj. 33, str. 19.

23. N. KLAIĆ, *n. dj.*, str. 148

24. *Na istom mj.*

25. Obično se u historiografiji uzima da se to Dalma odnosi na Duvno (jedino je Barada držao da je to Omiš), no u Hrvatskoj kronici na tom mjestu stoji »na planini ku se diše Hlivaj« (Vl. MOŠIN, *Ljetopis popa Dukljanina*, izd. Matice Hrvatske, Zagreb 1950, str. 51). Prema Hrvatskoj kronici i Marulić je u svojem latinskom prijevodu to mjesto označio kao Clivno. *(Isto*, bilj. 54. str. 51.) Kako se i u gl. 30. DAI župe Livno i Imotski navode kao najistočnije župe tadašnje Hrvatske, bilo Livno, bilo Duvno — razlika je neznatna.

26. V. MOŠIN, *n. dj.*, str. 75 i dalje passim

27. Kad je nabrojio hrvatske župe s ove strane Velebita, Anonim nadodaje još i podatak da njihov ban drži pod svojom vlasti Krbavu, Liku i Gacku *(Viz. izvori, II*, str. 33) iz čega se može pretpostaviti da je taj ban imao neki autonoman položaj prema hrvatskom vladaru.

27a *Vizant. izvori, II*, str. 31

28. S. ANTOLJAK, *Hrvati u Karantaniji*, Godišen zbornik Filozofskog fakulteta, Skopje, Ist.-filol. oddel, 9, Skopje 1956. Isto stajalište u početku je zastupao i Hauptmann, no kasnije ga je napustio. Pregled problema i literature vidi kod B. GRAFENAUERA, dj. cit. pod br. 4.

29. Lj. HAUPTMANN, *Konstantin Porfirogenet o porijeklu stanovništva dubrovačkog zaleđa*. Rešetarov zbornik, Dubrovnik 1931; D. MANDIĆ, *Crvena Hrvatska*, s. l., II. izd., 1972, str. 94—99, 152—154. N. Klaić ne može se u tom pogledu odlučiti pa pitanje ostavlja otvorenim s napomenom: »A nepoznatom piscu 30. poglavlja bilo je interesantno naglasiti kako su se u Panoniji i Iliriku naselili Hrvati« *(Povijest Hrvata . . .*, str. 140). Iako ona smatra da se Hauptmannovo mišljenje kako se taj Ilirik odnosi na Duklju ne može prihvatiti, ne može takvo mišljenje ni a limine odbaciti, zbog svjedočanstava mlađih bizantskih kroničara o Hrvatima u Duklji, te napominje da se »ni danas ne može prijeći šutke mimo podataka o Hrvatskoj i Hrvatima koje spomenuti bizantski pisci stavljaju u Duklju«. (Na istom mj.)

30. »Od Hrvata koji su došli u Dalmaciju odvoji se jedan deo i zavlada Ilirikom i Panonijom. I ovi su imali nezavisnog arhonta, koji je na razne strane slao poslanstva, a prijateljska samo arhontu Hrvatske.« *(Vizantijski izvori, II*, str. 31—32.)

31. Tako ga je nazvao Ivan Skilices. Citirano prema: F. ŠIŠIĆ, *Ljetopis popa Dukljanina*, izd. SAN, Beograd 1928, str. 168.

32. V. Jagić zabilježio je po pripovjedanju Antuna Mažuranića koji je lipnja 1841. putovao s Gajem i Vukom Karadžićem po Dalmaciji i Crnoj Gori njihove zgode na tom putu i veliko Vukovo razočaranje što su im svuda po Crnoj Gori odgovarali da govore jezikom hrvatskim. Nato se Vuk ponadao da će niže Cetinja naći Srbe, ali su im opet i po primorju i Dalmaciji jednako odgovarali da je njihov jezik hrvatski a oni Hrvati. Ove zgode opisao je i objavio JAGIĆ u *Građi za povijest književnosti hrvatske*, knj. 26, na str. 240 a odatle ih je doslovno prenio Z. ČRNJA u svojoj knjizi *Kulturna historija Hrvatske*, Zagreb 1965, str. 426.

32a. T. MARKOVIĆ, *Istorija prosvjete i školstva u Crnoj Gori*, Beograd 1969, str. 106

33. Kada su u XI. st. biskupije Gornje Dalmacije izuzete ispod vlasti splitskog metropolite, Toma Arciđakon opisuje koje su biskupije tada ostale podložne splitskom metropoliti. Među njima se navodi i biskupija u Mukaru (Makarska), a ta se protezala od granice Krajine do Stona. U Stonu

je bilo sjedište Stonske biskupije. Ona je obuhvaćala područje Humske kneževine. Za sebe je pak Metropolitanska crkva htjela zadržati parohije: cetinsku, livanjsku, klišku, Mosor, Omiš, Krbavu te preko Gvozda sve do granica Zagreba i *čitavu Maroniju* (Toma Arciđakon, *Kronika*, hrv. prevod Vl. Rismondo, izd. Muzej grada Splita, sv. 8, Split 1960, str. 27). Ne treba posebno naglašavati da je bila stalna crkvena praksa da se granice crkvenih pokrajina (metropolija) podudaraju s postojećim političkim granicama. Iako Toma kao razlog za odvajanje biskupija Gornje Dalmacije navodi jedan brodolom, činjenica je da je tada uspostavljena nova nezavisna država na jugu koju pape u svojim pismima nazivaju »Regnum Sclavorum« (Kraljevstvo Hrvata?) i koja je u historiografiji poznata kao Dukljanska država (po matičnoj oblasti Duklji). Njezini vladari težili su da državnu neovisnost potkrijepe i crkvenom neovisnošću. To je pokušao od pape Grgura VII. isposlovati kralj Mihajlo (onaj što ga bizantski kroničar naziva kraljem »onih koji se zovu Hrvatima«) a u djelo je proveo tek njegov sin i nasljednik Bodin 1089. g.

34. Uz svjedočanstvo o pripadnosti Zahumlja i njegove stonske biskupije splitskoj metropoliji Toma na jednom drugom mjestu izričito tvrdi da su Zahumlje i Neretvanska oblast pripadale Hrvatskom kraljevstvu. U poglavlju XIII koje nosi naslov: »Katalog splitskih nadbiskupa o kojima postoji uspomena« on govori i o hrvatskim vladarima, poimence o Tomislavu i Držislavu, te navodi točno i granice njihova kraljevstva: »sa istoka Delmina . . . sa zapada Koruška, prema moru sve do mjesta Stridona što je danas granica Dalmacije i Istre; a sa sjevera od obale Dunava do dalmatinskog mora *sa čitavom Maronijom i Humskom kneževinom* (Toma, *Kronika*, str. 25—26).

35. Arapski geograf Ibn Idris, koji je polovicom XII. st. na dvoru sicilskog kralja Rogera II. s grupom znanstvenika pisao geografiju tada poznatog svijeta, u svojem djelu više puta spominje Hrvatsku. Na istočnoj obali Jadranskog mora bile su dvije države: Kraljevina Hrvatska i Dalmacija i Isklavonija (Regnum Sclavorum zapadnih izvora). Opisuje mnoge priobalne hrvatske gradove, njihove žitelje. Za najjužniji dio Kraljevine Hrvatske i Dalmacije piše: »Od Splita do Stona 25 milja. Pučanstvo je hrvatsko. Ti stanovnici imaju velika poduzeća i velike zgrade jednu do druge. Imaju znatan broj lađa. Od Stona do Dubrovnika, kojega drugi zovu Raguza, 30 milja. Stanovnici su Dalmatinci, koji imaju velik broj ratnih lađa. Oni su vrijedni i izdržljivi. Ovo je zadnji grad Hrvatske« (cit. prema D. MANDIĆU, *Crvena Hrvatska*, str. 296).

36. Ovdje spominjem posebno u hrvatskoj historiografiji do sada nepoznatog njemačkog heraldičara i putopisca Konrada von Grünemberga koji je u svojem opisu putovanja hodočasnika od Konstanze u Jeruzalem opisao i neke hrvatske priobalne gradove (jer je mletački brod koji je prevozio hodočasnike od Venecije skrenuo prema istočnoj jadranskoj obali). U tom putopisu, »Pilgerreise von Konstanz nach Jerusalem 1486« autor za Dubrovnik kaže da je to najznačajniji grad Hrvatske (»Ragussa die ist die kungklich hobtstat in Croattien dem kungkrich«; E. PIVČEVIĆ, *Konrad von Grünembergs Visit to Croatiam Coastal Towns in 1486.*, British-Croatian Review, No 17, Bristol 1980, str. 36). Govoreći dalje u opisu Dubrovnika o njegovom državopravnom položaju kaže da priznaje suverenitet ugarskog kralja, ali ih ovaj ne može štititi budući da su Turci već zaposjeli sve nadaleko oko Hrvatske, da plaća Turcima godišnji danak od 25 tisuća dukata (»und verzechent noch den kung von unger irn hern, aber er mag sy numen beschirmen, denn der gros türk hat das land umb Croaattien gar witt har umb gewunne«; *isto*, str. 38).

37. Vidi bilj. br. 32.

38. S. M. ŠTEDIMLIJA, *Crvena Hrvatska*, Zagreb 1937, str. 28

39. O skupini Slavena koja je provalila 550. god. Prokopije kaže: »Na zemljište Romeja provali tolika masa Slovena kao nikad pre« *(Vizantijski izvori, I*, str. 45).

40. Suradnja ligvista-slavista i historika na ispitivanju historije jezika i dijalekata na ovom graničnom području bila bi od velike koristi. Za sada nemamo baš mnogo takvih radova. Od starijih možemo spomenuti Jagića i Rešetara a od novijih D. Brozovića. Koliko se do sada moglo utvrditi, još sredinom XV. st., na kraju tzv. predmigracionog razdoblja razvoja hrvatskog i srpskog jezika, granična linija između stare zapadne štokavštine i istočne štokavštine tekla je od Dunava prema ušću Drine, pa uz lijevu obalu Drine k jugu, tako da je kod Foče naglo okretala prema zapadu i spuštala se opet k jugu nešto istočnije od Neretve i uz lijevu obalu Neretve se približila, ali ne i spustila k moru, nego razvodnim planinskim lancem okruživala dubrovačko primorje i izlazila na more kod Boke Kotorske (D. BROZOVIĆ, *O početku hrvatskog jezičnog standarda*, Kritika, br. 10, Zagreb 1970, karta na str. 38). Isti Brozović na jednom drugom mjestu upozorava da je na kraju prvog razvojnog razdoblja hrvatskog i srpskog jezika, tj. potkraj XII. st., razlika između zapadne i istočne štokavštine bila daleko veća nego što je bila između zapadne štokavštine i susjednih čakavskih i kajkavskih dijalekata. Jednako je tako i istočna štokavština tada još bila daleko bliža predtorlačkom dijalektu nego susjednoj zapadnoj štokavštini, pa su tada još postojali lingvistički uvjeti da se zapadna grana južnoslavenskih jezika još jednom razdvoji, no da se to ipak nije dogodilo, uzrok je sve veće približavanje dviju štokavština koje počinje od tog vremena (D. BROZOVIĆ, *Dijalekatska slika hrvatskog jezičnog prostora*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. sv. VIII, Zadar 1970, str. 23—24).

Tone OTOČAN

Mrazni ugođaji

PRELUDIJ

Prosinačko mlačno sunce
rastalilo srebro mraza
po krestama mrka krasa:
usnulo se:
rasulo se
kristalno biserje.

A iz grla mrzle česme
u grgolju cure pjesme,
teku zvonke niz obronke:
i čuje se:
prosiplje se
stakleno iverje.

Među vlaćem suhih trava
podrugljivo, podsmješljivo
nadmeću se san i java:
blista polje
i udolje.

Tek iz tmuše iz dna duše
tugaljivo, sažaljivo
ciče kosi i grmuše:
prerano je,
varljivo je!

PRIJETNJA

I

... Sjeveri, psiče:
zapuh na (za)puh nasrće
u psiku bijesna krešenda,
sleđenu sliku razbit će.

Sjeveri, sniježi:
jeza naglavce njiše
misli promrzle (zgrčene šišmiše).

II

Uz graktanje teško lete
uza vjetar, uza more,
uza stijene, uza golet
gladne ptice, izjelice.

Niz zapuhe u zrak plove,
niz obzorje cik-cak jedre,
niz fijuke u nebesa,
crne vrane, vran-gavrani.

KULJANI*

Išarani
bakreni kuljani
na dnu hladna sarkofaga
ispod crna mraka
dažd sanjaju
isanjani.

*kuljani = puževi, posebna jestiva vrsta

Tomislav MARETIĆ

Haiku

Na tavanu
kutija s igračkama.
Škrinja djetinjstva.

Na tavanu stvari
povezane paučinom —
u gluhom čekanju.

Leptir na pučini
traži cvijet.
Modra livada.

Leptir na pučini —
gdje li
će sletjeti?

Vjetar užívač
pročešljao na nebu
bijele oblake.

Cvijet koji sam
bacio u rijeku
već je kod mosta.

Ljetni je mjesec.
Iz mraka spilje
piri svježina.

Oči skakuću
pored puste ceste.
Mačka u noći.

Bijela mačka
u dubokom snijegu.
Dvije bjeline.

Na nožu horizonta
oguljena naranča.
Crveno sunce.

Zgasnuto nebo.
Izgorjeli oblaci.
Pepeo sunca.

Stanislav ŠODAN

I humaniste hapse, zar ne?

Kad su parole ukusne, kruh može biti i slabiji.

Čim čovjek uđe u grupu, žrtvuje vlastitu sjenu.

Čovjek je simbol mira našao među životinjama.

Kažu da je Bog proizvod mašte; zar samo geniji nisu u stanju maštati?

Mislioci su sjeme naroda čuvano da ne proklija.

Najveća je mana djece što postaju odrasli.

Slijediti um ponekad znači biti praćen.

Tko nikad nije pustio suzu što je čovjek, taj je životinja.

Iako su mnogi umjetnici za života gladovali, na simpozijima o njima dobro se jede.

Što su slabosti veće, grupe su čvršće.

Tko gađa dobrotom, nikad ne promašuje.

I najoštriji pas samo je poslušan.

Mirko VALIDŽIĆ

Marova proza i poezija

Kod nas ima pisaca koji se tek izlegu iz jaja i već su oglašeni, o njima se piše, analiziraju im djela, hvale ih. To samo po sebi ne samo da nije zlo, ako je oslonjeno na istini, već je u sebi i plemenito. Početnicima treba posvetiti punu pažnju jer protivan postupak može biti ponekad i sudbonosan. No ako se radi o pristranosti i namještaljci, onda, dakako, nije dobro.

Međutim, kod nas ima i pisaca koji pišu dobro i prilično obilno, ali na njih gotovo nitko ne svraća pozornost. Kao da i ne postoje. Ostaju nepoznati, neanalizirani, neocijenjeni. To je gore i od napadaja, pa makar bio i neopravdan.

T. J. H. MAR počeo je pisati već u đačkim klupama, i to u književnom usmjerenju, iako ne isključivo. Do danas zadržao je istu odrednicu što potvrđuju njegove objelodanjene knjige proze i poezije a i brojni književni i ini prilozi, članci i prikazi, objavljeni u brojnim revijama, listovima, kalendarima, zbornicima itd.

Činjenica je da on piše i pjeva svojevrsno, ne u svakodnevnom žargonu, ne angažirano, ne čudnovato avangardno, već izrazito na svoj način. To je osnovna karakteristika njegove književne proze a jednako i poezije.

Usprkos činjenici da je on pisac, književnik, pjesnik srednje generacije, na raskršću životne prevage; i da je već objavio dvije zbirke svojerodnih pjesama i knjigu svojevrsnih pripovijesti, još se nitko nije podrobnije pozabavio njegovom poezijom i prozom. Ono što je rečeno u pogovorima nekih njegovih knjiga (a uvijek je bolje pogovore ne pisati pa makar bili stilizirani kako dolikuje). usputni spomen o njegovoj prvoj zbirci pjesama kao najboljoj objavljenoj poeziji u 1979. g. i jedan omanji feljtonistički napis o knjizi proze — nije ni pokušaj zaći u njegove prave težine i osvijetliti sadržajnu, misaonu, inspirativnu, izražajnu i formalnu strukturu njegovih pravih književnih ostvarenja i dometa. Na pitanje zašto je tako mogu se dati mnogovrsni odgovori: ili njegovi književni proizvodi izlaze iz okvira našeg ustaljenog shvaćanja; ili su neobični u koncepciji i u izražaju pa nisu dostupni uobičajenoj ocjeni; ili prelaze granice redovitih domašaja i nisu pristupačni slobodi kritičara; ili zbog neangažiranosti ostaju po strani; ili se po stoti put potvrđuju Matoševa riječ da književni život u Hrvatsoj nema vrijednosti. Jedno od toga ili sve zajedno mora biti razlog.

Sve to ipak nije opravdanje i ne smije biti. Nema književnog djela, pogotovo već zrelijeg i othranjenijeg, koje ne bi zasluživalo pažnju i ocjenu. Ali samo u istini. To bi morao biti zavjet kritičara; ta oni su posvećeni suci ljepote (što nipošto nije lako biti).

* * *

Zbirka Marove književne proze »S OVU STRANU DOBRA I ZLA« (82 str., Zagreb 1982) obuhvaća ravno 20 što kraćih ili ponešto duljih biranih jedinica. Povirimo ponajprije u njihovu tematiku — sadržaj. Idimo redom.

»S ovu stranu dobra i zla«, zgusnuti prvijenac, želi reći: svi smo mi ljudi

vezani s ovu stranu i dobra i zla; to je naš svijet. — *»Gastarbajterski grafiti«* ispovijest su našeg pečalbara koji je rođeno ostavio, a novo nije našao. Stranci ga nisu primili, oni došljaka trebaju kao stvar. Iako priča svakodnevice, ispisana je nesvakodnevno, uvjerljivo. Spominje se Ozalj, Solin. Kao da Mar ne može bez naše domaće povijesti. — *»Posmrtni razgovor s Tinom«*, stvoren u kombinaciji zbilje i domišljaja, iako prekratak (jedna stranica), pokušava oživjeti Tina u sržnom. — *»Zagrebačka jesen«* naglašava: mijena je stalna, ali mi ostajemo, tj. čovjek. Sunce i mi. Sažet opis, pun jedrih izraza. — *»Ovce iza zatvorenih rešetaka«* prikaz su zatvora i zatvorenika. Slika ovaca i zatvorska stvarnost, ali u divergenciji. Dvojica su osuđena za ubojstvo. Razgovor očituje psihologiju opravdanja. — *»Mirno i hladnokrvno«* jezivi je opis istine o ubijanju ljudi kao da se radi o nečem redovitom. Šta je čovjek? — *»Svadba«* je unošenje u znamen ljudske mijene i čudnovatosti. Progone nas »čarobnjaci« neobičnih privida. — *»Ustoličenje što bi uklupljene... A. G. Matoša na Gričkih Goricah...«*, najdulji sastav u ovoj zbirci (11 str.), vješta satira u vezi s postavljanjem čudnoga sjedećeg (na klupi) Matoševa kipa na Griču. Ispripletena je oštricom prema društvu, mladima itd. — *»La Cucaracha«* je također satira na temu smjene vlasti uopće. Revolucija tjera revoluciju; svi vjeruju u trajnost: ulaze na ista vrata i zajedno piju. Što onda? Neprekinuti lanac besmisla. — *»Gitanjali«* — kontrasti nadmetanja i podmetanja u iluzornoj stvarnosti. Iščeznuće u besmislici. Simbol — bijela ruža moćnog sjaja. — *»Gardist Adula«* opet nas vraća predmetu vlasti i njenim služiteljima — čuvarima, neminovno suočuje sa zločinima i s težinom izlaza iz kruga. — *»Prolazak Mongola«* uvodi u otkrivanje snage i bezbrižnosti; djetinjeg opreza i neizvjesne životne budućnosti. A vrač, kutija, zlatnik? — *»Sunčani sat podneva«* želi dočarati »varljivi izlet u izgubljeni svijet sklada. Bio je to slučajni trenutak očovječenja... Spoznao je da za njega nema svijeta u koji bi se mogao sklonuti« (62). — *»Zemlja u kojoj sunce niti izlazi niti zalazi«* kreće se od mogućeg do nemogućeg. Čovjek i ne hoteći upada u Atomag — klopku iz koje nema spasa. Ostaje dovršen. — *»Sličica iz povijesnog spomenara«* vrvi kontrastima: junaštvo—kukavičluk, otpor—slabost, odvažnost—strah, puzavost—nestanak, laskavost—nadživljenje, borba protiv smrti—iščeznuće itd. Uvijek suprotnosti. Kako izići? Potvrđenje povijesti. — *»Nenamjerne freske ili usputni zapisci o ekološkoj slici grada«* jest stvarna slika neduhovne odlutalosti urbanih sredina našeg trenutka. — *»San o kući«* — realistički odjek opravdane težnje. Jedina ne neobična tema i u koncepciji i u razradi. — *»Mrtvi grad«* obrađuje tajanstvo nestanka, smrti, živih, mrtvih. Živi čovjek, osakaćen mrtvilom mrtvog grada, traži i ne nalazi. — *»Opatija u kiši«* znamen je naših sukobljavanja, tjesnaca, želja. Teško je do sunca. — *»Salica nebeskog čaja«*, završna, snagom uvjerenja svjedoči da je stroj samo stroj a sloboda je sloboda. Nju nitko ne može stvoriti, nadoknaditi. Tehnika i sloboda.

Šarolika i neobična slika problema, pitanja, odgovora, pokušaja rješenja, nagovještaja, kritika, izvodnica i slično. Koncepcije izvan redovitog zahvata. Obrada sasvim (ili barem gotovo) u suprotnosti s uobičajenim tokovima. Radnja, iako se nekad odvija u ritmu zajedničkog penjanja, nema oznake standardne narativnosti. Svedena je obično na najmanju mjeru najnužnijeg. Sami naslovi ne otkrivaju (većinom) naslućivanje predmeta i pokatkad su neobični. Sadržajna jezgra uvijek je svojstveno birana. Bilo kakvo šabloniziranje ili pozajmljivanje u cijelosti je isključeno. Svoj poticaj, svoja zamisao, svoj rasplet, svoja konačnica. U tome leži Marova novost i svojerodnost.

Može se i treba postaviti pitanje: da li Mar u tim proznim ostvarenjima (u citiranoj zbirci) namjerno ide u svojevrsnu posebnost ili je to logičan izraz njegovih književnih poticaja i nadahnuća?

Ne bi se moglo reći da pisac namjerno traži neku neredovitost u izboru tematoloških predmeta, da namjerno forsira taj način izražaja i hoće biti namjerno svojevrsno originalan. Radije bi se smjelo tvrditi da on u sebi nosi jedan sebi svojstven svijet, o njem meditira i u trenucima poticaja to nastoji što vjernije sebi izraziti. Time nije rečeno da tu i tamo nema smisleno građenih posebnosti, koje uobičajeni čitatelj ne doživljava kod standardnih pisaca.

Nakon svega rečenoga mogli bismo nadovezati besjedu o zanimljivom leksičkom, frazeološkom izričaju Mara, koji je u najužoj svezi s njegovim već napomenutim odlikama ili bolje rečeno samosvojnim osobitostima. Idimo bez nekog posebno utvrđenog reda. Evo njegovih izraza koji se ne čuju tako često: stanište, propuhaline, zvizdan, pustolina, nadmoriti planine, izteženi, razor vremena, oljuditi, bescrvna udobnost groba, osmetlištena dvorišta, sunćevići, omlaziti, vrtložnice odnose šešire, urešetkani, ukrđeni, zvjerinjaju, smaknućionica, pogubionica, ubionica, čvrčnu čvrčak, umrežio, zakučinati, plesuckaju, uklupljenje, čavkanje ženskica, avajkanje muškića, suzickati — suzakati, ulisićen, ukonopćen, cvrćaj, šušketaju, prosrsio ga ponos, posmik glave, hvaljezgao se, odblis, muharati, dišenjci, razmećenom strminom, gradelan, čavknuti, izgljiviti, upuknuti u pakao, uzbureno zmorcem (more), škiljucnuti prema prozoru, blisićali vatreni jezici, odjekina, mrljotina, trešnjik, dišaj, ozori mračno nebo (vatra), živžiknuti, sviljujiti u puzavca, nebeska prozračja, osumračene suncem, naprslina oblaka, vrckulji, ulimljen, samokađenja i sl. Uz nabrojene još su indikativniji izrazi koje pisac na osobiti način oblikuje: svjetlokazi, svjetlokrug, niskobriježna, žaroduhači, ognjološci, svadbenoraspoloženi, plavogriva, ništanevideće, jednokoračan, uspomeniti, pootavljen, mrljozid, zidoderine, zidoraspadine, zidobrljotine, snovotvor, snovomor, noćopotreba, mrtvoduh, ubeskrajilo, nogočastiti, ugluhljenim gradom, prijekuje, krhkorast, paučnim sumrežjima, uhriđen itd.

Sve nas ovo unosi u jedan svijet koji i jest dijelom naš, ne baš uvijek svakidanji, ali niti posve umjetni, gotovo vanzemaljski (iako zemaljski), poprilično suprotan i ponešto izazovan. Nije sasvim ni satkan kako se obično tkaju sagovi svakodnevice u ustaljenim i prihvaćenim modusima. Sigurno je da se sve to moglo reći jednostavnije, izrazima koji su nam uvijek na ustima, ali Mar je posegao za ne-običnostima, želio je izraziti svoju misao posebnim izrazima. Ima li tu namjernog, opet se pitamo, usukivanja — ili to njemu teče spontano, nije lako odgovoriti. Vjerojatno je da je dobrim dijelom bar povezano sa zorom posebno probranog predmeta, koji vuče i stanovite nesvakidanje ili neuobičajene oblike izričaja.

Gledali mi Marovu književnu prozu tematski ili izražajno, moramo zaključiti da on uporno slijedi svoj književni put koji je pozitivan doprinos suvremenoj hrvatskoj sadržajnoj prozi. Ovakav rod nema mnogo čitatelja, ali je svjedočanstvo i otpora, i pokušaja, i svojstvenog uspjeha.

* * *

Rekli smo da je M a r objavio i dvije zbirke pjesama: »MJESEČEV ZAVIČAJ« (108 str., Zagreb 1979) i »NOĆURCI U KRAJOLIKU« (60 str., Zagreb 1981). Po broju zbirkâ izgledalo bi da je početnički rad, prokrčivanje puta u pravo pjesničko dostignuće. U konkretnom slučaju sasvim je obrnuto. On se s prvom zbirkom pojavio kao sazreli pjesnik, i to u njemu svojstvenom načinu izražaja, biranju nesvakidanjih i ponekad izazovnih zamišljaja, ali uvijek s osmišljenjem i produbljenjem na svoj način. Kao i u prozi. Time nije rečeno da nije bilo sličnih prethodnika u svjetskoj suvremenoj književnosti. Ali to opet ne znači da ih on oponaša. Usporedimo li Quasimoda i Mara, zapazit ćemo da je prvi brušen na svoj brus, a drugi na svoj. Imaju, što je po sebi razumljivo, dodirnih točaka, još više razlika: bilo u pristupu, bilo u razradi, bilo u zamišljaju, bilo u formalnoj doradi, iako oba pripadaju i vremenski (gotovo) i po pjesničkom rodu u suvremenu izrazito naglašenu zahtjevnost pronalaženja novih slika i oblika.

Već prvi ciklus »Mjesečeva zavičaja«: *»Razgovor čovjeka sa smrću«* uvodi nas u nesvakidašnji svijet. To očituju sami naslovi pjesama (Bibirisbi, Hodanje na rukama, Glas — to je pas, Ratnik i voćnjak u cvatu, Aurora borealis itd.). Misao je određena: sve ide svome kraju, u metežu, ali gonjeno nemirom u sebi. To nije nestanak, iako je pokušaj bijega u osobnoj priklještenosti. Odnos pjesnika i ukončanja izriče se:

Na čas sam iznad svih vjetrova
što pušu unakrižno.
Dozvoljavam si maleni odmor
na susjednom planetu.
Krenuh dalje tragom zmije, zmajskim putem,
ranjav na peti,
i tu sam, u sudaru gromova, nestao.
Čuh samo nebo kako diše
i ništa više.

(Zračno putovanje, str. 14)

Naslov je drugog ciklusa izazovan: »*Jutro mrtvih čvoraka*«. Tu je Marov pokuš.aj prodora u nadsmisao, ali ne bez realnog, već kroza nj i preko njega. Stvarno je odskočište, a nad-stvarno je pritočište. Vatromet slika u pokušaju ulaženja u smisao. Ne uvijek sasvim sretnih, ali u većini. Osjeti se kadikad tvrđi hod i nepoznanica u otkrivanju cilja. Ima i basanja okrajcima. Neke su pjesme snažnije u koncepciji a neke u formalnom izričaju. Kao i u prvom ciklusu susrećemo i ovdje pokušaje izraza vezanim stihom, dosta uspješne, iako uspješnije u slobodnom; raspršen mozaički govor, sve gušći. Stoga nije jednostavno čitati ove stihove, ali nije ni preteško zaći u njih, bar u većini. Tu su apstrofirani i pjesnici ništavila — Leopardi i Kranjčević. Zahtjev je ovih stihova dvostruko oslobađanje: misao omekšati, izraz opustiti.

Vozimo se. Rasvijetljena kola
sudbinskim tračnicama prolaze gradom.
Toplo je ovdje od sudbine ljudi,
jednim smo krugom pažnje povezani,
pa smijeh se čini čudno sebi nalik.
I dva se oka na očigled sviju
u staklu ljube, a sresti se ne će,
magla je pala na njihovo nebo,
u nestajanju gubi im se trag.

(U tramvaju, str. 54)

Treći, najveći i posljednji ciklus, po kojem je prozvana i cijela zbirka, sadrži gotovo polovinu svih pjesama. I u tematici (Otkriće zemlje, Zahvalnost zemlji, Smrt smrti, Stakleni pogled, Pokop mjeseca, Progorjelo grlo, Oduzeta je nevinost svijetu, Osvrćem se uistinu nepoznato i dr.) i u formi pjesme su u istom klijalištu i u istoj dorađenosti. Mar u njima ide praizvoru — Zemlji i svemu što je uz nju vezano. Misaono sučeljuje, razmatra, oporbuje, nastoji proniknuti. Od praizvora uzlijeće do konačnice, koja nije tako pipljiva, ali je stvarna i ukazuje se u sto bitnosti. Pjesnički pristup u biti isti i misao u sažetoj punini, plamsaj oblikâ, izrazâ, dovođenicâ. Ima pjesama bodro osmišljenih i dorečenih. Tu je lirsko obično slabije.

O smrti koja se sama bojiš umrijeti
preplašena životom mrviš smrtne
da bi napojena smrću smrtnika
nadživjela umiranje.
(— — —)
Htjela bi smrti domoći se vječnosti
s uzletišta naše smrtnosti
A ne znaš
da je uzaludan tvoj posao
kad dovršiš besmisleno djelo
s posljednjim mrtvim
i ti ćeš umrijeti

(Smrt smrti, str. 70)

U nekim pjesmama ima i istaknutijih lirskih uzleta, kao na primjer: Sjaj iza drveća, Grlica (!), Zbogom (prvi dio).

Na ramenu grlica mi zaspala
Pjevala je klasje suncem užeženo
omjesečene noći u perivoju ruža
ozviježđenu cestu među borovima
vjetar i vrisak na domaku dana

Pjevala je zaboravljenu pjesmu
i izvorima i zvukovlju zvona
grlom grgoljeći potok uspavanke
ozvučila me glazbalom slapova
Odletjela je grlica sa ramena

(Grlica, str. 102)

Nedostaci su kao i u prva dva ciklusa: poneka tvrdina, nekad i pokoja nedorečenost, prepune slike, fraze, izričaji.

»*Noćurci u krajoliku*«, druga i (do sada) posljednja Marova zbirka pjesama, manja je po broju pjesama od prve, nije podijeljena na cikluse, nosi sve karakteristike prve zbirke. I u njoj ima dosta misaonog poniranja i dozrijevanja u svem bivovanju. Izrazni leksik ide u traženja što originalnijih izrečenja. Pa i u arhaiku. To je ponekad obogaćenje, a ponekad stanovito manje opterećenje.

Tvrdina zahvata u koru zbivanja vodi pjesnika i u opore zemljoderine koje nas oteščavaju, ali izlazi postoje iako vedrina nije prenaglašena. Nije lako označiti poruku ovih pjesama jer su zbite u svojerodnim izričajnim odnošenjima životne oteščalosti — stvarnosti — i znakovitosti pjesnikovih doricaja.

Ako bismo ukratko ojedro htjeli reći sud o svim objelodanjenim pjesmama T. J. H. Mara u obje zbirke, onda bismo morali kazati: prva je (Mjesečev zavičaj) više vodoskok (i to osvijetljen), vatromet (i u nastanku i u formalnom dopletu) — dok je druga (Noćurci u krajoliku) kameni stećak nepomicanja u stranu — i prkosa.

I kad u snu se vratih svom snu neizsanjanu
sanjah da snom sam bio kad sanjao sam snove
razbuđen pljuskom jutra i dalje sam snio
sad skupljajuć ga svukud rasuta u snima
(— — —)
I kad se već odrekoh i sna i snova snitih
san usnuh sanjast sumanut nedosanjan
sanjam a u snu nisam ni razsanjen ni sanjar
sanjarski sni se suše neovlaženi vodom
(— — —)

(Krajolik sile teže, str. 16)

* * *

T. J. H. MAR započeo je posljednjih desetak godina u književnom proznom i poetskom stvaranju svojerodan pokušaj ulaženja u osobite tokove pronalaženja predmetâ i njihovih svojevrsnih oblikovanja. Uporno ostaje na zaoranoj brazdi. Do sada objavljeno pokazalo je da posjeduje i specifičnu invenciju i posebnu izražajnost. Njegov je izazov smiren, iako čitatelju ponešto trpak i dosljedno ne sasvim pristupačan. Ipak i nenaporno poniranje u smisao i govorni oblik dovodi ga do spoznaje da nije uvijek nužno potrebno prebirati isto kamenje — staro i novo, niti govoriti jednim te istim rječnikom.

Dosadanji doprinos Mara hrvatskoj suvremenoj književnosti nije malen jer je podosta nov, osmišljen i sadržajan. Nema sumnje da će on ići i dalje svojom

stazom, pa je opravdana nada u još zrelija i obilnija dostignuća. Skretati u nove tokove uvijek je riskantno. Ali pronaći osobitije uvijek je preporučljivo. Svakako, Marov je dosadanji književni rad i rod izazov i njemu i njegovim kolegama. Njemu da dokaže svoju stanovitu izvornost. A ostalima da ukaže kako sve naslijeđeno i uhodano ne mora biti jedini način književnog stvaranja i oblikovanja pomoću riječi, bilo pjesničke ili pripovjedalačke. Statika i ponavljanje suprotni su napretku bilo gdje, pa i u književnosti. A književnost, koja ne pronalazi nova uzletišta, ostaje prikraćena.

Mar je posegao za sjetvom i tako se svrstao među marne književne djelatnike. Žetva ne smije izostati.

* * *

Prikaz o Marovu književnom stvaranju ne bi bio cjelovit kad se ne bi spomenuo i njegov rad u dramskom oblikovanju. To su uglavnom povijesne cjeline, koje pisac nastoji što vjernije oživjeti. No to ne znači da nema i dobrih književnih zaleta. Na jedno od tih dramskih prikazanja potrebno je bar malo se osvrnuti da se zorno vidi kako pisac u ovom rodu književnog izražaja nije onoliko svoj kao što je u poeziji i pripovijestima. To ne znači dvojnost ali ipak potiče stanovita razmišljanja koja nisu sasvim ravnodušna. Da bi se bolje razumjelo prvo, ne smije se mimoići ni drugo.

Mar je iz književno-povijesnog područja objavio u *Zborniku kardinala Utišinovića* (Martinušića), str. 106—133, dramu »ČOVJEK KOJI JE DOŠAO IZ HRVATSKE«. Htio je u vezi sa životom i radom našega uglednog velikana Jurja Utišinovića (r. 1482. u Kamičku, uz rijeku Krku, nedaleko od Visovca i Roškog slapa; petstota obljetnica rođenja 1982. slavljena je u Mihaljevcima kod Drniša) oživjeti ono teško vrijeme, pritisnuto turskom morom.

Ponajprije upadaju u oči brojna lica. Uz brata Jurja na pozornicu izlaze Antun Vrančić, Paulus Jovinus, Bernardin Frankopan Ozaljski, Krsto Frankopan Brinjski, Bartol Georgijević di Croatia, biskup senjski Francisko Jožefić, Mehmed-paša Sokolović, glagoljaš pop Martinac, Juraj Horvat, Juraj Ugrin, Mirko Vegedi, kralj Ferdinand, car Karlo V, papa Julije III, Castaldo, Pallavicini, Toma Nadasdy, ljetopisac Jan Dlugosz, nadbiskup Ivan od Lunda, poslanik Turzo, doušnik Werner i još desetak lica pomoću kojih je pisac postigao da radnja bude povezanija, punija; zatim zborovi i narod.

Prvi čin odvija se *»U okrilju Majke Božje Čenstohovske«* (oko g. 1525). U Čenstohovi Juraj je neko vrijeme bio prior pavlina. Drugi se čin zbiva *»Na ruševinama rodnog Kamička«* (poslije g. 1540) a treći nosi naslov *»Posmrtnica za brata Jurja«* (na grobu mučenika u Erdeljskom Biogradu). Prvi je veoma kratak; drugi i treći znatno su opširniji, po dužini teksta gotovo istog raspona.

Ako bismo htjeli ovo dramsko-povijesno prikazanje sažeto okarakterizirati, onda bismo mogli reći da je dobro sročena dramatizacija povijesnog predmeta, s dosta dramske živosti, tek tu i tamo neznatno razvučena. Obrađuje određeno lice i određeni vremenski period, pisana je vjerojatno hitro, ne manjka joj književne širine, ni začina pjesničkih izričaja. Jedro je sadržajna i osmišljujući našu prošlost daje oživljenje današnjici. Kao dramski rad sasvim je u sukladnosti s ozbiljnim sličnim ostvarenjima drugih naših starijih ili današnjih pisaca. Osim poniranja u našu povijest, nema nikakvih neobičnosti koje bi zahtijevale posebna razmatranja. Iz praktičnog nacionalnog vida Marova je dramsko-povijesna cjelina oživljenje iskušeničkih trenutaka naše prošlosti i poziv da se otkrivanjem njihove cjelovite istine dade pravi smisao današnjici, životu, budućnosti. U tome kontekstu ovakvo prikazanje ima svoju težinu i svoje značenje.

Mar se, kao što je vidljivo, uputio na svom književnom putu u tri pravca. Nisu divergentni, ali nisu ni potpuno koherentni. Svaki ima svoje oznake-biljege i ne mogu se izgubiti ni u kojem zajedničkom stjecištu. Dišu svojim dahom i ne prelaze sa staze na stazu. Zajednički im je otac i on čini centripetalnu povezanost s izvorištem. Na kojoj će stazi Mar otići najdalje, to je nemoguće predvidjeti. Do sada je poezija očitovala najviše njegovih naročitih usmjerenja. U stopu ide proza, koja nosi obilježja specifičnog traženja od predmeta do izražaja. U dramskim prikazima najbliži je čitatelju. Ni tu nije suh. Osjeća se i traženje i pronalaženje. I ponekad zalet u zamišljaje i doricanja.

Budućnost će pokazati je li to rečeno dokraja ili je tek prva faza očitovanja. Na osnovi dosad postignutog može se sa sigurnošću reći da će nas Mar — bude li ustrajao na započetom putu — obdariti ubuduće još zrelijim ostvarenjima.

T. J. H. MAR

Nofretetine oči

U Nofretetinim očima
vrijeme se
nije zaustavilo
Ono još uvijek traje
pomalo odsutno

Iza nje
pustinja je nedogledna
Nikada ista
Bez rubova je
bez međašnih osjenaka

Njezine oči
nemirom ustitrane
nezadovoljne
preljeću
iznad pojavnosti

Iščezlo u njima
svjetluca
davnom mjesečinom
koju je ovo nebo
pomalo
zaboravilo

Koji li to vjetar
uznemiruje
njene oči
Kao da one traže
prostor
za nova obzorja

Nofretetine oči
slučajno ih sretoh
u bezličju velegrada
Odbrzale su
pobjegle su
nesmirene

Jakov IVAŠTINOVIĆ

To je naša grana

Na žalost Hrvatska nije samo u Hrvatskoj nego je i u svijetu — susjednom i dalekom svijetu. Zbog ekonomskih, političkih i drugih razloga ne raste samo kod kuće nego i tamo kamo ju je nužda života odvela. Kad bi se mogle sve njezine rijeke svratiti u jedno i glavno korito, njezin bi život ojačao i postao bi veća vječnost.

Pored svih teškoća Hrvati izvan domovine nastoje da ne izgube svoj identitet a u tome im pomažu i njihovi pisci.

U ovom trenutku pažnja je usmjerena na četiri hrvatska pjesnika koji žive i pišu u susjednoj Mađarskoj: Stipana Blažetina, Marka Dekića, Josipa Gujaša Džuretina i Matu Šinkovića. Njihove knjige pjesama, na koje ovom prilikom mislimo, izdalo je Poduzeće za izdavanje udžbenika u Budimpešti (Stjepan Blažetin: »Srce na dlanu«, 1981; Marko Dekić: »Duga nad zavičajem«, 1979; Josip Gujaš Džuretin: »Povratak u Podravinu«, 1977; Mate Šinković: »Na našoj Gori«, 1981).

Društvena, ekonomska, historijska i nacionalna podloga na kojoj raste ta poezija kao dokaz o postojanju — ljudskom i nacionalnom — predstavlja osnovnu pokretačku snagu pjesničkog doživljavanja tih odsječenih nacionalnih grana u tuđem nacionalnom moru.

Hrvatska književnost ne smije ih zaobići ni prešutjeti jer su oni dio nacionalnog bića. Ona im mora dati odgovarajuće književno mjesto, mora ih na odgovarajući način registrirati kao svoj sastavni dio.

Njihov je san, a isto tako i san njihovih knjiga: jedinstvo s hrvatskom književnosti kojoj oni pripadaju svojim porijeklom, svojim osjećanjem, svojim uvjerenjem i svojim jezikom. Oni neprestano traže vezu sa svojim nacionalnim izvorom jer im ta veza daje snagu da lakše izdrže i da budu ono što jesu: Hrvati.

Njihova vjernost hrvatskom književnom krugu ne smije biti odbačena jer je hrvatska književnost za njih matična književnost, jer su njihove pjesme njihovi mostovi s tom matičnom književnosti, jer oni proširuju granice nacionalne književnosti — problemski, tematski i stvaralački.

Njih, kao i sve druge hrvatske pisce koji pišu hrvatskim jezikom u bilo kojem dijelu svijeta, treba prihvatiti kao dio nacionalnog književnog bogatstva u okviru njihovih stvaralačkih vrijednosti. Književnost koju oni pišu nije nikakva sporedna, ili tuđa, književnost, nego ravnopravan sastavni dio hrvatske književnosti. Zaključak je samo jedan: ne smiju se izgubiti u našem zaboravu ili u našoj nepažnji.

* * *

Što zaokuplja ta četiri pjesnika i o čemu oni pišu?

Njihovo pisanje, kao kod svih pravih pjesnika, odražava njihovu strast i potrebu da se izraze i da se identificiraju sa svojim doživljajem. U njihovim

su pjesmama njihovi snovi a u tim je snovima njihova istina. Snovi ih vežu za otvorene daljine, za nesputane zvijezde, za seoska utočišta, za roditeljske ljubaznosti, za buduće zvukove i za prepoznavanja u kojima ima i nema plemenitosti. Nisu eliotovski impersonalni ni formalno heterogeni. Kreću se putovima tradicionalne leksike i tradicionalnog života koji podrhtava pod novotarijama i nesporazumima.

Dileme i razmišljanja, uvjerenja i osjetljivosti, nježnosti i tvrdoće, eksperimenti i svjedočenja, nježno obojeni oblaci, delikatni ljudski likovi, prihvatljive misaone igre i angažirane neavangardnosti — to su njihovi izazovi i putokazi.

U njihovim riječima ne živi podtekst, nego govorna vrijednost u svakodnevnoj upotrebi a njihovi intelektualni sadržaji ne mogu se odvojiti od folklornih asocijacija. Svaka njihova riječ nije jednako uzbudljiva ali je jednako iskrena, ljudski topla i oprezna. I onda, kad riječi donose idiličnu retoriku, ne gube vezu sa stvarnim i nestvarnim slutnjama, s istančanim i savladanim osjećanjima, s prisutnom stvarnosti i uhvaćenim apstrakcijama.

Jezik kojim oni pišu ima svoju specifičnost — u prvom redu izražajnu, leksičku i morfološku — ali to nije nedostatak, nego je obilježje. Jezik kojim oni pišu može podnijeti svaku stvaralačku konstrukciju a razumljiv je i onima koji su daleko od njega.

Ne kukaju i ne plaču iako se sudaraju sa stvarima oko sebe. Nisu protokolirani pesimisti, ravnodušni nezadovoljnici, protivnici porijekla, kapitulanti i slatkasti slugani života — kakvih ima svagdje u svijetu i među svim piscima — nego iskreni i snažni pojedinci koje obilježava radost postojanja, otpor na historijskoj stranputici, preobražaj u tami vremena i buntovni skok preko barikade u domovinu.

Sumnjama, tjeskobama, razmišljanjima, ljubavima i porijeklom dolaze do opredjeljenja, do ljudske i pjesničke iskrenosti, do nadživljenog života, do postojanja koje se ne da izbrisati. Pritisak odvojenosti, tuđeg jezika i oportunizma nije ih slomio ni odvojio od porijekla i nacionalnog osjećanja.

Ne iznose fotografiju doživljaja, nego cjelokupno svoje raspoloženje — i to slikama, ritmom i rječnikom koji svijest može prihvatiti. U njihovim pjesmama isprepliću se čista osjećanja s pripovijedanjem, svjetovi mašte s prizemnom stvarnosti, naivne reakcije s ozbiljnim ponašanjem.

Svaka pjesma ima svoj motiv, ali ne u fabulističkom smislu, nego u pogledu točke oko koje se asocijativnim putem okupljaju misli i osjećaji. Iz jedne slike izrasta druga, ali uvijek na osnovi neke unutrašne veze. Misli koje se u njihovim pjesmama okupljaju nemaju programsku, nego ljudsku poruku.

Njihove pjesme su i cvrkut ptica, i rijeke kojima se ne može reći da stanu, i konkretno osjećanje, i neadekvatna fraza, i ravnoteža između eruptivne snage i meditativnog postupka, i vještačka igra riječima, i čežnja za putovanjem u iluzije, i borba za ljepši život. One su ono što pjesma može biti — i u dobrom i u lošem smislu.

Dogodi se da nisu dovoljno koncizni i harmonični, da se izgube u misaonoj i emocionalnoj napetosti te da ne povežu dovoljno u jednu cjelinu arhitektonske, metaforičke i akcenatske dimenzije pjesme. Tada ostanu u sferi problematične proze i nepjesničkih poruka. A to se dogodi onda kada nisu dovoljno poetski budni pri pretvaranju doživljaja u izraz.

* * *

Koji je njihov uvjerljivi argument da su pjesnici? Ima ih više, na primjer: nepozajmljenost, izvornost, iskrenost, stvaralačka snaga i svladani izraz. Bez pjesničke zrelosti, okretnog i spretnog pisanja, njihove bi pjesme imale periferno značenje. Bez dobrih pjesama oni ne bi bili pjesnici. Dakle, dobra pjesma je najuvjerljiviji argument da su pjesnici.

Istina je da su mnogo rekli, ali je istina i to da nije dorečeno sve što su rekli i da su mnogi dijelovi stvarnosti, koja visi nad njima, ostali netaknuti.

* * *

Stipan Blažetin rođen je 24. listopada 1941. u bačkom selu Santovu. Po zanimanju je učitelj. U knjizi pjesama *»Srce na dlanu«* piše o sreći, o zastavama slobode, o Pomurju, o Zagrebu, o ženi i o svojim razmišljanjima. Mnogo o njemu kaže njegova pjesma »Sreća«:

»Mnogo je proljeća prošlo
rijekom mojih obala
i kod svakog sam
zastao za trenutak
da biram sebi
zvijezde.«

Marko Dekić rođen je 22. rujna 1937. godine u Santovu. Po zanimanju je učitelj a radi i kao novinar. U knjizi pjesama *»Duga nad zavičajem«* govori o djetinjstvu, o ljubavnim osjećanjima, o Bačkoj i Baranji, o žetvi, o galebovima i o Plitvicama. Njegovi pjesnički zanosi kreću se u okviru pjesme »Mjesec«:

»Mjesec bih volio biti,
Potucati se kroz noć,
Za oblake se skriti,
Da mi je njegova moć.

Mjesec bih volio biti
U boji krasnoj, žut,
Iznad jablana viti,
Obasjat staze, put.

Mjesec bih volio biti
Nad mirnom rijekom sna,
U nju se utopiti,
Ispiti je do dna.

Mjesec bih volio biti,
Plašiti zvijeri kroz lug,
A noću rosu piti
K'o svagda vjerni drug.«

Josip Gujaš Džuretin rođen je 23. prosinca 1936. u selu Martincima, u mađarskoj Podravini. Po zanimanju je profesor srednje škole. Predavao je u budimpoštanskoj Hrvatskosrpskoj gimnaziji (od 1961. do 1967). Doktorirao je 1965. godine na Filozofskom fakultetu u Budimpešti. Njegova disertacija nosi naslov: »Politika nasilne asimilacije u Evropi i Mađarskoj«. Bio je slabog zdravlja i umro je u četrdesetoj godini života 1. V. 1976. U zbirci pjesama *»Povratak u Podravinu«* govori o svojim razmišljanjima, o Podravini, o ljubavi i o čežnjama.

Gujaš je snažan pjesnik, najpjesničkiji pjesnik među hrvatskim pjesnicima u Mađarskoj.

Njega i njegovu poeziju predstavljamo malom pjesmom »Minijatura«. U tri stiha sažeta je njegova ljudska sudbina, bljesnuo je, u punoj snazi, njegov pjesnički izraz:

»Na jednom valu san se rodio.
Gledali ga ljudi zavidnim očima
I on je od toga brzo potonuo.«

Mate Šinković rođen je 1927. godine u Koljnofu, nedaleko od Šoprona. Višu pedagošku školu nije završio zbog bolesti. U rodnom selu radi kao knjigovođa u seoskoj zadruzi. U knjizi pjesama *»Na našoj Gori«* govori o svom kraju, o prirodi, o godišnjim doba, o roditeljima, o prijateljima i o djeci. Piše izvornim čakavskim dijalektom kojim se govori u Koljnofu. Za predodžbu o njemu i njegovoj poeziji evo pjesme »Zmaj«:

»Stari otac, ki od dice nikad nima mira,
Moral im je zmaj načinit, s beloga papira.

Zdignul se je zmaj visoko, al najednoč stane.
Zaplel se je s dugim repom u oriha grane (kite).

Gledaju ga dica, kako zvrhu njih prheće,
Žal im ga je, ar on bome — doli dojt već neće!«

Mustafa H. GRABČANOVIĆ

Krik za smiraj

Monotoni, sivi uvijek dani plove.
Mi plovimo s njima, bešćutni ko stvari...
Uzalud nam srca nešto žude, love,
u kaosu grada tko za kime mari?

Vazdan gradom žudeć gledamo ko djeca;
nigdje dragi susret: sve što oko prijeđe,
sve je sivo, tišti, nemir šumi, breca:
smiraj nigdje neće odmorit nam vjeđe...

A kad noć zašuti: soba spi u tami,
duša ludo ljubi obrise daleke,
ko nemoćno ptiče grči se i čami
i sa bolom vapi sne djetinjske, meke...

O, mladosti, srcem kad se dječjim voli
svaka travka, listak i ptica na grani,
žal za te me sada nehote zaboli
kad sjećanja dragi zapahnu me dani...

Gdje je ona duša nebeska i čista?
Gdje je srce — što je ljubilo me vrelo?
Zar sve osta tamo gdje djetinjstvo blista
i sad nemir samo toči srce svelo?

...Ja bih tamo gdje mi san se smješka dječji
iz svakoga grma i iz svake sjenke;
smiraj nikad neće donijet život psećji
u kaosu grada, lude terevenke!...

Dubravka PETEK

Zakoni

Pođoh u grad u kojem je stolovao moj zaručnik. Grad bijaše vrlo lijep, još veći i ljepši nego što su mi ga opisali. Zgrade, velike i stabilne, odavale su ukus razborita i moćna vladara, koji je štovao tradiciju, ali je ipak prednost davao suvremenoj prostranosti i svrsishodnosti. Premda je tlocrt ulica bio pomalo nepravilan i zamršen, gradska jezgra ipak je ostavljala dojam reda, sklada i ravnoteže. Iako su očekivali mene, zaručnicu mladog gospodara, gradski oci nisu pretjerano okitili prijestolnicu: nigdje nije bilo razmetljive raskoši, svi ukrasi bijahu umjereno bogati i nenapadno svečani.

Ušla sam u grad nenajavljena — straže me nisu poznavale. Tako je bilo dogovoreno: neću unaprijed odrediti dan i trenutak svog dolaska, neću ući u grad opterećena obvezama. Zaželjela sam da niti s njihove niti s moje strane ne bude nikakvih priprema, ispunjavanja forme propisane protokolom i svečanog ceremonijala uobičajenog pri dolasku uglednika. Prihvatili su moj uvjet jer su me željeli dobiti za ženu mladog gospodina koji je naslijedio vlast i obvezu upravljanja.

Tako sam neprimijećena, nepoznata i nepraćena upoznala grad — kuće, ulice i ljude — svog zaručnika.

Vladarska palača stajala je u sredini polukružnog reda zgrada koje su opasivale glavni trg. Samo veličinom izdvajala se od susjednih kuća. Ispred nje nije bilo cvijetnjaka, stubišta, ni bilo kakvog ograđenog ili označenog prostora, kako to obično biva, nego je ulaz bio vrlo pristupačan. Uz obična, neukrašena vrata nisu bile postavljene straže. Pomislila sam da bih trebala halkom dozvati vratara, ali se predomislih i sama pritisnuh kvaku. Vrata su se otvarala bez teškoća (a ipak je rijetko tko kroz njih prolazio).

Prošla sam kroz predsoblje i nekoliko dvorana. Nitko me nije zaustavljao, čak nisam ni naišla na nekog. Sve su prostorije bile obične, udobne i prostrane, namještene jednostavnim i neurešenim, čvrstim, starim hrastovim namještajem koji je sigurno naručivao bogat, moćan i ugledan čovjek, ali nerazmetljiv i umjereno skroman, sklon da vrijednosti vidi ne u vanjskom sjaju i površinskoj kićenosti, nego u unutrašnjoj čvrstini i trajnosti. A čvrsto vjerujući u snagu unutrašnje strukture, uz koju nema mjesta za šarenilo, koje izbija tamo gdje postoje obuzdani ili neobuzdani nagoni, očekivao je da i drugi prihvate tu njegovu vjeru.

Zaustavila sam se u jednoj osrednjoj sobi za koju sam pretpostavljala da pripada domaćim prostorijama vladarske obitelji. Osjećala se patrijarhalna strogost u svemu vanjskom, pojavnom i sigurnost koju uredno i uređeno okupljanje oko ognjišta pruža čovjeku oslobođenom od misaonih napora: njegov je vladar preuzeo umjesto njega tu dužnost i omogućio mu sretan i siguran život, odredivši mu mjesto u svijetu i oslobodivši ga tako mukotrpnog napora promišljanja sebe i svijeta.

Iz te sobe vodila su nekamo široka vrata zastrta zavjesom od sivosmeđeg sukna. Ispred vrata opružio se čist, dobro uhranjen ali gibak i vječno budni vučjak. On je bio stražar koji je nezamjenjivom savjesnošću i vještinom čuvao ulaz u unutrašnje prostorije mladog vladara. Trenutak me je promatrao a tek onda

zalajao jer i on je znao da se razboritost nikad ne prenagljuje.

Vrata su se otvorila, netko je razgrnuo zavjesu. Preda me je izišla visoka crnokosa žena. Odmjerila me je začuđeno i strogo.

— Što radite ovdje, djevojko? — upita me žena. Rekoh joj tko sam, pružajući ruku, a ona, kad čuo moje ime, kao da se malo uznemirila, usplahirila (ah, ne, pa to je nemoguće — čega da se plaši?) — možda joj je samo bilo neugodno zbog nedoličnog dočeka.

— Ne ljutite se na me što vam pridoh kao strancu koji je nepozvan došao u ovu kuću čija su vrata uvijek i za sve otvorena. Pomislih da ste uljez kad vas vidjeh kako se iznenada, tiho, nađoste u našem domu koji, pristupačan svima, sve rado dočekuje. Kako se grdno prevarih! A sve zato jer bijah zapanjena pojavom gosta u našoj gostoljubivoj kući. No, ovo je sad na neki način i vaš dom a ja ću uskoro postati vaša majka, zar ne? — reče crna žena i nasmije se.

— A ipak sam ja, gospođo kraljice, možda neki neželjen uljez, i vi to znate ali šutite jer vas nužda tjera na to?

— Ma što to govorite, draga gospođice? Ah, da, šalite se, razumijem, razumijem vas. Ali uđite, pođite naprijed da vas upoznam sa svojim sinom, s vašim voljenim zaručnikom.

Prihvatila me je za ruku i povela u odaje iza suknenih zavjesa. Ušavši u sobu nađoh se pred velikim drvenim naslonjačem u kojem je na mekim, tamnom tkaninom presvučenim jastucima sjedio mladić. Slutio je tko sam.

— Koga si to dovela, majko? Je li to ona koju ste mi ti i pokojni otac obećali?

Predstavih mu se.

— Zadovoljan sam — reče i poče hvaliti moju razumnost, čednost i snagu duha o kojoj je često slušao. Samo će žena takvih vrlina, velike mudrosti i duboke čestitosti, moći preuzeti časne dužnosti vladarice s kojima ću uskoro biti upoznata. Drago mu je što mi može pružiti budućnost u sredini koja odgovara razini mog obrazovanja, umnosti i kreposti. Svi će građani, a osobito dvor, znati cijeniti i poštivati moje odlike a ja ću živjeti dostojno sebi: upravljati zemljom čiji se utemeljitelji i zakonodavci ugledahu na velika djela starog filozofa. Sretan je što mi se može pohvaliti da u ovoj zemlji svi poštuju zakone i preziru strast, koja je najveći porok, jer zasljepljuje vid. A nezamućen vid uvijek mora biti upravljen prema dobru zajednice. Slijedeći pri stvaranju države osnovnu Platonovu zamisao, njegov otac i ostali zakonodavci potrudiše se da donesu još novih, korisnih zakona kako bi u samoj provedbi bili što djelotvorniji i što više usavršili i posuvremenili filozofsku okosnicu koja ovdje, eto, postade životom.

Upoznavši me tako s biti zemlje u kojoj je sve mudro upravljano i malo što se prepušta slučaju, a pogotovo ništa hiru, mladić se podiže sa svog stolca, i ja vidjeh da su mu leđa blago grbava a jedna noga kraća od druge.

Umjesto da me svojim podanicima predstavi na svečanoj gozbi, kako je to drugdje uobičajeno, moj je zaručnik odlučio da me u rano jutro povede na vježbalište gdje su svi mladi i zreli muškarci obavljali dnevnu obvezu jutarnje tjelovježbe, snažeći tako svoja tijela i učeći kako da — podvrgavajući tijelo svemoći volje — volju učine i gospodarom duše.

Vježbalište je bilo smješteno u golemoj, prostranoj vježbališnoj dvorani, natkritoj staklenom krovnom konstrukcijom, učvršćenom mrežom čeličnih rešetaka. Svakodnevno promatranje dvorane, u kojoj nije bilo skrivenih i tamnih zakutaka, i uzorno izvedenog krova (zamišljenog u glavi bivšeg gospodara države) trebalo je naučiti vježbače kako da grade svoju dušu: shvaćanja, osjećaje, nagone, ponašanje...

Zaručnik i vijeće staraca pokazaše mi zatim nešto manji paviljon u kojem se igrahu djeca. Na policama stajahu kutije različitih veličina, sve s istim natpi-

som: »Didaktičke igračke«. Sve je bilo proračunato: kakva igračka razvija koju korisnu i vrijednu sposobnost u djeteta, dob kojoj odgovara određena vrsta igračke. Sve bijaše podređeno pouci i valjanom odgoju. Stoga i oblik igračaka bijaše primjeren svrsi: najbolji znanstvenici i zakonodavci odlučiše da igračke budu od drveta, ravnih ploha, geometrijskih oblika, kako bi dijete već odmalena zavoljelo jednostavnost i naučilo se uočavati ono bitno u nekom liku. Tako su i životinje bile razložene na najjednostavnije dijelove da dijete, rastavljajući ih i sastavljajući, može što lakše pojmiti građu tijela — trup, vrat, glavu, udove i zglobne veze. To je ujedno bila i priprema za shvaćanje građe i rada stroja a kasnije i najsavršenijeg proizvoda ljudskog uma — elektronskog mozga. Igre su bile zamišljene tako da se pomoću njih djeci razvijaju i stvaralačke sposobnosti: slaganjem većih i manjih kocaka, krugova i drugih geometrijskih likova i tijela djeca su se navikavala graditi vlastite strukture a da pri tom nije bilo opasno da im se u duši rodi mašta i odleti u nedokučive, neslućene i nepoznate prostore koji bude čežnju i stvaraju u djetetu svijet kojeg se možda nikad neće moći odreći (a njegova slika ne odgovara zbilji i zamagljuje vid i djetetu i zrelu čovjeku).

Igra je na taj način postupno, nenasilno i neprimjetno otkrivala djeci ustrojstvo svijeta, koje je jednostavno, lako shvatljivo i svuda i uvijek jasno.

Nedaleko od tog vrtića, obveznog za svu djecu, bila je škola. Na njoj je pisalo: »Centar za programiranu nastavu«. U malim paviljonima, vrlo urednim i svijetlim, učenici su upoznavali sve više pojedinačnosti samostalnih predmeta sve složenije građe; razredi starijih učenika povezivali su već stečena znanja, dijelili ih u skupine, koje su se sve više ulančavale što je učenik bio zreliji. Učitelji su sigurno i iskusno vodili djecu kroz proces učenja, navikavajući ih polagano na samostalnost. Sve spoznaje koje su dobili u školi samo su primjeri, zrcala dijelova života i svijeta u kojem će se mladi odgajanici, kad sazru za to, morati moći samostalno kretati. To će im sigurno uspješno poći za rukom jer ih je škola potpuno osposobila za to: oni samo trebaju crpsti školska znanja, kojih ima velik (ali ipak ograničen) broj i koja su sva uređena u skladnu cjelinu. Poznavanje Zakona omogućit će im da se svuda sigurno snalaze, jer Zakoni jednako vrijede i za predmete o kojima su učili u školi i za sam život i njegove dijelove; oni su ona veza koja ta dva područja čini sličnima i tako omogućava lako i besprijekorno rješavanje svake jednadžbe. Kad učenici ove škole odrastu, neće im se, kao drugdje, događati da padnu u nedoumicu, da se iznenade, da im se nešto učini nerješivim ili zagonetnim.

Školovanje većine mladeži završava ovdje, u Centru za programiranu nastavu, gdje nakon završnog ispita dobivaju svjedodžbu — pristupnicu među punopravne građane. Oni nadareniji nastavljaju školovanje u ustanovi najvišeg stupnja: Akademiji. Tu u još oplemenitijem obliku i mnogo izravnije upoznaju građu sâmog svijeta i njegovu bit. Otkriva im se tajna prividne složenosti i bitne jednostavnosti svijeta. Mudraci su spoznali da je svijet izgrađen od sitnih i bezličnih čestica, kojih ima beskonačno ali prebrojivo mnogo i od kojih svaka sudjeluje u izgradnji neke od tvorevina što se površnom oku neupućenog promatrača čine kao niz različitosti, a u biti su sve jednake. Postoji nekoliko jednostavnih pravila po kojima se osnovne čestice skupljaju u složenije nakupine. Ta su pravila Zakoni a čestice atomi. Zakone jednako poštuju i pojedinačni atomi i skupine atoma, pa i najsloženija struktura — čovjek. Stoga su zakoni logike, prema kojima atomi tvore svijet i koji su usađeni u ljudski um, zakoni fizike, koji objašnjavaju kretanja i mijene u već stvorenom, danom svijetu i zakoni ljudskog društva — jednaki a svi se ti zakoni, kao i čitavo ustrojstvo svijeta, ogledavaju u svakom pojedinom atomu, koji je ujedno i slika i vrhunski smisao svijeta, njegov praizvor i njegova svrha.

Nakon što sam poslušala odu Atomu, skladanu po načelu kontrapunkta koji su usavršili već nizozemski polifoničari, služeći se mogućnostima kombinatorike i uspostavivši tako bitnu vezu između glazbe i matematike, zajedno sa svojom pratnjom napustila sam Akademiju i krenula prema završnoj postaji svog obilaska što su ga gradski odličnici i upravitelji upriličili da bih što bolje upoznala državu u kojoj ću ubuduće boraviti i vladati, poštujući običaje i zakone.

Ta poslijednja i najviša ustanova koju su mi predstavili bilo je sudište. Sudište je objedinjavalo i nadvisivalo smisao svih drugih, nižih ustanova — ono je bilo hram i čuvar Zakona. Sudačku dužnost mogli su obavljati samo izabrani, najbolji ljudi, potpuno oslobođeni strasti, osjećaja, poroka i cijelim bićem predani Zakonima. Ti su nesebični službenici morali biti uvijek budni i svuda prisutni; nadzirali su jednako i najsitnijeg slugu i samog vladara. Ono čega su se najviše morali čuvati bilo je milosrđe jer samo malo milosrdne popustljivosti moglo bi ugroziti cijelu pažljivo izgrađenu zgradu države koja se temelji na Zakonima.

Suci su bili posvuda; oni su zapravo bili uvijek ondje gdje je trebalo. Nikada se nije čekalo da prijestupnik bude priveden u sudište, suci su sami dolazili na mjesto prijestupa i izricali presude grešnicima. Oni nikad nisu trebali tražiti one koji krše Zakone, oni su unaprijed znali gdje će ih i kada tko povrijediti; prekršitelji Zakona imali su prirođeni znamen — otkrivali su se nekim neznatnim činom ili tek riječju, ponekad možda samo kretnjom ili izrazom lica. Trebalo je samo strpljivo čekati da zgriješe i tako objave svoju urođenu manu — neko svojstvo koje nije u skladu sa Zakonima, sklonost da misle ili osjećaju drukčije nego što je predviđeno. Kako svojstva duše nužno prelaze u riječi ili čin, suci se nisu morali bojati da će im takva osoba, koja ružno strši iz zbora građana, neprimijećena promaći. Dočekivali su prijestupnike, koji su u svojoj neobuzdanosti zaboravljali na službenike Zakona, i skriveni pažljivo promatrali sramotni čin grešnika kako kasnije ne bi bilo teškoća oko prikupljanja dokaza. Sudskog procesa nije bilo — prijestupnici su sami, svojim djelima, svjedočili o svojoj iskvarenosti. Obrane također nije bilo jer nitko nije mogao sumnjati u nepogrešivost sudaca. Kazna je bila samo jedna: smrt. Grijeh protiv Zakona nije mogao biti veći ili manji — kakav god bio, on je klica nezaustavljive zaraze i zato kliconošu treba što prije ubiti.

U moju čast bilo je priređeno jedno osobito važno i dugo očekivano suđenje. Suci su se našli na trgu, pokraj nekih siromašnih seljačkih kola, prekrivenih starim, izblijedjelim, pomalo nečistim platnom, punim zakrpa. Moj zaručnik objasnio mi je što se događa. Reče mi da su unutra, u tim kolima, muškarac i žena. Ona je bila pralja a on pjesnik — odmetnik koji nije htio poštivati odredbe Zakona o gradnji pjesama, pa se usprkos svom visokom obrazovanju, koje ga je osobito obvezivalo na službu Zakonima, sakrio među obične radnike i zarađivao za kruh prenoseći terete i obavljajući sluganske poslove. Jednog jutra prolazio je pokraj vladarske palače i na sporednim vratima, za poslugu, ugledao skupinu mladih sluškinja među kojima je bila i ova nevoljna pralja. Nosila je košaru prepunu čistog, upravo opranog gospodskog rublja. Zabljesnut njenom ljepotom, a vjerojatno i osjetivši u njoj biće slično sebi, prišao joj je i pozvao je da mu bude ljubavnica. Obećao joj je raskošne kočije, od čistoga zlata izlivene a iznutra presvučene purpurnom, sjajnom svilom i crvenim baršunom, s prozorčićima zastrtim neprozirnim, biserom protkanim zavjesicama, s resicama u koje su uplетene tisuće sitnih koralja. Ona istog trena spusti košaru i pođe s njim. Odveo ju je u ova prosta kola, sveđ pričajući o raskoši i rajskoj ljepoti koju će joj pružiti. A ona mu vjerovaše. I premda nije bilo obećane kočije, djevojka ga nije napuštala. Danima i noćima vozila su kola ulicama savršenoga grada, šireći oko sebe kužni zadah ljubavne strasti. I nitko ih nije mogao zaustaviti: kao da je ta stara olupina letjela i na trenutke lebdjela da se odmori, a drveni kotači neumorno su kloparali, kao bubnjevi, oglašavajući bezobzirni zanos dvoje propalih, grešnika i grešnice. A u srcima poštenih građana izazivao je taj zvuk zle slutnje, mučio ih noću i trgao im san i sve su ga više osjećali kao poziv da satru to dvoje ljudi za koje više nije bilo sumnje da su najgori i najokorjeliji zločinci od svih koje su Zakoni ikad vidjeli. Ali ipak ih nitko nije mogao uhvatiti, sve do mog dolaska. S mojim dolaskom kao da su se iznenada smirili, kao da su onemoćale razorne sile koje šire sablazan gradom, i kočija je počela voziti sve sporije, polaganije, dok se nije zaustavila. I evo stoji već cijelu noć na ovom trgu, opkoljena sucima koji čekaju da me počaste veličanstvenim prizorom izricanja presude i izvršavanja kazne. Njemu se sudi zbog prijevare, njoj zbog lakovjernosti a obadvo-

ma zajedno zbog besmislenosti propadanja u životu nedostojnom čovjeka, kojeg Zakoni uče kako da jednostavno živi, želeći jedino Vrlinu i naslađujući se jedino Vrlinom. Svaka druga želja donosi bol, pretvarajući se u vječnu čežnju i žudnju za teško dohvatljivom i prolaznom srećom, a svaki drugi užitak vječitu nezasitnost i bezumnu težnju da se pretvori u sreću koja se nikad neće ugasiti. Vrlinu je, međutim, vrlo lako postići — dovoljno je da se čovjek drži Zakona.

Suci pozvaše muškarca i ženu da izađu iz kola. Nitko se ne odazva, ništa se ne pokrenu. Tad predsjednik sudačkog vijeća uperi pušku prema kolima. Ispalio je metak — sigurnom rukom, okom koje vidi i kroz spušteno platno, pogodio je ravno u metu — u srce muškarca. Bijaše to srce prepuno tople krvi. A to nije bilo dobro. Zatitrala je duša bijedne djevojke, i ona izađe iz kola. Bila je lijepa, vitka i nježna, odjevena u dugu bijelu haljinu, stajala je ponosno i patnički pred hladnim, bezgrešnim i nepogrešivim sudskim vijećem i ljudima koji su se okupili da bi vidjeli tuđu nevolju i stekli pouku. Svako naime suđenje trebalo je odgojno djelovati i poučavati građane kako da se ponašaju, izbjegavajući loše primjere koji im se pokazuju.

Htjeli su ubiti i djevojku, ali nisu mogli. Pretrpjevši veliku tugu, otvrdnula je i postala potpuno otporna na svako oružje.

— U takvim slučajevima — reče moj zaručnik — zločinca osuđujemo na vječnu sramotu i šaljemo ga u Dolinu osramoćenih. Tamo im se nitko ne može približiti, kao gubavcima.

U djevojčinim prekrasnim, velikim i tužnim očima zrcalile su se suze, ali nisu potekle. Njena je duša patila, njene su oči optuživale — cijelo njeno biće nijemo je osuđivalo crne suce.

Otpasah sa svojih bokova mač, sav blistav od dragulja, od suza tužnih i radosnih, sjajniji od samog Sunca jer u njemu plamti vječna vatra, satkana od tkiva ljudske duše. Dadoh djevojci svoje oružje i ona ga uze. Pođe mlada junakinja ulicama savršenoga grada, rušeći betonske stupove, sijekući čelične mreže rešetaka, prenoseći zamračenim kućama zasljepljujuću svjetlost, mameći stanovnike krtičnjaka da izađu iz svojih mračnih i vlažnih rupa i ogriju se na njenom plamenu.

A ja pođoh svojim putem — u svoj grad od rascvjetanih kamenih čipaka gdje sam u tople, mirisne večeri bosa trčala glatkim kamenom i plesala ispod balkona s kojih je dopirala milozvučna glazba tananih, treperavih žica. A kad bi mi se noge umorile, ispirala sam ih studenom vodom u kamenim koritima, pridržavajući rukom široke i mekane bijele podsuknje, da se ne okvase. U mom gradu svaki je kamen bio živ, u svaki, i najmanji kamičak umjetnik je uklesao dio svoje duše, oživio ga dahom tvorca, predao mu dio svoje vrele puti, izdubao ga svojim vrućim suzama, omekšao mu oštre bridove svojom toplom ljubavlju. Od kamenih vitica, latica i krhkih listića stvoriše klesari dostojno prebivalište zanosnoj sreći trenutka koji se zaustavio da bi se biće spojilo s vječnošću.

Stjepan ŠEGUDOVIĆ

Mjesto Cvetković u prošlosti

Kratak povijesni prikaz

(Nastavak)

5. Život i odnošaji unutar zajednice

Radi potpunijeg shvaćanja svega do sada iznesenoga te onoga što slijedi, potreban je kraći osvrt na činjenicu plemenskog ustrojstva u Hrvata od prvih početaka njihove pisane povijesti. *Pleme* je, naime, temeljna vojnička i pravna te društvena jedinica, a tvori ga više rodova i obitelji, koje potječu od zajedničkog pretka. Ono uređuje društvo, postavlja pravila međusobnih pojedinačnih odnošaja, izvor je i usmjeravatelj političkih ideja, tvorac ekonomskog života i etičkih propisa za cjelinu, čuvar i promicatelj kulturnih nastojanja, branič u opasnosti od neprijatelja.

Unutar plemena postoji sloboda i ravnopravnost za sve njegove pripadnike, a tih duhovnih vrednota (tj. slobode i ravnopravnosti) ne može nitko nikomu podijeliti bez pristanka samog plemena. Odatle je jasno, da su svi pripadnici plemena bili svjesni kako nisu plemstvo ni po čijoj milosti niti su bilo po komu imenovani plemićima, nego su to od pamtivijeka po svom rodu i plemenu.

Pleme, uostalom kao i svaka druga uređena ljudska zajednica, imade svoje vodstvo koje je od prvih početaka izborno a ne nasljedno. Ono je u stvari samo usmjeravatelj i izvršitelj odluka cijelog plemena. Od najstarijih vremena vodstvu je na čelu *župan* (taj se naziv prvi put spominje 777. god.), a gdjekad i *ban* (prvi spomen iz 10. stoljeća). I ovi su vođe kao i čitavo vodstvo bili birani. Ovo je vrlo značajno i za kasnija vremena, kad su na čelu cijele Hrvatske bili knezovi i kraljevi, koji su uglavnom bili birani ili barem po plemenima prihvaćani i odobravani. Kao spomen na tu izbornost plemenskih i državnih dostojanstvenika i poglavara jest činjenica izbora još u XIX. st. županijskih zastupnika pojedinih hrvatskih županija, ostataka sustava stoljećima ranije plemenske uprave.

Zemlju, koju je pleme zaposjelo, dijeli svojim članovima koji tu podižu naselja uz koje je uvijek velika općina. Osim obradive zemlje koja je pojedinačna, šuma i pašnjaci su uvijek zajedničko i nerazdijeljeno dobro plemena. Nasljedna zemlja prelazi od koljena na koljeno kao baština i zove se *plemenščina-djedina plemenita*, a u nju su uključena sva nepokretna dobra. Čovjek plemena — plemenit čovjek — slobodan je u svojoj plemenščini i može s njom slobodno raspolagati. U dva slučaja može je čak i otuđiti: bilo s osobne ekonomske nužde ili kao zadužbinu, misnu zakladu za dobro svoje duše. Međutim, otuđenje s ekonomskih razloga pojedinac je mogao ostvariti samo unutar plemena i po odobrenju zakonitih predstavnika cijelog plemena. O tomu su odlučivali *plemenski sudovi*, kojima je bila dužnost budno bdjeti da plemenska zemlja ne bi došla u vlast stranaca, pogotovo onih jačih i imućnijih.

Ovakav plemenski sustav održao se punih osam stoljeća kraj svih nasrtaja

stranih vladara i feudalne vlastele. Tek pojavom Turaka počinje se raspadati, jer pripadnici hrvatskih plemena u teškim borbama bivaju prepušteni samima sebi. Bez pomoći sa strane nisu se mogli odupirati osmanlijskoj sili, primorani postupno napuštati svoju zemlju, svoju plemenšćinu. »Borba protiv kršenja tih plemenskih institucija i njihovih prava sadržaj je vascijele političke prošlosti Hrvata«... a od tih se plemenskih institucija i cjelokupne plemenske organizacije »ipak sve do naših dana sačuvale krhotine u plemićkim slobodnim općinama turopoljskoj, draganičkoj, cvetkovićkoj, do pred jedan vijek još i u poljičkoj«.[44]

U svjetlu ovih činjenica razumljiva nam je stoljetna borba Cvetkovićana za obranu svojih plemenskih-plemićkih prava i sloboština od bilo kojih i kakvih izvanjskih neprijatelja. Svjesni da su plemeniti i slobodni po rodu a ne po bilo čijem daru, branili su svoje plemstvo i svoju slobodu uvijek, kad god je ovim duhovnim vrednotama zaprijetila opasnost. Sada shvaćamo tolike zahtjeve za priznavanje tih vrednota od zemaljske gospode i Hrvatskog sabora, odlučne proteste pred zagrebačkim i čazmanskim kaptolom, budno čuvanje svih pisanih povelja. Morali su tako postupati zato, što ih je na to upravo prisiljavala stoljetna predaja o izvornom njihovom plemstvu, prenošena uz pisana svjedočanstva i usmeno od naraštaja do naraštaja, ali također i zato da gubitkom svoga plemstva ne postanu pukim kmetovima nasilne vlastele!

Kako su bili odlučni i uporni u borbi za svoja prava plemenitih i slobodnih ljudi s opasnostima koje su prijetile izvana, tako su bili budni s obzirom na sve ono što bi moglo biti tomu pogibeljno unutar samog roda i plemena. U prvom redu bdjelo se nad cjelovitošću pojedinačne i zajedničke zemlje u svrhu zaštite od uvlačenja u posjed pojedinaca koji nisu pripadali rodu-plemenu. Zato ni jedan Cvetkovićanin nije mogao otuđiti svoje plemenšćine niti bilo kojeg njezinog dijela bez pristanka cijele zajednice-općine. Po starom plemenskom pravu pred općinskim vodstvom (župan, starješina, fiškuš i dvanaest prisjednika) obavljala se ostavinska rasprava, ugovori o nasljedstvu te kupnji i prodaji kao i o misnim zakladama. Za nasljedstvo unutar zajednice i za misne zaklade nije bilo nikakvih naročitih zapreka sa strane cijelog roda-plemena. Potrebno je bilo samo pred zakonitim predstavnicima općine (gore spomenutima) sklopiti pismeni ugovor, izvršenje kojega stupilo je na snagu s datumom u samom ugovoru utanačenom. Ugovori ove vrste sklapani su u općini, a izvan nje samo u slučaju da darovatelj nije mogao pristupiti zbog teške bolesti. Tada bi službeni predstavnici općine to izvršili u njegovoj kući.

Radi primjera od ugovora ove vrste navodimo ovdje dva:

»... Ja Toma Dimnjaković, teško bolestan pisah v mojoj postili: Preporučam najprije gospodinu bogu, ocu, sinu i duhu svetomu, blaženoj dičnoj djevici Mariji i vsemu dvoru nebeskom dušu. Na mojem skradnom vremenu valujem i ostavljam po ovom mojem otvorenom testamentumu mojoj rodbini, koliko mene vu ovom dragom vremeni moje smerti dodvoriše i k materi zemlji spraviše, moje zemlje i sinokoše, moje malo i veliko.« Sada poimenično navodi komu što ostavlja, a zatim svršava: »Proklinjem na mojoj skradni uri z mojim smertnim jezikom onoga bogom i divicom Marijom, koji bi stal onom valuvanju suprotno činiti ili govoriti.«

Drugi ugovor glasi: »Ja Mikula Batušić, vu ovo doba budući župan vse moje plemenite braće i općine cvetkovićke dajem na znanje po ovom mojem otpertom listom vsem i vsakomu, pred koje goder vredne i poglavite ljude primerilo bi se dojti, navlastito pako pred gospodu zemaljsku i ostale oficijale grada Kerestinca sadašnje i koji vu napredak budu, da mu verovano bude, kako ja dan današnji i leta dole napisanoga dojdu vu hižu plemenitoga k. Mihalja Klopa... i s plemenitima dole imenovanemi i popisanemi vrednimi poglavitemi ljudmi i susedi mojemi za vekšega svedočanstva i tvrdnosti radi. Koj gore imenovani k. Mihalj Klop, akoprem jako budući mlahav od betega svoga na telu svojem, ali pri dobroj i zreloj još pamoti budući svojim živem i dobrovolnom zakonom valuval je tak pred manum kako ti i ostalum plemenitom općinom mojom cvetkovečkom... poštovanom patrom Franciskanom kloštra blažene device Marije ovde u Jastrebarskom zidane cirkve...« Sada nabraja što sve i zašto valuje, a na svršetku je datum s potpisima svih prisutnih.[45]

S kupoprodajnim ugovorima postupalo se nešto drukćije. I ovi su sklapani pred zakonitim općinskim predstavnicima u općini. No, prije sklapanja ugovora predstavnici su istražili razlog prodaje. Ako je razlog bio opravdan, tada je općina dopustila prodaju, ali uz sljedeće uvjete: pravo kupnje imade najprije bliža, a zatim dalja rodbina. Ukoliko nitko od ovih nije želio kupiti, onda su prvi na redu susjedi-međaši. Ako ni od ovih nije nitko bio voljan kupiti, tada su mogli stupiti u kupoprodajne pregovore ostali sumještani.

Kad su pregovori dovršeni, sklapa se pred općinom kupoprodajni ugovor, koji stupa na snagu odobrenjem i potvrdom općinskog vodstva u ime cijele općine. Ovakvih ugovornih isprava ima očuvanih vrlo mnogo i nalaze se u PRILOZIMA počev od broja 88 do 245 uz određene izuzetke. Sastavljani su svi slično kao i ona dva gore navedena.

Na temelju ovih ugovora, napose onih kupoprodajnih, uočujemo da im je neposredna svrha bila zakonito očuvanje plemenšćine-zemlje svakog pojedinog člana općine. Ti nam ugovori također svjedoče o mudrosti kojom su Cvetkovićani bili vođeni i o budnosti kojom su bdjeli da svoja prava i sloboštine kao plemenitih ljudi zaštite od svake opasnosti koja bi se mogla pojaviti unutar same općine. A čuvajući neposredno pojedinačnu svojinu, ovim se ugovorima posredno sprečavalo osiromašenje svake pojedine obitelji, pogotovo tamo gdje bi do toga moglo doći zbog nerada i nemara, lakoumnosti i rasipnosti ovog ili onog poglavara obitelji!

Kako je općina bdjela nad očuvanjem pojedinačnih posjeda, bdjela je jednakom budnošću i nad zajedničkom zemljom — šumom i pašnjakom. Šuma i pašnjak služili su svima. Šuma je snabdijevala sve ogrevnim drvetom, kojim se svaka pojedina obitelj slobodno opskrbljivala prema potrebi. Zabranjena je bila svaka sječa zdrava drveta bez izričitog dopuštenja općine i u iznimnim slučajevima uz točno određene uvjete. Tako je u slučaju podizanja novih ili popravka trošnih gospodarskih zgrada općina odredila pojedinim obiteljima gdje i što smiju sjeći. Jednako je postupala, kad je prodavala izvan općine građevno drvo iz svoje šume. Kako je u takvim slučajevima postupala, vidimo iz ugovora kasnijeg datuma s gradom Zagrebom o prodaji stotinu hrastova za popravak savskog mosta. Navodimo ga u cijelosti:

»Kontrakt
koteroga mi zdola podpisani za sto hrastov na stran slobodnoga i kraljevskoga varaša zagrebačkoga potrebnih med nami dobrovolno napravili jesmo i najmre:

Od jedne strane mi župan, fiskus i starešina privilegirane općine cvetkovičke i ostali assessori valujemo, da na den denesni vu hižah općinskih skupa spravljeni poleg želje i prošnje slobodnoga i kraljevskoga varaša zagrebačkog magistratuša dokončali i odlučili jesmo, da pokihdob silna potreboća za most savski zagrebački popraviti bi bila, i tak od jedne strane općinsko dobro bi potrebuvalo, od druge pako strane za starinske običaje naše dug isplaćivati penez potrebno bi bilo, potrebuvani za stupe sto hrastov dati moremo i zavežujemo se tak vendar, da

1. Gospon savskoga mosta inspektor kakti emisus prerečenoga varaša vu onom mestu, kade mi po našem na taj posel odlučenimi ljudmi mesto odkazali budemo, to jest prez kvara i kerčenja loze isti sto hrastov za stupe prikladne po svojih ljudi seći bude včinil, i tak

2. Na koje sečenje kak i dreva iz loze voženje mi nijenoga težaka dati

dužni budemo, nego takovo po svojih težaki posečeni otpelati dužen bude.

3. Da za vsaki hrast devet ranjčkih i tako za sto hrastov, kaj berže 900 forinti, kak takajše lugarom za trud njihov forinti izviše deset prikazati, i vu kasu našu odbrojiti i vu ime kapare 300, id est tri sto forinti položiti dužen bude, koje napunoma i prez falinge položil je.

Od druge pak strane ja Gašpar Šoštarić, kakti emissus kraljevskoga varaša zagrebečkoga na gore napisane zaveze i kondicije pristupljujem, i vu ime kapare for. 300 dal sem i odbrojil sem, i ostale peneze kaj berže platiti, ter ovoga kontrakta mi obadve stranke pod ligu ili zavez sto cekinov obderžavati obligiramo se i takvoga z našum, respective općinskum pečatjum odnosno z navadnum trdimo. Vu Cvetkovići, dan 9. majuša 1805.

N. N. Župan, Ficus, Starešina i ostali privilegirane općine cvetkovićke prisežni asesori.

Pročitano (sastavljeno) po Jurju Šegudović, zaprisegnuti bilježnik.

Gašpar Šoštarić, m. p. Kakti poslani emisus

Pred menom Gašparom Ivanošićem, privilegirane općine Cvetković pravnim zastupnikom«.[46]

Osim za građevno i ogrevno drvo šuma je služila i za ispašu svinja i goveda. Svinje su tu boravile kroz cijelu godinu, pogotovo kad je obilno rodio žir. Zimi bi se svakog dana u predvečerje vraćale kući u selo na prenoćenje, a ujutro bi opet odlazile u šumu. Od ranog proljeća do nastupa snijega bile su danonoćno u šumi. Nepotrebna bi goveda također bila na ispaši u šumi onda, kad je napasivanje na livadama bilo zabranjeno. S ovih svih razloga razumljiva je briga o očuvanju i pomlađivanju šume te sve kazne, koje su prijetile svakom onom tko bi je oštećivao ili bez odobrenja sjekao.[47]

Trajna borba za očuvanje prava i sloboština te briga za očuvanje cjelovitosti pojedinačnih i zajedničkih posjeda omogućivalo je Cvjetkovićanima da su mogli kroz stoljeća ostati tamo, gdje se nalaze njihovi potomci i danas te da su se mogli baviti ratarstvom i stočarstvom kako to čine ljudi starije i srednje dobi još i sada.

Kako su obrađivali svoja polja i čim su ih zasijavali, kako su timarili stoku i čim su je hranili, što su od livada imali i od vinograda dobivali, kako su radili i živjeli, mučili se i stradavali, ali uvijek i ponosni bili, pokazuje nam Izkaz Cvetkovićana iz godine 1774. povodom odredbe kraljice Marije Terezije o uređenju urbarskih prilika u Hrvatskoj.[48] Izkaz donosimo samo s odgovorima, iz kojih se može lako zaključiti kakva su bila pitanja:

»1. Urbariuma nikakvog nimamo nego privilegium Leopolda cesara letta 1657. koj i drugeh vugerske kraljov pravice nam daneh potvrđava pod lit. A (tu su priložili povelju cara Leopolda).

2. Podanke gospode naše dajemo poleg navade kakti i stareši naši od negda davali jesu, kako odzdol obelnije povemo.

3. Mi vsi skupa općinskim načinom od naših sel negda davali smo peneze, kopune, piščence i kokoši, koje vezda vu naturi ne dajemo, nego vu gotovom novcu dajemo vu grad Kerestinec o Martinju ranjčki 51, takaj kak štimamo iz pisma pod B i C davali smo foringe, koje otkupljujemo 30 for. (Ovdje navode isprave br. 22 iz 1455. god. i br. 158 iz 1699. god.).

Desetinu od kernjakov i pčelčev na ov način dajemo, da koj zmed nas ima na punom 10 ili i kuliko goder više kernjakov i pčelčev, od takvih zmed bolšeh tretega jednoga gradu dati mora, gde pako deseti broj ne spunjava se, od sake glave 1 krajcer plaćamo.

4. Zemlje naše gda se nagnoje, koje na mesta čisto nizinaste nisu, sredno rodovite jesu.

Senokoše za našu potreboću imamo dosta, seno dobro i pitovno daju,

otavu iz njih ne dobivamo, kajti kesno okolo Trojakov i okolo Velike Maše kosimo.

Stvari naše prodajemo vu Karlovcu 4 vure od nas dalko.

Pašu imamo na gore spomenuteh našeh senokoša od protuletja do Trojakov, potlam pako po kosidbe od Velike Maše do terde zime, zato i otave nimamo.

Vodu imamo vu vekivečnom potoku, koj čez naše selo teče.

Derva za ogenj i stanje potrebna vu našem općinskom lugu hrastova i za druga imamo, koj lug od nas dalko ni, i 300 okoli rali velik je, vu gore rečenom lugu imamo zadovolnu žirovinu.

Desetine od ništa ne dajemo. Tersja imamo i vuru dalko, kadi dobra vina rode, od kojeh dajemo gornicu, desetinu, kopune, herg i spisni gros.

Meline imamo na domaćem potoku, stranjski od nas pako dalko nisu vu koterejmi takaj mleti moremo.

Imamo zadovolno izbiranje župana, 12 stareših, fiškuša i od mirajućih sukcesiju i prodavanje.

Zemlje naše, koje po nizini stoje, jesu tak teškoga della, da 8 voli tri put orati moramo, potopu takaj i meglam podveržena.

5. Kajti mi tlake ne delamo, zato neznamo kaje jedan celoselec. 1 ral sejemo s dvem vagani herži. Kakve senokoše imamo, vre povedali jesmo.

6. Mi tlake ne dajemo.

7. Deveto ne dajemo, niti za takove na oveh strankah čuli jesmo.

8. Mi pustoselin nikakvih nemamo.

9. Mi vsi slobodnog preseljenja ljudi jesmo.

Petar Birković, župan cvetkovićki
Peter Šegudović, prisežnik i stari župan
Peter Batušić, starešina
Mihalj Dimnjaković, fiskuš općine«[49]

Ovaj nam Izkaz dostatno svjedoči da su se Cvetkovićani pri svršetku 18. stoljeća smatrali onim, što su bili i kroz sva prethodna stoljeća — plemenitim i slobodnim ljudima, a ni po čemu kmetovima. Takvima će se smatrati i kasnije — sve dok višeg, a s njim i nižeg plemstva ne nestane. Dok se to ne zbude, oni će svoja prava i sloboštine braniti i čuvati, kako je vidljivo iz posljednjeg odlomka ovog prikaza.

6. Ustrajnošću do uspjeha

Opasnosti koje su do sada prijetile pravima i sloboštinama plemenitih Cvetkovićana pojavljivat će se i od sada s različitih strana i u različitim oblicima. Protiv njih će se Cvetkovićani uporno boriti kao i svih prošlih stoljeća. Jednoj se ipak nisu mogli oduprijeti, slično kao i već jednom prije i još jednom poslije — požaru. Neki su, naime, zlotvori početkom *1711.* god. prouzročili požar, koji je zahvatio i uništio gotovo cijelo mjesto. Obrativši se Hrvatskom saboru, ovaj je 30. IV. iste godine donio zaključak: »Opravdanom sućuti vođeni prema bijednim Cvetkovićanima, razbojničkim požarom i vatrom unesrećenima, gospoda staleži i redovi odlučuju« ... da se zlotvori pronađu i svojim imetkom štetu nadoknade. Ne uspije li se njih uhvatiti, pomoć će se pružiti iz zemaljske blagajne. Nema pisanog svjedočanstva o uspjehu istrage. Vjerojatno uz pomoć zemaljske blagajne Cvetkovićani su svojom radinošću nanovo podigli svoje ovim požarom uništeno mjesto.[50]

Da bi se oslobodili obveza prema Erdödyma, nametnutih više silom nego s pravom, Cvetkovićani su odlučili četiri podvoza, koji su ih naročito opterećivali radi velikih udaljenosti (čak do Varaždina), otkupiti gotovim novcem. U tu svrhu

pošli su u Kerestinec njihovi predstavnici na čelu sa županom. Tu su s Erdödyjevim opunomoćenicima sklopili ugovor, kojim se za 30 forinti, koje svake godine o Martinju moraju položiti u Kerestincu, oslobađaju od spomenuta četiri podvoza. Ugovor je potpisan 11. I. 1744. god. i stupio je odmah na snagu.[51] Kako su se već prije uz cijenu od 51 forint dragovoljno oslobodili od nekih podavanja u naravi, to su svake godine o sv. Martinu polagali ukupno 81 forint u blagajnu gospoštije Kerestinec. O tom ima 19 očuvanih potvrda.[52]

Cvetkovićani su ovako postupali ne zato što su bili dužni, nego da izbjegnu nepotrebne trzavice s Erdödyma. Ovi, međutim, nisu jednakom mjerom uzvraćali, nego su i nadalje činili sve, ne bi li ih pokmetili. Tako su sredinom 18. st. njihovi službenici počeli tražiti od Cvetkovićana da plaćaju maltarinu, da čuvaju konje kerestinečke gospoštije i da dovoze drva. Na obrazloženu tužbu Cvetkovićana Stjepan Gal, zagrebački podžupan i sudac, 8. VII. 1740. god. sudskom ih presudom oslobađa od svih ovih podavanja kao plemenite i slobodne ljude.[53] Jednako ih tako Hrvatski sabor svojom odlukom oslobađa od tridesetnice i nalaže vrhovnom upravitelju Hrvatske tridesetnice da ih njegovi službenici ovim daćama ne opterećuju.[54]

Kad je zbog ratnih potreba Hrvatski sabor 1737. god. pozvao pod oružje stanovništvo, Cvetkovićani su bili obvezani dati 15 vojnika te su zajedno s Draganićanima i Domagovićanima trebali poslati pod banski, odnosno županijski banderij 50 vojnika. Ban Josip Esterhazy određuje da upute ove vojnike u Erdödyjev banderij, kamo po njegovu sudu i pripadaju. Cvetkovićani se obraćaju njegovu nasljedniku Jurju Branjugu, biskupu i banskom namjeniku, 1741. god. s molbom da ih izbavi iz Erdödyjeva banderija. U molbi navode sve nevolje koje trpe i sve obveze koje izvršuju u štibri, podvozu i gotovini od preko 1000 ranjčki gospoštiji Erdödy. Osim toga oštećuju im drugi, napose Karlovčani, šume, »loze naše, koje jest jedino ufanje« i livade tako, da osjećaju i trpe siromaštvo i oskudicu. I sada se još traži da služe u Erdödyevom banderiju, kojemu »nigdar nismo bili inkorporirani niti vu njemu računani niti su v tom gospodski oficijali kakav red načinjali do vezda, nego vsaki put sam slavni orsag odredil jest i postavil broj junakov kakti o zadnjem trih let vojske vremenu je bilo vučinjeno, ar mi nismo slobodnjaki nego privilegiatae communitates kakti Jastrebarsko, Samobor i ostala mesta... Zato pouzdano prosimo i pokorno molimo se vašem gospodstvu da bi nas iz gornih napisanih zrokov od toga terha oslobodili . . .«

Ovu zajedničku molbu Cvetkovićana i Draganićana biskup-banski namjesnik predaje podžupanu i sucu zagrebačkom Ivanu Galu. Ovaj je stvar istražio i posvjedočio da su posljednjih triju ratnih godina Cvetkovićani i Draganićani po nalogu kraljevu polazili na vojnu. Stoga smatra da svoju službu imadu vršiti u županijskom a ne u Erdödyevom banderiju. Na temelju toga biskup-banski namjesnik određuje da Cvetkovićani i Draganićani imadu dva konjanika spremiti u županijski banderij, a po odredbi Hrvatskog sabora još šest pješaka u zemaljsku vojsku.[55]

Erdödy ipak nisu mirovali, nego su i nadalje samovoljno postupali s Cvetkovićanima kao da su njihovi obični kmetovi. Ovi se zato 1757. god. obrate Franji Thauzyju, biskupu i banskom namjesniku, da ih zaštiti. U svojoj molbi donose prikaz svojih odnosa od prvih početaka s Okićem i njegovim gospodarima te s Erdödyma od kada su oni vlasnici Okića—Kerestinca—Jastrebarskog. Biskup-banski namjesnik obvezuje zagrebačkog podžupana i suca da istraži i utvrdi činjenično stanje. Tadašnji vlasnik Gjuro Erdödy, povrijeđen što je pozvan na županijski sud, podnosi prigovor kraljici Mariji Tereziji. U tom prigovoru on Cvetkovićane jednostavno naziva svojim kmetovima. Kraljica naloži banu da temeljito ispita kakvi su bili i kakvi jesu stvarni odnošaji Cvetkovićana i Erdödyjâ. Županijski sud uzeo je Cvetkovićane u zaštitu. Erdödy će, međutim, i ubuduće nastojati kršiti prava i sloboštine Cvetkovićana.[56]

Tako su opterećivali Cvetkovićane na davanje objeda ubiračima desetine od krmaka i pčela, na što je kao protuzakonito djelo bio upozoren zagrebački podžupan. Zatvorom su prijetili cvetkovićkim službenim predstavnicima i stvarno ih zatvorili, kad su ovi došli u Kerestinec prosvjedovati zbog krivotvorenja urbarijalnih odredaba, nasilno su prisvojili cvetkovićku zemlju Rakitje, koju su odredbom zagrebačke županije mjeseca siječnja 1779. god. morali vratiti uz zabranu bilo kakve sječe.[57]

Usprkos svim teškoćama Cvetkovićani nisu sustajali, nego su i dalje uporno branili svoja prava. A da su pritom vodili računa o daljem napretku sa širih obzorja, svjedoče dvije značajne činjenice. U prvom redu oni se 14. I. *1784.* god. obraćaju kraljevskom namjesničkom vijeću s molbom, da se u jastrebarskom franjevačkom samostanu ustanovi župa pod koju bi uz Jastrebarsko spadao i Cvetković. Među razlozima za to navode da je njima Petrovina[58] daleko dva sata hoda, a župniku nije moguće bez opasnosti dolaziti podjeljivati sakramente i voditi dušobrižništvo. Nadalje, od davnine se neki mrtvi pokapaju u franjevačkom grobliu, a djeca se krste u samostanu ili jaskanskoj župi. Još navode nekoliko razloga, no nisu uspjeli. Nemamo podataka iz pisanih cvetkovićkih isprava, koje su godine Cvetkovićani odcijepljeni od petrovinske i uključeni u jastrebarsku župu.[59]

Druga značajna činjenica je ugovor od 8. X. *1785.* god. o osnutku pučke škole u Jastrebarskom. Ugovor su potpisali pred Nikolom Raffayem, podžupanom zagrebačke županije, Mirko Vory, direktor kraljevske osnovne pučke škole, o. Kerubin König, franjevački gvardijan i predstavnici trgovišta Jastrebarskog, općine Cvetkovići i naselja Hrastje, Zdihovo, Donja Rijeka. U ime Cvetkovića ugovor su potpisali i općinskim pečatom potvrdili župan Ivan Dimnjaković, fiskus Mihalj Dimnjaković, starješina Matija Batušić, starješina Juro Dikšić, starješina Petar Batušić, starješina Nikola Borković, Matija Loparić i Pavel Bakšić. U ugovoru je navedeno da se škola s dvije prostorije održava u franjevačkom samostanu s dva učitelja od kojih je jedan franjevac s točno određenim njihovim godišnjim primanjima te svim ostalim obvezama sa strane potpisnika. Škola je otvorena 1. XI. iste godine i odmah počela s redovitom obukom. Kako se u ugovoru ne spominju školski obveznici, zaključujemo da je počela s onima koji su se dragovoljno prijavili.[60]

Velike promjene, prouzročene francuskom revolucijom, našle su odjeka i u našim krajevima. Pogotovo, kad ih je Napoleon zaposjeo proglasivši tzv. »Ilirske pokrajine« sa sjedištem u Ljubljani. Cvetkovićani su potpadali pod francusku upravu u Karlovcu. Ova nije dirala u njihovo plemensko uređenje te je poštivala njihove općinske uredbe. Odlaskom Francuza prilike se mijenjaju, no i feudalni sustav ide postupno svom svršetku, što se konačno zbilo ukinućem kmetstva po Hrvatskom saboru kod nas 1848. godine.

Da Cvetkovićani nisu ni tada smatrani kmetovima, nego plemenitim i slobodnim ljudima kao i kroz sva prošla stoljeća, dokazuje činjenica da su 2. VI. *1848.* god. u zajedništvu s plemenitim općinama Domagovići, Draganići i Petrovina na sastanku u Jastrebarskom izabrali, imajući na to pravo, svoja dva zastupnika na Hrvatski sabor. U tim, naime, burnim vremenima (1843—1848. god.), dok su plemići Turopolja i Sv. Ivana Zeline bili madžaroni, plemići Cvetkovića, Domagovića, Draganića i Petrovine bili su i osjećali se kao i većina Hrvata — narodnjacima! Kao takvi izabrali su za svoje zastupnike Ivana Mažuranića, advokata, i Dragutina Kušlana, zagrebačkog javnog bilježnika, opunomoćujući ih da mogu »u svemu onomu, što sadašnjost i budućnost mile naše domovine usrećiti može, govor voditi i domovinu našu krepko i moćno podupirati«.[61] Lijep dokaz narodne svijesti i brige za dobro i napredak domovine sa strane ovih jednostavnih i priprostih, ali uvijek plemenitih i ponosnih ljudi!

Još je jedan dokaz njihova plemstva obavijest u ime kralja kojom zagrebački veliki župan stavlja do znanja velikom sucu Švajceru u Jastrebarskom 11. III. *1861.* god. »da općine Cvetković, Draganić i Petrovina, kao što godine 1848. na predstojećem saboru posebno zastupane budu«.

Općina je 12. III. iste godine primila obavijest. Pisane cvetkovićke isprave ne govore nam tko je tada izabran za njihova zastupnika.[62]

S obzirom pak na redovite obveze vojničke u redovitoj vojsci Cvetkovićani su

ih vjerno izvršivali kako slanjem »vu tabor junakov«, tako i njihovom opremom i uzdržavanjem. O tomu nam svjedoči nekoliko pisanih potvrda s početka 19. stoljeća, koje služe na čast i »junakom« i njihovoj plemenitoj općini. A da je tako bilo i kroz svu prošlost, nema razloga sumnjati, iako za to pisanih svjedočanstva ne posjedujemo.[63]

7. *Plemenita općina — Zemljišna zajednica*

Kraj svih teškoća i neprilika, pogibli i opasnosti, borba i žrtava plemenita općina Cvetkovići postojala je i opstala više od *šest stoljeća*. Kratak ovaj prikaz pokazuje kako su njezini mještani živjeli i što su radili, kako su trajno sve činili i poduzimali da očuvaju cjelovitost svog slobodnog područja i svog slobodnog života na njemu. U tu svrhu nisu poklekli ni pred kakvim neprijateljima i protivnicima, nisu marili ni za kakav napor niti izbjegavali bilo kakve žrtve. Htjeli su očuvati svoja prava i svoje sloboštine za sebe i za sve svoje buduće naraštaje.

U tomu su uglavnom i uspjeli. Iz desetljeća u desetljeće, iz stoljeća u stoljeće ne samo da su ostajali na svome nego su svoju »plemenšćinu« i zajedničku svojinu povećavali marljivim radom i poštenim sticanjem. Svaki novi naraštaj redovito je nasljeđivao više od prethodnoga tako da je prestankom plemenite općine pojedinačan posjed bio umnožen i osiguran a zajednički povećan i cjelovit. Možda svi postupci nisu bili uvijek najispravniji i najsretniji, što se uostalom od priprostih ljudi ne može ni očekivati, ali su svi bili nadahnjivani i poticani čistoćom i uzvišenošću cilja: *Biti uvijek i ostati trajno plemenitim i slobodnim ljudima svoje plemenske-plemenite općine!*

Plemenita općina Cvetkovići nije nestala zbog slabosti ili nesloge unutar nje same, nego zbog promijenjenih društvenih i gospodarskih prilika, kojima se morala prilagoditi država svojim novim unutarnjim ustrojstvom. Posljednje značajno djelo plemenite općine Cvetković bio je *osnutak Pučke škole 1853.* god. u samom mjestu za polaznike iz Cvetkovića i Čabdina. Svakako plemenito djelo i ponovni dokaz kako je općini bilo pri srcu ne samo očuvanje prava i sloboština nego i napredak u svakom pogledu i smjeru. A taj će biti moguć ne samo po ljudima plemenitima i slobodnima nego i školovanima i izobraženima te prosvijećenima i odgojenima. Za školu je *1868.* god. podignuta velika jednokatna zidana zgrada s dvjema školskim prostorijama te zbornicom i trosobnim učiteljskim stanom u prvom katu, dok je prizemlje zgrade služilo potrebama plemenite općine. Ova je zgrada podignuta kao i pretežni dio kuća te gospodarskih zgrada poslije velikog, trećeg po redu takvih opsega tijekom povijesti, požara koji je *1866.* god. zahvatio i uništio gotovo cijelo mjesto.

Godina prestanka plemenite općine jest 1880. kad je zamijenjena »Zemljišnom zajednicom Cvetković«. S prestankom plemenite općine nestaje i njezinog stoljetnog vodstva: župana, starješine, fiškuša i dvanaest prisjednika. Njih zamjenjuje vodstvo Zemljišne zajednice na čelu s predsjednikom, blagajnikom i dvanaest odbornika. U Zemljišnoj zajednici ostala je, valjda kao spomen na stoljetnog plemenskog suca, ustanova »mjesnog suca«, zadaća kojega bila je slična kao i plemenskog suca: rješavati manje sporove među strankama unutar zajednice. Ova je ustanova postojala do opstanka Zemljišne zajednice. Posljednji župan plemenite općine bio je *Adam Borković Murat*, a posljednji mjesni sudac Zemljišne zajednice između dva svjetska rata bio je *Janko Šegudović Prekof*.

Iste godine, kad je prestala opstojati plemenita općina, tj. *1880*, Cvetković je odijeljen od upravne općine Jastrebarsko. U zajedništvu s Domagovićem i Čabdinom uspostavljena je nova upravna općina sa sjedištem u Cvetkoviću. Njoj je na čelu bio načelnik s dvanaest odbornika (tri iz Domagovića i dva iz Čabdina), a tekuće poslove obavljali su plaćeni bilježnik, blagajnik, pisar i pandur. S prestankom djelovanja Zemljišne zajednice nestalo je i Upravne općine.

Poput Plemenite općine kroz svu prošlost i Zemljišna zajednica nastavila je plemenitim djelovanjem za sve svoje opstojnosti. Vodila je brigu ne samo oko očuvanja velikih zajedničkih posjeda nego ih je obilno povećala kupnjom nekadašnjih Erdödyjevih posjeda zvanih »Grofovo«, odnosno »Rakitovica«.

Osim toga Zemljišna zajednica poticala je i podupirala te novčano opskrbljivala svaki pothvat za dobrobit i napredak, uspjeh i procvat cijelog Cvetkovića. Tako je uz njezinu veliku pomoć *1893.* god. osnovano *Dobrovoljno vatrogasno društvo*, zatim tamburaško i pjevačko društvo *»Cvijet«*, a neposredno poslije prvog svjetskog rata velika *limena glazba* Dobrovoljnog vatrogasnog društva. Djelo je Zemljišne zajednice također veliki *Vatrogasni dom*, podignut 1924. godine, da bi desetak godina kasnije na račun njezin bio elektrificiran sav Cvetković i Čabdin.

U gotovo svim ovim pothvatima prije prvog svjetskog rata neprocjenjive je zasluge stekao ravnajući učitelj *Gjuro Rožman*. On je suosnivač Dobrovoljnog vatrogasnog društva, osnivač tamburaškog i pjevačkog društva »Cvijet«, pokretač svih kulturno-prosvjetnih pothvata, revnitelj gospodarskog napretka u svrhu čega je bio među utemeljiteljima i prvi voditelj Kreditne zadruge. U Cvetkoviću je službovao više od 30 godina i Cvetkovićanci su ga uvijek s poštovanjem susretali i na svemu mu zahvalni bili. To su pokazali i dokazali napose na rastanku s njim prigodom svršetka njegova učiteljevanja 1924. godine, kad mu je cijelo mjesto priredilo veličanstven oproštaj javnom priredbom i sveopćom zabavom, za što je sve troškove snosila Zemljišna zajednica! Ukop mu je obavio i s njim se zanosnim govorom oprostio u ime Cvetkovćanaca njihov sin i njegov nekadašnji najbolji učenik, sveučilišni profesor i zagrebački kanonik msgr. dr. Stjepan Bakšić. Slične je zasluge za Cvetković stekao također dugogodišnji cvetkovački učitelj između dva svjetska rata *Mile Buneta* sa ženom učiteljicom *Zorom*.

Na svršetku ovog kratkog povijesnog prikaza valja naglasiti da njim nije ni izdaleka obuhvaćena sva prošlost plemenite općine Cvetkovići. Radi podrobnije obrade potrebno bi bilo istražiti i proučiti građu koja se nalazi izvan arhiva plemenite općine Cvetkovići, napose Zaključke Hrvatskog sabora kroz stoljeća, Državnog arhiva i Kanonskih vizitacija, što je za sada bilo nemoguće.

No, i ovaj kratak prikaz, izrađen s ljubavlju prema povijesnoj istini i s poštovanjem prema toliko zaslužnim i vrijednim, plemenitim i slobodnim ljudima plemenske-plemenite općine Cvetkovići, dostatan je da njihovi današnji potomci saznaju i doznaju barem ono najvažnije iz svoje stoljetne prošlosti. Da tu svoju prošlost i sve svoje časne pređe cijene i poštuju osobito u vidu sretne budućnosti, jer »rod bo samo koj si mrtve štuje, na prošlosti budućnost si snuje«!

BILJEŠKE

44. Josip Horvat, Kultura Hrvata kroz 1000 godina, Zagreb 1939, str. 40—43
45. Prilozi, br. 107, god. IV, str. 16—17 i br. 170, god. V, str. 27—29
46. Prilozi, br. 242, god. V, str. 110—111
47. Prilozi, br. 208, god. V, str. 69—70
48. Urbar je zbirka pravila i propisa, koje izdaju vladari, a kojima se određuju odnosi između zemaljskog gospodara ili feudalca i kmeta podložnika. Za sve hrvatske županije uređen je jedinstven urbar odredbom Marije Terezije, kako je gore spomenuto.
49. Prilozi, br. 209, god. V, str. 71—73
50. Prilozi, br. 167, god. V, str. 24
51. Prilozi, br. 197, god. V, str. 57—58
52. Prilozi, br. 213, god. V, str. 77
53. Prilozi, br. 189 i 200, god. V, str. 45—48 i 50—60
54. Prilozi, br. 172 i 173, god. V, str. 29—31
55. Prilozi, br. 190, 192, 193, 194, god. V, str. 48—49 i 51—56
56. Prilozi, br. 203, 205, 206, god. V, str. 61—66
57. Prilozi, br. 210, 215, 218, 219, god. V, str. 73—86
58. Iz cvetkovićkih isprava Petrovina je prvi put spomenuta kao njihova župa 1683 a potom u više navrata za kanonskih vizitacija. Vidi: Prilozi, br. 135—143, god IV, str. 47—53
59. Prilozi, br. 221, god. V, str. 87—89
60. Prilozi, br. 233, god. V, str. 90—93
61. E. Laszowski, spom. raspr., str. 43
62. Prilozi, br. 251, god. V, str. 117
63. Prilozi, br. 231, 232, 233, 235, 236, 238, 239, 240, 241, 247, god. V, str. 96—113

Ante JAKŠIĆ

Stari šešir

Zar da ne spominjem više svoj šešir stari
kad uz njega na vješalici visi šešir nov?
Posve mi je jasno da su od ljudi vjernije stvari
i da me ganuto dira njegov pritajen zov.

Koliko sam ga puta stavljao na glavu
a da me nije bilo njegove starosti sram.
Samo on zna kako je iz snova izlaziti na javu
i među mnoštvom biti ipak posve sam.

Koliko sam vidio i ulica i soba,
znajući da sve ima početak i kraj.
Njim sam mjerio susrete, rastanke i godišnja doba,
od svega u njemu tinja zaostali sjaj.

I svakog dana sve češće mi se već čini
da su blagoslovljene stvari koje nam produžuju san,
i žao mi je, kad se prošlost javi u tišini,
što nad njim nisam otvarao kišobran.

A padale su kiše, padale su dugo
i svijale mu hladan i promočen rub.
I dok sam htio jedno, a dočekao drugo,
nisam znao da je i za njeg život grub.

Žalim ga sad kao suputnika i druga
i razgovijetan mi je noću njegov zov.
Uzaludna je moja i njegova tuga.
Što je odnijelo vrijeme — neće vratiti šešir nov.

Željko PURATIĆ

Đorđo-Đuro Hidža (1752 — 1833), pjesnik i prevodilac

(U povodu 150. obljetnice smrti)

Vrijedno je i potrebno ukratko se osvrnuti na poznatog dubrovačkog liječnika i književnika-prevodioca Đorđa-Đuru Hidžu budući da se ove godine navršava 150 godina od njegove smrti (1833—1983). Uza svoj liječnički poziv, pogotovu u starijim godinama, bavio se Hidža književnošću, pretežno prevodilaštvom. Najbolja predodžba o ovom vrsnom prevodiocu rimskih pjesnika u književnosti starog Dubrovnika može se steći na osnovi nekrologa F. M. Appendinija (»Gazzetta di Zara«, br. 97, str. 378—388, i br. 98, str. 391—392). Bit će nužno k tome dodati nekoliko važnih podataka o brojnim rukopisima jer je većina materijala još netiskana. Appendinijev nekrolog prva je potpuna ocjena rada Đorđa Hidže. Hidžin prevodilački rad na početku 19. stoljeća možemo usporediti s prevodilačkim radom Tome Maretića na početku 20. stoljeća iako Hidža po ondašnjoj praksi prepjevava original, dok Maretić prevodi u metru originala. Hidžina originalna poezija na hrvatskom, latinskom i talijanskom jeziku nije toliko znatna niti vrijedna u poređenju s njegovim prevodilačkim radom, koji je i on sam smatrao vrlo važnim. Za upoznavanje njegova pjesništva može poslužiti prijepis Luka Pavlovića u Dubrovniku potkraj 19. st. (rukopis 397—12 u Hist. arhivu u Dubrovniku: Poesie del sig. dottor G. Higgia). L. Pavlović je iz različitih razbacanih sačuvanih rukopisa-autografa Đ. Hidže u Dubrovniku, osobito iz samostana Male braće, prepisao, tj. sakupio veći dio Hidžinih izvornih pjesama na sva tri spomenuta jezika (brojni soneti i druge pjesme na talijanskom, mnoge latinske pjesme u različnim metričkim oblicima, pretežno epigrami, hrvatske pjesme među kojima se ističu ljubavne pjesme i pjesničke poslanice-prigodnice). Ivan August Kaznačić (1817—1883), čiju bismo 100. obljetnicu smrti također trebali obilježiti, poznati književnik, osnivač »Slovinca«, koji je u časopisima u drugoj polovici prošlog stoljeća objavljivao neke Hidžine pjesme, bio je pokušavao sedamdesetih godina 19. st. tiskati izbor izvornih pjesama Hidžinih na hrvatskom jeziku i pridodati im izbor prijevoda rimskih pjesnika. Mnogo je toga Kaznačić bio »iskupio, prepisao, uredio«, ali nije »priopćio«, kako stoji u rukopisu 425 Male braće u Dubrovniku.

Koliko znamo, većina Hidžinih rukopisa danas se čuva u Dubrovniku no ponešto i u Zagrebu. Među njima su i prijevodi (tako u zagrebačkoj Sveuč. knjižnici prijevod rimskog pjesnika Tibula, a u Arhivu JAZU prijevod četiriju Molièreovih komedija). Sredinom prošlog stoljeća tiskan je jedino prepjev Horacijeve lirike. Prema navodima J. Berse (Dubrovačke slike i prilike), neki su rukopisi prošlog stoljeća odneseni iz naše zemlje, točnije: strancima su ih poklonili ondašnji dubrovački franjevci, na žalost! Prepjev Vergilija, najvažniji rad Hidžin, u autografu i u prijepisima, čuva se u samostanu Male braće.

Roditelji Đorđa Hidže, Antun Hidža i Marija Arboscelli-Dubravica, potjecali su iz uglednih obitelji. Hidža se rodio 7. veljače 1752. u Konavlima u seljačkoj obitelji koja se preselila u Dubrovnik. Pod vodstvom isusovaca završio je s odličnim uspjehom ondašnji kurs gramatike i retorike (upravo tih godina bi ukinut isusovački red!), izučivši naročito dobro latinski i grčki jezik. G. 1771. poslaše ga roditelji u Bolognu na studij filozofije i medicine (prije njega u Italiji je studirao

medicinu Petar Bianchi a pravo Didak Arboscelli, Hidžin ujak). Po majčinoj je strani Hidža bio bogat te je mogao poći u Italiju na studij. (Pri kraju života naš se pjesnik obogatio, naslijedivši dio imanja svog ujaka u Zatonu.) U Italiji je dobro napredovao u studiju, pa je senat ondašnje Dubrovačke Republike od g. 1773. iz državne blagajne slao Hidži financijska sredstva sve do kraja studija i daljeg usavršavanja. Provevši sedam godina u Bologni kod vrsnih liječnika onog vremena odluči zadržati se još tri godine (do g. 1781) u Italiji. Tako u Firenzi provede godinu i pô a ostalo vrijeme nešto u Rimu, nešto u Napulju, posjećujući neprestano glasovite bolnice tih gradova i savjetujući se sa slavnim profesorima. Desetgodišnji svoj boravak u talijanskim sveučilišnim centrima iskoristio je naš Hidža ne samo za svoju struku — liječnički poziv — već je tamo pobliže upoznao umjetnost, književnost i talijansku kulturu uopće. Već je prije toga u Dubrovniku kod isusovaca bio izučio dobro latinski i talijanski, što je nastavio u Italiji, zanimajući se za klasičnu i talijansku književnost, osobito 17—18. st. Već u početku svoje liječničke službe u rodnom Dubrovniku isticao se Đorđo svojim znanjem i praksom iako su u gradu radili i poznati liječnici Antonio Pagani i G. Buć. Trajno je kontaktirao sa svojim talijanskim profesorima medicine. U toku svoje 50-godišnje liječničke prakse stekao je mnogo zasluga. I bogati i siromašni građani osjetili su njegovu rijetku liječničku sposobnost. Nesebičan, darovit i osjećajan (što vidimo i iz jedne njegove latinske elegije!) nije se nikad oglušio da pokaže ljubav prema sugrađanima. U životu je inače bio ekonomičan. Za boravka u Italiji, kad god mu je vrijeme dopuštalo, bavio se lijepom književnošću, za koju je od rane mladosti imao mnogo smisla. (To vidimo po njegovim talijanskim pjesmama, a i inače.) U Dubrovniku je prijateljevao osobito s Bernardom Zamanjom, Đorđom Ferićem i Džonom Rastićem (Resti), koji su ga bodrili i kojima je kao liječnik mogao biti od koristi. Slijedeći njih stalno je čitao grčke i latinske klasike a kasnije talijanske i francuske. (Dosad je bilo nepoznato da je Hidža preveo i četiri Molièreove komedije. V. rukopise I b 94—97 u Arhivu JAZU, Zagreb!) Nije čudo što je svojim znanjem i erudicijom blistao u ondašnjim skupovima obrazovanih ljudi u Dubrovniku, formiravši fini i tankoćutni ukus što će se jasno očitovati u njegovu radu, naročito na hrvatskom jeziku.

Dubrovčani su veoma cijenili (to je Hidža osjetio) svoj jezik i književnost, uključujući i prijevodnu. Hidža je najprije zamislio da u dubrovačkom dijalektu prepjeva Horacijevu liriku. Prepjev se toliko svidio njegovim sugrađanima da su ga počeli nagovarati neka se dade na prevođenje Vergilijevih djela. Prihvatio se Hidža toga teškog i velikog posla. Na svom imanju u Zatonu, gdje je često boravio, uspio je za nekoliko godina prevesti čitav opus Vergilijev. Pri radu nailazio je na teškoće svake vrste, no nije prekinuo posao. Prevoditi Vergilija na ondašnji dubrovački dijalekt bila je posve druga stvar nego prevesti ga na bilo koji drugi moderni strani jezik (F. M. Appendini). Iako je stari hrvatski književni jezik bio jezik duže tradicije, malo je bilo pjesnika u našoj književnosti koji su obrađivali sadržaje poput onih u Vergilijevim Georgikama ili u Eneidi. Ponekad je Hidži nedostajalo riječi i izraza adekvatnih latinskim riječima. Za razliku od Engleza i Nijemaca (misli Appendini), koji — uzimajući riječi iz drugih jezika — obogatiše svoj jezik, naši su stari pisci uvijek čuvali svoj jezik čistim, zaziruć od stranih riječi. Zbog toga je Hidža često bio primoran tražiti riječi ili slušajući ljude koji su tada dolazili u Dubrovnik iz drugih naših krajeva, ili konsultirajući starije hrvatske rječnike (Della Bellin, Stullijev, Voltiggijev i dr.) ali često bez koristi jer u njima nije nalazio potrebnih riječi ni izraza. Sve je to vidljivo u mnogim prepjevima.

Prevodeći Vergilija Hidža se često konsultirao s Ivanom Salatićem, vrsnim znalcem jezika, sjajnim prozaistom i pjesnikom (kako se vidi iz njegovih propovijedi i iz teksta o životu sv. Antuna Padovanskoga). Salatić je pregledao Hidžin prepjev Eneide, ali umre g. 1826, dok još Hidža nije bio završio posao. Ipak je Hidža posao priveo kraju. No jasno se vidi da, valjda zbog starosti i bolesti, nije stigao potpuno pregledati i dotjerati prepjev. Hidžini su baštinici, poslije njegove smrti, sve rukopise predali na čuvanje samostanu Male braće u Dubrovniku. Osim prepjeva Horacija i Vergilija, naš je pjesnik prepjevao čitav opus

Tibulov, zatim izbor iz Katula, Ovidija i iz Grčke antologije (s Kunićeva latinskog prepjeva).

U pjesništvu na hrvatskom jeziku, tj. u svojoj izvornoj poeziji (naročito ljubavnoj, zatim prigodnoj, pjesničkim poslanicima i dr.), ugleda se Hidža u pogledu jezika i stila na elegantnu prirodnost i jednostavnost dubrovačkih pisaca 16. stoljeća (Držića, Menčetića, Vetranovića, Ranjine, Zlatarića i dr.) To se očito vidi i u njegovim brojnim prepjevima rimskih pjesnika: Tibula, Katula, Ovidija i Vergilija. (V. rukopis R 3172 Sveuč. knj. u Zagrebu i rukopis 391/1 Naučne bibl. u Dubrovniku.)

Izuzevši nekoliko Hidžinih originalnih pjesama tiskanih u raznim ondašnjim prigodnim zbornicima u Dubrovniku na početku 19. st., sve je inače ostalo u rukopisima. Iz njih su kasnije, u drugoj polovici 19. st., pojedinci objavili neke pjesme (U »Dubrovniku«, »Programu gimnazije«, »Slovincu« i »Srđu«). Hidža je bio sklon satiričkoj i šaljivoj poeziji, pogotovu na latinskom jeziku, ugledavši se u svog ujaka Didaka Arboscellija i u druge epigramatičare.

Rečeno je da je Hidža mnogo boravio na svom imanju u Zatonu. Pri kraju života tamo je stalno živio. Nekoliko je godina pri kraju života bolovao od različitih kroničnih bolesti. Iznenada je umro 27. listopada g. 1833. Cijeli ondašnji Dubrovnik ožalio je smrt toga svog velikog građanina, liječnika i književnika. Antun Kaznačić (citira Appendini) napisa u povodu Hidžine smrti lijepi epigram čiji prvi stihovi glase:

Flere decet, nostrae periit spes maxima linguae
Higgiades, gentis gloria magna suae!

Najbitnije i najosnovnije podatke o djelima (pretežno rukopisnim) Đ. Hidže čitatelji mogu naći u nedavnim izdanjima PET STOLJEĆA HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI, knj. 3 (Hrvatski latinisti, knj. II, Zagreb 1970) i knj. 19 (Zbornik stihova i proze XVIII. st., Zagreb 1973), gdje naši vrsni latinisti i kroatisti (V. Vratović i R. Bogišić) daju ukratko prikaz latinske i hrvatske poezije Đure Hidže na osnovi dosadašnjih istraživanja i literature. Hidža zaslužuje opširniju monografiju i izdanje većeg izbora i svoje originalne poezije i prevodilačkog rada. Budući da ću u pojedinim našim časopisima ovih mjeseci i u toku 1984. g. objaviti nekoliko radova o pjesniku i prevodiocu Đ. Hidži, ovdje sam samo ukratko skicirao njegov život i rad, držeći se uglavnom spomenutog nekrologa F. M. Appendinija (talijanskog povjesničara i lingviste koji je u Dubrovniku 40 godina predavao na pijarističkoj srednjoj školi) i pridodavši radi potpunosti i pregleda neke podatke iz dosadašnjih istraživanja.

Jakov IVAŠTINOVIĆ

Ruke za kaznu

Ljudi šeću ulicama, sjede u gostionicama, rade na radnim mjestima, susreću se, privlače i odbijaju — uz pomoć svojih ruku koje su jače od čitavog svijeta i od svih vremena koja su bila i koja će biti.

U rukama su duše i sudbine ljudi, sreće i nesreće, bogatstva i siromaštva, ljubavi i pogledi — u njima je sve što one mogu vidjeti, ponijeti i učiniti, sve što im je priroda dala.

Kad se čovjek rodi, prvi njegov susret je s ljudskim rukama, a kad umire, posljednji njegov rastanak je rastanak s njima. Ruke ga prihvaćaju i uvode u život; one ga odvode iz života i predaju vječnosti vremena.

Sve što je čovjek stvorio, stvorio je svojim rukama. Bez njih ne bi znao izaći iz svoga mraka, iz svoje slabosti, iz svoga siromaštva, iz svoje pustinje.

Ruke su snaga i sreća, djelo i zadovoljstvo, stvarnost i san, zločin i dobrota. U njima je prošlost, sadašnjost i budućnost čovjeka. U njima je dosjetljivost, iskrena radost i lukava igra; u njima su lijepe i ružne strasti, zagrljaji i neprijateljstva.

Samo čovjek ima ruke. Samo njegova djela jesu djela poduzetnih i nesavladivih ruku.

Djelo ruku djelo je moćnog čovjeka.

U rukama su ljepote nesvakidašnjih podviga i rugobe izopačenog čovjeka — u njima je svijet bez nade i svijet koji hrabro korača naprijed.

Mnoge ruke, koje bi trebalo kazniti, žive nekažnjeno, mirno režu kruh, vode djecu u šetnju, sade cvijeće i voćke, potpisuju rješenja i drugima pokazuju put u život.

Mnoge prljave ruke žive životom čestitih i plemenitih ruku, gospodare gradovima i državama, prave umjetnost i historiju, sakrivaju se iza straha i zaborava. I to je sudbina ruku — crna sudbina crnih ruku.

* * *

U jedno selo iznenada je banuo Neprijatelj. Koji Neprijatelj? Svejedno. Neprijatelj je uvijek samo Neprijatelj. Svi su Neprijatelji jednaki. Svi prolijevaju krv, dišu kao mržnja i ostaju u lošem sjećanju.

Neprijatelj je u selo donio krv koja je poprskala vrtove i šljivike, kućne pragove i dvorišta.

Mnogi su pobjegli i sakrili se kako su znali a mnogi nisu dospjeli pobjeći jer je za bijeg bilo premalo vremena.

Bježalo se zato što je svatko znao: doći Neprijatelju pred oči znači isto što i umrijeti pod nožem. I još više: biti mučen, ponižen i osramoćen.

Petar je učinio jedino što je mogao učiniti kad već nije dospio pobjeći: sakrio se u podrumu u tajnom bunkeru. A s njim su bila i njegova djeca: dvogodišnji sin, četverogodišnja i petogodišnja djevojčica.

S njima je bio desetgodišnji dječak iz susjedstva jer se prilikom Neprijateljeva dolaska slučajno zatekao u njihovu domu.

Bili su bez hrane i pića, bez svjetla i čistog zraka. Samo su straha imali dovoljno.

* * *

Neprijatelj je sa svojim koljačima popalio čitavo selo a u Petrovu kuću smjestio je svoj štab.

Zatočenici u bunkeru shvatili su da ne mogu pobjeći, da ni noć ne može sakriti njihov bijeg dok je Neprijatelj u kući i u selu. Njegove su straže pazile na svaki pokret i na svaki šušanj.

Za Petra i djecu, koja su bila s njim, počelo je vrijeme strave, gladi, straha, neizvjesnosti i očaja.

Djeca su se u tami stisla uz oca. A iznad njih tutnjale su Neprijateljeve cokule. Gladni zarobljenici u bunkeru slušali su zveket posuđa i viku Neprijateljevih vojnika koji su jeli, rakijali, vinovali, pjevali i psovali unedogled.

Gore, u njihovoj kući, vladao je raskalašeni i obilni život, a dolje, u bunkeru, bilo je teško kao u paklu. Gore su obijesne svečanosti, a dolje su živi grobovi.

Glad nije izbirljiva. Ona prihvaća sve što produžava život. Jadan je onaj na koga se nasloni jer će na njemu ostaviti svoje opake tragove, svoja potresna svjedočanstva.

U bunker je dopirala pucnjava iz sela. Petar nije znao da li su to pucnjevi koji navješćuju oslobođenje ili pucnjevi koji odražavaju veselje podivljalog i opasnog Neprijatelja.

Izbora nije bilo. Šutjeti i živjeti moralo se pod svaku cijenu. Znali su da je s njima gotovo ako prekrše zakon šutnje i borbe za život. S uvjetima opstanka nisu se smjeli igrati a ti uvjeti, koliko god su bili teški, bili su bolji od noža u grlu, od metka u čelo ili od omče oko vrata. Živjeti su mogli samo toliko koliko su mogli šutjeti i gladovati.

Za šutnju bila im je dovoljna volja da šute a za hranu nije im bilo ništa dovoljno jer ništa nisu imali — osim stare trave za magarca.

Da prevari glad kod djece, Petar je pravio male kuglice od trave i davao im je te kuglice da jedu. A žeđ su varali vlastitom mokraćom koju su hvatali u dlan i kojom su vlažili usta.

Užas gađenja bio je manji od užasa smrti.

Tekao je sat za satom u gluhom mraku, dan za danom, a u bunkeru i gore iznad bunkera ništa se nije mijenjalo. Stisnuti, bijedni, iznemogli i odrvenjeli ljudi slušali su pijančevanje, pjevanje i orgijanje Neprijatelja. Čekali su a nisu znali što čekaju.

* * *

Tako su prošla tri dana. Bez kapi vode, bez komadića kruha, vječno u strahu da dijete ne progovori ili ne zaplače.

Petra su lomili dani, lomile su ga noći, lomile su ga misli, lomile su ga gorčine, lomili su ga živci. I što mu je ostalo? Ništa. Ostalo mu je čekanje, ostala mu je strpljivost, ostalo mu je da izdrži.

Djeca su bila mirna i četiri su dana protekla u nadi da će Neprijatelj, po svome običaju, kad sve opljačka, potroši i popali, otići iz sela.

Petog dana zaplakao je dvogodišnji mališan. Uzalud su ga djevojčice i dječak tetošili i smirivali, uzalud mu je Petar turao u usta sve veće kuglice trave. Gladno i bolesno dijete nije prestalo plakati.

Neprijatelj je bio u kući. Dijete je plakalo. A Neprijatelj nije smio čuti plač. Počeo je Petrov hod po mukama.

Svaki čovjek i svaki trenutak ima svoju istinu. I Petar je imao svoju istinu — najgoru i najtežu u svom životu.

Posrtao je pod sobom i pitao se da li je otac. Kamo god se okrenuo, nabasao je na ubojite misli. Pokušao je umiriti dijete, ali nije ga mogao umiriti. Vode su ga nosile naprijed do vodopada. Nije mogao natrag jer se nijedna rijeka ne može vratiti do svoga izvora.

Kad god se okrenuo k sebi, uvijek je vidio pobijeđenog sebe, uvijek se spotaknuo na svoga đavola u sebi, uvijek je svoj očaj nečim morao nahraniti.

Grijeh ga nije puštao naprijed. Kazna ga nije puštala naprijed. Svijest ga

nije puštala naprijed. Samo ga je njegovo prokletstvo puštalo naprijed. Samo ga je izbezumljenost puštala da ode u svoj pakao.

Izmoren svojom mučninom krenuo je kao led da se otopi i razbije ispod nekog mosta, ispod nedovršenog obračuna, ispod izgubljene prisebnosti.

Užasna slomljenost pritisnula ga je do zemlje, do pada pod teretom odgovornosti koju je nosio na sebi. Svi mogući oblici njegove bijede legli su na njega i nisu mu dali da se digne.

Djetetov plač trebalo je zaustaviti. Čime? Rukama. I ruke su poletjele prema ustima djeteta, prema vratu, prema životu. Nisu znale što čine. Znale su samo da su protiv plača.

Proklete ruke zaustavile su micanje, disanje i plač djeteta. Otišle su u svoje stravično djelo, u svoju paklenu moć, u kobnu smrt.

U bunkeru je zavladala tišina. A četiri života nijemo su sjedila kraj mrtvog mališana.

Smrt je ispunila prostor i trajala je kao izazov, kao opomena, kao ubojiti oblik njihove sigurnosti.

Tijelo je umrlo ali nije prestajalo da djeluje, da luta po praznini i da bježi ispred deset gavranova, deset ubojica, deset Petrovih prstiju.

Četiri života za jedan život — to je dobar rezultat, mogli bismo reći, ako bismo mislili kao neljudi, ako ne bismo vidjeli složene proturječnosti koje imaju svoj DA i svoj NE, ako ispod čiste ljudske dvojbe ne bismo našli čistu ljudsku izgubljenost sa svim nerješivim rješenjima.

Da li je Petar mogao izabrati drugo rješenje? Mogao je. No da li je mogao izabrati bolje rješenje, to se ne zna jer se ne zna čime smo kao cjelina uvjetovani, jer se ne zna da li možemo odbaciti sebe kao slobodnu osobu i onda kad smo slabiji od svoje slobode.

* * *

Petar je mrzio ubojice — a postao je ubojica. Teško je biti ono što mrziš a sada je on mrzio sebe, mrzio je svoje prste jer je na njima visjela smrt njegova sina.

Tragičnog oca tragična smrt podijelila je na dva dijela. U jednom dijelu bilo je opravdanje, u drugom osuda. A ispod te prividne i proturječne ravnoteže bila je surova i opasna realnost u kojoj je on išao od istine do boli, do prokletstva, do smrtonosnih opekotina.

On, koji je uvijek volio da u svemu nađe jasnoću i cilj, ostao je bez jasnoće i bez cilja — u magli i olujnim vjetrovima, u grčevima i očaju, u tjeskobi i potrebi da sam sebe kazni.

Potonuo je u najdubljim roditeljskim vodama jer je u sebi porušio sve brane koje su mogle zaustaviti obračun.

Zašto se ta drama dogodila? Zašto? Tko zna zašto se rijeka ne rukuje s vjetrovima, zašto sunce ne voli kiše? Racionalno se to ne može objasniti a drugi sistemi objašnjavanja nisu dovoljno prisutni ni pouzdani.

Sigurno je da on u bunkeru nije bio slobodan i da nije mogao raditi ono što je trebao raditi na najbolji način. Sigurno je da samo slobodan čovjek može spasiti svako svoje postojanje, pronaći upotrebljive izlaze i korisne putokaze.

Što je Petra srušilo? Zbog čega je prestao biti dovoljan sam sebi? Do koje i kakve je istine došao rušeći svoje dileme?

Možda nije učinio ono što je učinio. Možda je njegovo djelo protest protiv svih ubojica i protiv svih Neprijatelja. Ako je protest, onda je, na žalost, uzaludan protest jer ništa ne pomaže da se svijet smiri, da se poštuje dostojanstvo čovjeka i njegovo pravo na opredjeljenje, da ubojice ne ubijaju kad im tuđa smrt padne na pamet.

Posjedovao je istinu a nije znao što bi s njom učinio i što se s njom može učiniti. Ona ga nije oslobodila smrti i vukla ga je sve dublje u njegovu ljudsku i etičku bijedu.

Sve što je učinio, učinio je loše. A da je učinio bilo što drugo, i to bi loše učinio.

Njega je srušilo nepostojanje izlaza, srušilo ga je njegovo udaljavanje od njegova ljudskog korijenja, srušili su ga rezultati njegove istine.

* * *

Uz glad, žeđ i opasnost došla je i mučiteljica pod imenom svijesti, pritisnula se uz njega i gurala ga je sve više na područje živaca.

Djeca su pokušavala utješiti oca i zajedno s njime nalazila su opravdanje. Svi su znali da je tuđa smrt lakša od vlastite smrti; znali su da je njihov spas bio u tuđoj smrti. I prihvatili su tu stravičnu istinu iako preko nje nisu mogli prijeći — čak ni šutnjom.

Bili su na kraju svojih snaga i već su bili pripravni da izađu pod Neprijateljev nož. Ali deveti dan, kad su mislili da je došao kraj, u selo je došao Prijatelj, istjerao je Neprijatelja i ljudskim avetima omogućio da iz bunkera izađu na svjetlo dana.

* * *

U slobodi se počelo živjeti normalno. Djeca su rasla, pjevala, išla u školu i polako ulazila u život.

Vrijeme se nije zaustavilo. Išlo je naprijed i nosilo je sa sobom novi život — bogatiji i bujniji, pametniji i brži. Nešto je pamtilo, a nešto je zaboravilo. Pamtilo je ono što mu je trebalo a zaboravilo je katkada i ono što nije trebalo zaboraviti.

Petar iz svojih misli nije mogao izbaciti tamnovanje u podrumu i posljednji plač svoga sina. A to sjećanje nije mu dalo mira. Stalno ga je pratilo i peklo.

Burno je silazio u prokletstvo istine, u tragove razbijene svijesti. Bio je i vjerojatno i nevjerojatno stanje čistoga uma. Bio je na različite načine dokučiv i nedokučiv.

Što je ostalo od toga čovjeka? Ostao je kaos razuma bez razuma. Ostala je prokleta prošlost. Ostala je ljudska patnja.

Pokušao je da se iz prošlosti izvuče, da mirno legne, da zaboravi, da nađe novu zvijezdu, ali njegovi pokušaji nisu uspjeli. Poslije svih pokušaja ostala mu je samo odluka: idem kazniti svoje ruke; da njih nisam imao, ili me danas ne bi bilo, ili bih mirno živio kao i drugi ljudi.

Ništa mu nije ostalo osim unutarnjeg dijaloga koji mu se oko vrata objesio kao teški kamen. U tom dijalogu on je sebe osudio i odveo na stratište.

»Moram prekinuti svoju mrtvu trku. Ne mogu stići vrijeme da mi ono pomogne. Kasnim.

Ovaj svijet je mene toliko razbio da mu ja više ne mogu pripadati.

Situacija u kojoj smo se našli i djelo mojih ruku zajednički pokazuju da je u odlučnom i sudbonosnom trenutku čovjek čovjeku vuk. Kad se radi o tome: ti ili ja, svi se opredjeljuju za stav: ja pa onda ti — u dobru, odnosno: ti pa ja — u zlu. Da je tako, i ja sam potvrdio. Ali, i nije uvijek tako; a da nije, i ja ću to potvrditi, najprije time što ću ispraviti svoju pogrešku i što ću sam platiti svoj račun.

Moja osnovna krivica u tome je što sam bio kukavica onda kad sam trebao biti hrabar.

Ne mogu jurišati na nebo jer sam se neba odrekao; ne mogu jurišati na partiju jer se ne razumijemo. Pa na koga da jurišam? Na svoje ruke koje su izdale oca u meni? A jesu li one krive? Jesu. Krive su jer su slušale glas živih koji su htjeli živjeti, jer nisu znale pomoći onome tko je također htio živjeti. Da li je istina u omjeru 4:1? Zar jedan čovjek smije biti žrtvovan zbog četvorice? A onda, da li bismo svi izginuli da smo pronađeni? Ne znam; a u ime neznanja moje su ruke ubile moje dijete.«

Njegov unutarnji dijalog bio je okrutno usmjeren protiv njegovih ruku. Huškao ga je protiv njih sve dok on nije zaključio: ne mogu ih gledati. A kad ih više nije mogao gledati, jeo je, orao i uzimao predmete u rukavicama. Toliko je mrzio te ruke da je pri umivanju okretao glavu u stranu da ih ne vidi.

Svaki čas življenja bio mu je težak, još teži od bunkera. A kad su oni, koji su znali njegovu strašnu tajnu i kajanje, mislili da se oporavio od svoje crne prošlosti, njega je jednoga dana nestalo.

To je mještane uzbudilo jer su se bojali da se zlo ne dogodi. I dobro su se bojali: zlo se dogodilo.

Petar je obukao novo odijelo i otišao je do pilane koja se nalazila kraj same željezničke stanice. Odlučio je da u pilani izvede obred čišćenja. Rekao je: to nisu ruke za život, to su ruke za kaznu — i na cirkularu je odrezao obadvije ruke do lakata. To je bio prvi čin njegova samokažnjavanja.

Zatim je otišao na željezničku prugu i bacio se pod vlak. I samokažnjavanje je bilo gotovo.

On je sve to tako dobro isplanirao i tako brzo izveo da ga nitko nije dospio spriječiti.

* * *

Unutrašnji konflikti razorili su sve vizije njegova unutarnjeg života. Nisu dozvolili da te vizije žive čak ni kao utopija.

Nije bilo budućnosti na koju se mogao osloniti pa je morao pasti — i pao je na najgori način.

S kim se on obračunao na kraju puta? Obračunao se s pogrešnim neprijateljem. Pravi neprijatelj u njemu i oko njega ostao je da živi na tisuće neljudskih načina.

Možda je on samo nasrnuo na vjetrenjače, na svoje živce i predrasude? Možda se u njemu samo slomilo nešto što se pod privatnim, ratnim i političkim ubojicama ne lomi?

Njega je mučio i sasjekao teror ništavnosti, teror nerješenja, instinkta, svijesti i podsvijesti. On je žrtva svoje dobrote, svojih moralnih pukotina i svoje nesretne sudbine.

Jesu li krive njegove ruke? Ili su one samo izvršioci po zadatku?

Njegova je savjest legla na njih a trebala je leći na pitanja opće pravde i opće slobode.

Zar su to jedine ruke koje moraju odgovarati? Zar su to jedine ruke koje su izgubljene u zločinu? Ako nisu, a nisu, zašto ostale ruke šute, zašto se o njima ne govori?

Od njegova mučeništva nitko neće imati koristi a uzaludno dešavanje najžalosnije je dešavanje.

Njegov se mrak nije pretvorio u tuđe svjetlo a njegova patnja nije umanjila ničiju patnju. I to je tragedija kažnjenih ruku.

* * *

Poslije smrti Petar je postao samac u svemiru nepostojanja — s bolnim tragovima u svijesti dviju djevojaka, njegovih kćeri, koje nisu mogle pobjeći od stvarnih i nestvarnih simbola očeve smrti.

Njegova kazna njega više nije boljela ali je boljela druge koji su ostali živjeti. To je njezin smisao i besmisao, njezina potrebna i nepotrebna istina, njezino proturječno gibanje.

Na površini jave ostao je odsjev samilosti i mrtvi vjetar koji se nije znao zaustaviti.

O Neprijatelju ovdje nema razgovora iako je ovo razgovor o njemu, iako je on glavni početak i razlog ovog tragično-dirljivog događaja, ove monstruozne mogućnosti.

Ivan PEDERIN

Josip Jelačić kao pjesnik na njemačkom jeziku

Pitanje pojave njemačke književnosti i djelovanja njemačke kulture u južnoslavenskim zemljama nekadašnje Austrije vremenski je ograničeno razdobljem od jozefinizma do kraja I. svjetskog rata a prostorno na Sloveniju, Hrvatsku i Bosnu (poslje 1878). Njemački jezik i kultura prodiru u Hrvatsku za apsolutizma. Njemački je od 1785. do 1790. u Hrvatskoj i uredovni jezik a k tome i jezik većeg dijela slobodnozidarskih loža što se u to doba počinju u Hrvatskoj otvarati.[1] Od 1780. Zagreb ima i njemačko kazalište kao ogranak Theater an der Burg.[2] Broj njemačkih doseljenika raste od kraja XVIII. st., a osobito od Bachova apsolutizma.[3] Ti naseljenici obično su gradsko pučanstvo, oni su časnici, trgovci, tehničari, tvorničari, činovnici, žandari, ljudi koji u prosjeku imaju bolju naobrazbu od domaćih. Prema pučanstvu kao cjelini njihov je broj malen (do 5,6% u sjevernoj Hrvatskoj 1900), ali je njihov utjecaj u gospodarskom, političkom i kulturnom životu Hrvatske dosta jak. Oni su kupci njemačkih knjiga a domaće hrvatsko i slovensko građanstvo rado se na njih ugleda, prihvaća njemačku kulturu i čita njemačke knjige i časopise. Osobito poslije 1850. Hrvatska je tržište njemačke književne produkcije što će se negativno odraziti na našu književnost. Ovdje se nećemo baviti pitanjima razvitka hrvatske književnosti, nakladništva, kao ni hrvatsko-njemačke komparatistike. Istaknut ćemo da se u to doba u Hrvatskoj razvija skromna književnost na njemačkom jeziku. Stvaraju je prije svega pisci njemačkog jezika rođeni u Hrvatskoj (koji su stekli kasnije neki glas u Njemačkoj ili Austriji, kao danas zaboravljeni »bečki Alexis« Eduard Breier, pa pisac zavičajnih romana Friedrich von Gagern) i zatim njemački časnici što su u Hrvatskoj službovali (kao Heinrich von Littrow, pomorski časnik). Bilo je i Hrvata koji su pisali na njemačkom jeziku, želeći igrati posredničku ulogu između Hrvatske i Njemačke, odnosno Austrije, ili iznijeti društvene i gospodarske probleme Hrvatske pred neki širi forum. Tu su napokon bili i Nijemci koji su živjeli u Hrvatskoj ili Bosni.[4]

Uz rijetke iznimke ovi pisci nisu bili neprijateljski raspoloženi prema nama. Ne može se reći da bi ova književnost bila dio nekog programa germanizacije i mi se možemo priključiti nazorima Ljerke Sekulić i Nikole Batušića koji nalaze da je ova književnost imala svoju ulogu i svoju publiku u Hrvatskoj. (No istraživanja se nastavljaju.) Valja ipak reći da je uspjeh ove književnosti u Hrvatskoj bio skroman jer njemački naseljenici nisu bili vodeći sloj nacije.

Njemački jezik i kultura igrali su u sjevernoj Hrvatskoj drugačiju ulogu nego talijanski jezik u jugoistočnoj i jugozapadnoj Hrvatskoj u mletačko doba. Talijanski je naime tu zamijenio latinski kao jezik isprave i znanstvenog traktata. Jezik književnosti uvijek je ostao hrvatski, pa su i sinovi doseljenih Talijana stvarali na hrvatskom jeziku (kao Jeronim Kavanjin u Splitu). Sve do pada Mletačke republike jedva da nešto znamo o talijanskoj književnosti u Dalmaciji. Mletački knezovi i providuri kao šefovi egzekutive vodili su brigu o sigurnosti trgovine ali se nisu trudili potalijančiti naše gradove. Tradicionalna staleška država, a Mletačka republika bila je takva, nije se miješala u većinu područja čovjekova života (za razliku od današnje države čiji je domet djelovanja sve širi i sve intenzivniji). Područjima u koja se tada država načelno nije miješala pripadao je i jezik. Država nije propisala latinski kao jezik na kojem će se pisati isprave,

bilježnik je ispravu smio sastaviti i na hrvatskom, tu i tamo je tako i radio, osobito ako latinski nije znao. Ako je ispravu napisao na latinskom, to je učinio da bi njezinu vrijednost univerzalizirao kao bilježnik *imperiali auctoritate*.[5]

Vlast suvremene postapsolutističke države mnogo je intenzivnija, a područje državnog djelovanja sve više se širi. Tako suvremena država nadzire gospodarstvo, školstvo, jezično normiranje i službeni jezik, sredstva masovne komunikacije, cijene, tisak knjiga, film i kazalište; takoreći svako područje ljudskog života nadzire na manje ili više nametljiv način.

Njemački jezik počinje se širiti u Hrvatskoj upravo u doba posuvremenjenja i apsolutizma kao jezik državnog naroda i pod dojmom njegova kulturnog i uljudbenog prestiža. U početku je njemački kao jezik slobodnih zidara bio nešto poput klupskog jezika pa je u tom smislu usporediv s pensilfaansom u USA.[6] (Ovaj jezik odvjetak je dijalekta pokrajine Pfalz u Njemačkoj i razvio se kao zaštitni mehanizam iseljenika koji u novoj domovini ne žele izgubiti svoj identitet.) Njemački je u Hrvatskoj kao klupski jezik bio oznaka jedne klase koja je govorila hrvatski kao materinski jezik a svoj utjecaj željela je proširiti i pojačati tako što je govorila njemački. Tako se njemački dalje razvijao kao oznaka i oruđe naobraženog sloja koji je svoj društveni ugled »posuđivao« od prestiža njemačkog državnog naroda, pri čemu se ovaj sloj ipak nije želio ponijemčiti.

Njemački kao društveni jezik kod nas je gotovo uvijek bio kulturni, a ne etnički čimbenik pa su naši ljudi mogli pisati pjesme na njemačkom a da pritom ne budu manje Hrvati. Tako je Josip Jelačić bio pjesnik na njemačkom, ali zato ništa manje hrvatski rodoljub. On nije imao ništa protiv njegovanja stranih jezika u Hrvatskoj, ali je smatrao da samo hrvatski može biti uredovni jezik kod nas. U jednom »Stručnom mišljenju« upućenom austrijskom ministru pravde 1852. tražio je kao hrvatski ban i guverner Rijeke da se u riječko sudstvo uvede hrvatski kao uredovni jezik mjesto talijanskog koji će ipak ostati jezikom obrazovanih: »S obzirom da su takvi jezici nosioci obrazovanja, a oni se njeguju samo uz stanovite preduvjete blagostanja, prirodno je da se strani jezici najprije učvrste u gradovima odakle zrače kulturnim djelovanjem na domaći jezik i prožimlju ga do posljednjih kutića odnosnoga kraja. Strani jezik može se smatrati apostolom koji će čitave krajeve privesti kulturi. Međutim, pravom apostolu najpreča je briga njega domaćeg jezika, tek pod tim uvjetom strani jezik može djelovati u tom narodu, tek onda kad se s tim narodom jezično potpuno identificirao. Strani kulturni jezici neprocjenjive su vrijednosti kao buditelji kulture, oni su čak neophodni, ali stvarna opća naobrazba moguća je u svakom narodu samo na njegovu materinskom jeziku. Može se dogoditi, a često se i zna dogoditi, da ti kulturni jezici ispune svoju uzvišenu misiju i dovedu domaću kulturu do rascvata pa ona, iako pod budnim okom njegovateljice, ipak može ići vlastitim nogama, ali se poznavanje stranog jezika u nekim gradovima ipak toliko nagomila da u koncentričnim krugovima širenja prodre i u niže slojeve gradskog pučanstva. Pa isto kao što bi bilo naprosto antikulturno kad bi se odnosni narod bunio protiv stranog jezika, ništa manje antikulturno bilo bi i kad bi se zbog poznavanja kulturnog stranog jezika počeli postavljati teritorijalni zahtjevi i zahtjevalo materijalno podjarmljivanje umjesto širenja duhovne naobrazbe; to bi naime pobudilo opravdane sumnje naroda protiv stranog jezika.«[7]

Uporaba njemačkog kao jezika obrazovanih smatrala se bar kod nas u prvom redu kulturnim pitanjem, a ne političkim, pa je uvođenje njemačkog kao uredovnog jezika za apsolutizma nailazilo u Hrvatskoj na otpor. To su bile prilike i nazori pod utjecajem kojih je mladi Josip Jelačić počeo pisati njemačke pjesme. Mi ćemo se u ovom radu pozabaviti njegovim književnim djelom, ne zalazeći u politička pitanja u kojima je on kao hrvatski ban odigrao važnu ulogu.

God. 1825. pojavila se u nakladi zagrebačkog knjižara Josipa Rossyja zbirka pjesmama na njemačkom mladog časnika Josipa Jelačića — *Eine Stunde der Erinnerung* (Sat sjećanja). Znamo da je pjesmarica dobro primljena u njegovoj pukovniji, ali nam nedostaju točni i izravni podaci o njezinoj recepciji u javnosti jer Zagreb tada još nije imao redovitog dnevnog novinstva a nisam uspio naći ni pisma u kojima se pjesmarica spominje.[8]

Sam pisac kazuje nešto o čitateljima u uvodu pod naslovom »Freunde und Waffenbruder« (Prijatelji i braća po oružju) što se nalazi u drugom proširenom izdanju (Beč 1851) pod naslovom *Gedichte*. Prihodi od ove zbirke namijenjeni su za potporu invalidima iz Jelačićevih vojnih pohoda 1848/49. Tu se spominje i društvo Jelačićeva invalidskog fonda — »Verein des Jellačić-Invalliden-Fonds« — s Metelom Ožegovićem na čelu; tajnik je bio Heliodor Josip Truska. Ova dva autora potpisala su dosta dugi predgovor u kojem su istakli da je Jelačić ove pjesme svojedobno napisao samo za uski krug prijatelja. Onda je bio mlad, bila mu je tek 21 godina. Pjesme je počeo pisati s 14 godina. Kad mu je bilo 20 godina, bio se razbolio pa je većinu pjesama ove zbirke napisao u doba bolovanja.

Naslovi pjesama također kažu da je zbirka napisana za prijatelje. Tu je pjesma »Am Grabe des k. k. Obristen Wauthier« (Na grobu c. k. pukovnika Wauthiera), pa pjesme »An Minna«, »An Ludwig«, »An Karl, als seine Braut starb«, »Ernestinen« i dr., dakle pjesme posvećene prijateljima i prijateljicama čija imena u naslovu navodi.

Ovo donekle objašnjava zašto je Jelačić te pjesme sastavio na njemačkom jeziku: ti prijatelji bijahu naime mahom Nijemci. U tome Jelačić slijedi i zagrebačke tradicije prigodne pjesme. Ako je Jelačić izdao svoje pjesme za uski krug prijatelja, on je time slijedio i tradicije njemačkog prosvjetiteljstva. Pisac njemačkog prosvjetiteljstva nalazio se u posve drugačijem položaju nego njegov kolega u Engleskoj ili Francuskoj. Ovi pisci djelovali su u sređenim i centraliziranim državama koje su mogle zaštititi autorsko pravo, pa su izdavači mogli autorima isplaćivati honorare što su znali biti i visoki. George Byron primio je za svog *Childe Harold's Pilgrimage* 2.000 funti, Walter Scott čak 4.000 funti za *The Lady of the Lake*. U Njemačkoj nije bilo središnje vlasti koja bi autora mogla zaštititi od pretiskavanja njegovih djela pa su pisci zarađivali vrlo malo. Njemački pisac nema svijesti o pripadnosti društvu u državnom okviru (što je značajno za engleske i francuske pisce). U Njemačkoj pisci pišu za svoje učene prijatelje i smatraju da primanje honorara pjesniku ne priliči.[9] Sličan tip pjesnika pojavio se kod nas u osobi Josipa Jelačića. On je pisac kod kojeg nema svijesti da piše za honorar, ali je zato izražena svijest o pripadništvu jednom manjem krugu prijatelja što odgovara biedermeierskim idealima unutrašnjeg svijeta i ograničavanja dometa osobnosti. U drugoj nakladi Jelačić se javno odrekao honorara.

Važan razlog zašto je on pjesme uopće izdao bio je vjerojatno autoritet koji tisak daje književnom djelu a svakako i ugled njemačke kulture u to doba u Zagrebu. Jelačić se odrekao honorara i iz razloga što je bio plemić. U doba kad je izašlo drugo izdanje bio je barun, 1854. postao je grof. Nazor da književno djelo valja platiti poznajemo u hrvatskoj književnosti tek od sedamdesetih godina, točnije od 1869. kad je pokrenut *Vijenac*. U njemačkoj književnosti Heinrich Heine je prvi profesionalni pisac.

Kad je Jelačić kao mladi časnik segnuo za perom, uradio je to da učvrsti svjetonazor koji je dijelio sa svojim prijateljima i time proširio krug prijatelja. Odatle stanovito naglašavanje moralističkog stava u njegovim pjesmama. Ove pjesme ujedno svjedoče da je mladić u priličnoj mjeri vladao pjesničkim zanatom. U pjesmi »Wo ist das Glück?« (str. 12 — Gdje je sreća?) on odbacuje bogatstvo i novac koji nose samo brige i sumnje u moć ljubavi jer u žene nije moguće imati povjerenja:

Glaubt er im Reichtum Glück zu finden,
Ach, bald verschwindet dieser Wahn,
Denn schwere, läst'ge Sorgen binden
Sich an gehäufte Schätze an.
(...)

Ja nun, der ist gewiss betrogen,
Der sich von Liebe Glück verspricht,
Trau' den empörten Meereswogen,
Nur der Geliebten traue nicht!

To je bilo naglašavanje unutrašnjeg duševnog života u smislu biedermeiera.[10] U pjesmi »Wie muss mein Mädchen sein?« (str. 15 — Kakva mora biti moja djevojka?) opisuje svoj ženski ideal: djevojku koja prije svega ne smije biti koketna:

Frei von selbstgefäll'gem Wahne,
Von koketten Ziererei'n,
Anspruchslos und ohne Plane,
Freund, so muss mein Mädchen sein!

I opet naglašavanje unutrašnjih duševnih vrijednosti predstavlja osnovu njegova sporazuma s čitateljem. U ovom smislu postoji još i stanovit pritisak u smislu identificiranja čitatelja s pjesnikom. Prva pjesma međutim osniva se na svijesti o razlici između idealnoga svijeta i svakidašnjice.

U pjesmi »Am Grabe meines Vaters« (str. 17—18, Na očevu grobu) pjesnik opisuje svijest o dubokom jazu koji je u njegovu osjećajnom životu nastao očevom smrću:

Schon sieb'mal grünen die Cypressen,
Mit siebenfach gehäuftem Schmerz
Mich mahnend, was ich einst besessen,
Und nun, o Gott, ist's anderwärts!
(...)

Ja, hin sind meine Seligkeiten!
Uns trennet eine weite Kluft,
Verraucht sind meine schönen Zeiten
Mit ihm in grausem Moderduft!

Drum lasset mich stille Tränen weinen!
So lange mich des Körpers Last
Noch drückt, bis dort wir uns vereinen,
Wo ew'ge Liebe uns umfasst.

Stvarnost i idealni svijet stoje čvrsto jedno uz drugo u ovoj pjesmi koja ne poznaje jednostranost naglašavanja jednog ili drugog i time stvara jedinstvenost ozračja. Ideološka supstruktura pjesme počiva na kršćanskoj sućuti i kultu mrtvih. K tome pjesnik opisuje sama sebe u jedinstvu osobnog i pjesničkog doživljaja što je karakteristično za sve pjesništvo od Goethea do Baudelairea. Pa ipak, pjesnik je sav u ovom svijetu. To nije pjesma poput romantičkih ilirskih pjesama u kojima se ukida razlika između ovoga i onoga svijeta. Ovdje između pjesnika i onog svijeta stoji »duboki jaz«, a onda »teret tijela«. Snova i priviđenja nema. Iako pjesnik priželjkuje smrt, taj dan je još daleko, smrt se ne smatra kao u romantici stvarnim životom u kojem se jasnije vide tajne postojanja.[11] Čempresi koji ne uspijevaju u podneblju sjeverne Hrvatske upućuju prema vezama pjesnikovim s nasljeđem klasike koje dosta snažno djeluje u biedermaieru.

Kod Jelačića je i inače nasljeđe klasike dosta jako.[12] Tako u pjesmi »An Minna« (str. 22) bogovi Minni ne daju mira:

Wenn selbst die Götter, wieder dich verschworen,
Zur Qual dich hier und Leiden nur geboren,
So harre standhaft aus, so dulde fest,
Denn nimmer kann sich dein Leiden mindern,

Und nimmermehr der herbe Schmerz sich lindern,
Wenn dich die Kraft zu dulden auch verlässt.

Ima pjesama bliskih kasnom Goetheovu stvaranju kao npr. pjesma »Stärkung« (str. 29, Jačanje):

Trage standhaften Muth's, was das Schicksal strenge dir auflegt,
Wenn auch der Keim erstarrt, schöner erblüht er im Lenz;
Eisen wird nur zum Stahl in des Feuers verzehrender Flamme,
So auch der Jüngling zum Mann unter der Leiden Gewicht.

Rezignirani ton ove pjesme počiva na ujednačenosti lirskog raspoloženja i pojmova sličnim kasnim pjesmama Goethea. Na Goethea može podsjetiti i samosavladavanje pjesnikovo, pa odnos općeg i posebnog, duboki osjećaji pod prividno mirnom površinom. No sve to ujedno pripada ozračju biedermeiera.[12] Pjesma dalje govori o shvaćanju osobnosti mladog časnika u okviru ideala Metternichove države. U pjesmi »An Gott« (str. 31, Bogu) pjesnik nalazi pravednost u zaštiti zakonitosti koja mudrošću Božjom bdije nad zvijezdama. Stoga on poziva na mir i strpljenje na putu udaljavanja od intelektualnosti prosvjetiteljstva i strastvene osjećajnosti Sturm und Dranga. Ističe ideale blagosti i unutrašnje ravnoteže ličnosti:

Dass nichts der Weisheit liebende Gesetz
Mit stolzem Frevelmuthe kühn verletze,
Darüber waltet die Gerechtigkeit,
Mit der du über deinen Sternen thronest,
Das Böse strafest und Tugenden belohnest,
Von Ewigkeit in alle Ewigkeit!
(...)

O schweige, kehr' zurück in deine Schranken,
Und mit der Reue marternden Gedanken
Entsühne dich der kühnen Lästerschuld;
Aus dass mit Gnade dich die Gottheit richte,
Den Frevler furchtbar strafend nicht vernichte,
Ihm wieder schenke seine Vaterhuld.

Sve ako Bog ove pjesme i jest kršćanski Bog, pjesma se s naglašavanjem ravnoteže bliži Goetheu. K tome Jelačićevo kršćanstvo nije eklezijastikalno, ono počiva na spoznaji bliskoj prosvjetiteljstvu, što ne ide posve u okvir biedermeiera i upućuje na zaključak da je on čitao pisce njemačke klasike. Slično se može reći i o pjesmi »An Karl, als seine Braut starb« (str. 48, Karlu, kad mu je umrla zaručnica).

Und in Elisiums vonnereichen Hallen
Lebt das Verklärte götterähnlich fort,
Und keine Klagen, keine Seufzer schallen,
Der Jammer schweigt an diesem sel'gen Ort.

Wenn einst die Schicksalsmächte uns auch vinken,
Des Todes kalte Schauer uns umweh'n,
Und dann auch wir zum stillen Grabe sinken,
Dann lacht uns jenseits frohes Wiederseh'n!

Onaj svijet je u ovoj pjesmi ljepota, ne svijet sablasnoga. Jaz između čežnje i stvarnosti velik je, ali jedno i drugo prividno mirno koegzistiraju. Čak i ako se kršćanski kult mrtvih ne može apstrahirati iz pjesme, ova pjesma ipak je vrlo daleko od Novalisove mitologije smrti iz *Hymnen an die Nacht*. Pjesma je bliža

Goetheovoj pogansko-klasicističkoj i prosvjetiteljskoj spoznaji onoga svijeta koji se antički stilizira kao Elizij. Prema lektiri Goethea upućuju i složenice kao »wonnereich« i »götterähnlich«. Ovi odnosi prema Goetheu nisu značajni za ilirizam. Ilirici su Goethea malo prevodili i on je u ilirizmu igrao neznatnu ulogu,[13] kao i inače u liberalističkim pokretima.

Klasicistička raspoloženja u Jelačićevim pjesmama nemaju odnosa prema hrvatskom prosvjetiteljstvu koje se pod utjecajem franjevaca razvijalo u smjeru nacionalno-filantropskog pokreta (djela Andrije Kačića Miošića i Antuna Reljkovića).

Bučne strofe pjesme »Einst und Jetzt« (str. 37, Nekoć i sada) bliske su Schilleru:

Aber auch Apollo's Leier
War mir heilig stets und theuer,
Dämpfte meine Feuerglut,
Und die lieblichen Kamönen
Milderten mit sanften Tönen
Meiner Jugend wilden Muth.

Eine Eiche stark geboren,
Schien von Göttern ich erkoren
Und zu grosser That gewählt,
Venus, Mars, die holden Musen
Und Apoll im stolzen Busen, —
Für und gegen eine Welt! —

Priroda je rijetko lirska tema kod Jelačića. U pjesmi »Ernestinen« (str. 57) opisuje krajolik u zoru:

Siehst du dort aus Wolkenritzen
Fahl den grauen Morgen nah'n,
Und mit Nebelsweiss die Spitzen
Der Gebirge kalt umfah'n?

Stille deckt noch die Gefilde,
Und die Nachtigallen nur
Grüssen melancholisch Milde
Die erwachende Natur!

Doch allmählig wird es heller
Und mit purpurnen Gewand
Steigt Aurora, immer voller
An des Ostens fernem Rand!

Priroda ovdje nije bujno bogatstvo organskog svijeta i kaos kao u ranim Goetheovim pjesmama. Jelačić se ne osjeća tvorcem prirode koja se vidi kao organizam. On želi prirodu u pjesmi učiniti ljepšom pa ova pjesma može podsjetiti na pjesme Eduarda Mörikea (što dakako ne znači da ga je Jelačić čitao). S Mörikeom je zajednički tek postupak uljepšavanja prirode što odgovara shvaćanjima tadašnjeg književnog razdoblja.

Među Jelačićevim pjesmama rodoljubna je samo »Croatiens Jubel, Unserm hochverehrten Ban« (str. 69—70, Hrvatska slava našem visokopoštovanom banu) u kojoj Jelačić poziva na ukidanje austrijskog provizorijuma i traži priključenje prekosavske Hrvatske pozivom na svete zakone krune sv. Stjepana i osam stoljeća njihova trajanja. O Napoleonu se izražava negativno i poziva k ljubavi prema kralju i domovini:

An Stephans heiligen Gesetzen,
Die acht Jahrhunderte schon schätzen,
Soll — was Kroat heisst — sich erfreu'n.
Als Grenze soll die Sav' nicht fliessen,
E i n Volk die beiden Ufer grüssen,
Und diess — und jenseits Brüder sein!
Darum, wer die alte Sitt' noch übet,
Und treu sein Vaterland noch liebet,
Der bleib' an diesem Tag nicht stumm;
Denn was hat es seit Menschenleben
Wohl Köstlicheres je gegeben,
Als seiner Rechte Heiligtum!
(...)

O Heil dem Vaterlande, Heil!
Noch denk' ich jener trüben Tage
Des Jammers und der Trauer Klage,
Als uns der Franken Übermacht,
Die uns'rer Heere Muth verlacht,
Dem Vaterlande schnöd entrissen!
(...)

Damit aus immer es die Welt
Vom Südmeer bis zum rauhen Belt
Erfahre, dass mit gleichen Trieben
Wir Vaterland und König lieben.

Današnji čitatelj može u ovoj pjesmi vidjeti naglašavanje legitimizma. Pjesma ipak traži uklapanje u jednu višu vrst postojanja u smislu biedermeiera. Legitimizam ovdje nije stvarna umjetnička vrijednost, radije pseudovrijednost kojom je pisac izmicao cenzuri. Prava umjetnička vrijednost jest »jedan narod na objema obalama« gdje se pisac slaže s Vrhovčevim zahtjevom priključenja prekosavske Hrvatske.

Na kraju zbirke nalazi se »dramska pjesma« u tri čina pod naslovom *Rodrigo und Elvire, ein dramatisches Gedicht in drei Aufzügen* — drama o don Pedru d'Alvarez, vojvodi od Talavere koji je uzurpirao prijestolje svog strica Ferdinanda von Castilien. Uvodni monolog strukturiran je prema monologu Shakespeareova Richarda III, odnosno Schillerovu monologu Franza Moora u *Razbojnicima (Die Räuber)* — Don Pedro divi se ljepoti kastiljskih livada i veli da je vlast vrijedna jednog zlodjela:

Wie schön entfaltet sich vor meinen Blicken
Das herrliche Kastilien! Wie schön
In seines Reichtums sagenvoller Pracht —
Und mein ist es mit allen seinen Fluren,
Mit allen Bergen und mit Allem, was
Der Sonne schaffend Licht erzeuget,
Und mit Allem, was noch in den Tiefen
Des dunklen Schachtes ruht. — Welch' göttliches,
Erhabenes Gefühl ist es, zu herrschen!
Der Einzige zu sein, der Alles lenket,
Der Ein'ge, dessen Laune zu befriedigen,
Dem Wink gehorchend, Millionen warten! —
Nun sprecht: ist eine Krone wohl nicht ein
Verbrechen werth? — Ich lache eurer Weisheit...

(Str. 81.)

Španjolski siže ove drame u skladu je s austrijskim biedermeierom. Jelačiću ipak nedostaje Grillparzerov osjećaj za pozornicu i Schillerova sposobnost da

gestom nadopuni riječ, da riječ privremeno zakoči da bi stvorio napetost. Jelačićeva drama jest prije svega drama za čitanje.

On ipak slijedi Schillerove postupke pa se don Pedro ističe u opoziciji prema Rodrigu, sinu don Riega de Gastona, grofa Almeide. On je njegov suparnik u srcu Elvire, kćeri don Silvija Marandea, vojvode od Alicantea. Jelačić kao i Schiller grupira svoje likove u opozicijama. Kod Schillera su to Franz i Karl Moor, Fiesco i Verinna, Brutus i Catilina, Maria Stuart i Elisabet Tudor itd. Međutim, dok Karl Moor mora propasti jer je plemenit čovjek u pokvarenom društvu, kod Jelačića pobjeđuje vjernost kralju kao osnovna vrlina i pjesnička vrijednost. Don Pedro baci Rodriga u tamnicu i udvara Elviri da bi pomoću braka s njom i daljim spletkama učvrstio svoje prijestolje. Na kraju izgubi krunu u pobuni vazala vjernih zakonitom kralju. Schillerove analogije između samoodređenja i unutrašnje zakonitosti ljepote (nakon što je proučio Kantovu *Kritik der Urteilskraft*) naći će se i kod Jelačića. Tako Elvira govori o don Rodrigu i sebi kao o dva srca koja je ljubav stvorila jedno za drugo, ali obje odvojene polovice moraju se boriti i stradati:

Zwei Herzen schuf zur Liebe für einander -
Rodrigo's Herz und meines! Kämpfen, ringen
Und dulden müssen die getheilten Hälften,
Bis sie entfesselt jenseits sich umarmen... (Str. 105.)

Otac je optužuje da je na strani uzurpatora:

Ach Gott, er ist der meine auch! — Was hat
Dein Stolz, dein ungebeugter Ehrgeiz
Entsetzliches gethan? Zertreten hat
Dein blendendes Phantom unwiederbringlich
Der eign'nen Kinder Glück, und auch das deine, —
Denn ach, hast es mit Verrath erkauft
Man nennt dich den mächtigen Minister,
Dein Stolz hat sich gerächt, du triumphierst!
Du triumphierst und raubst an einem Tage
Mir mit dem Vater den Geliebten auch. (Str. 105/6.)

Scena u kojoj Elvira odbija kralja što je voli i veli da je samo podanica i slaba djevojka ilustrira njezin strah od djelovanja. Ova se scena ne može usporediti sa Schillerovom scenom u kojoj don Carlos govori ponosno i neustrašivo s despotskim kraljem. Jelačićevi likovi, čak i ako su pozitivni i kralju vjerni, razgovaraju s kraljem uzurpatorom kao neiskreni spletkari jer ga se boje. Jelačićev odnos prema monarhiji bliži je u ovoj sceni Grillparzerovu, npr. u *Ein treuer Diener seines Herrn* (Vjeran sluga svoga gospodara) ili *König Ottokars Glück und Ende* (Sreća i kraj kralja Otokara) nego Schillerovu *Don Carlosu* ili *Kabale und Liebe* (Spletka i ljubav) s analogijama između ljepote, dobrote, prirodnosti, slobode i borbe za apstraktnu pravdu. Jelačićev odnos prema monarhiji vidi se iz završne scene u kojoj se zakoniti kralj pokazuje blagim prema svojim protivnicima jer osveta je stvar niskih duša:

Mein Losungswort ist Gnade. D'rum verkündet
Es überall, damit des Bürgerblut's
Nicht mehr vergossen werde; Rache wohnt
In niedrigen Gemüthern. Göttlich ist
Verzeihen! (Str. 156.)

Monarhija ima dakle opravdanje u legitimizmu ali ona je prožeta i kršćanskim praštanjem.

Premda je Jelačićeva pjesmarica doživjela dva izdanja, nije odigrala znatnije uloge u austrijskoj književnosti. To međutim nipošto ne znači da ... ove pjesme

od male ili nikakve umjetničke vrijednosti.

Jelačićevi stihovi imaju svoju umjetničku vrijednost i odgovaraju standardu i zahtjevima austrijskog biedermeiera u svakom pogledu. Ti stihovi mogu izgledati provincijalno jer se uvijek osjeća da pjesnik traži čitatelja u malom krugu prijatelja na rubu velike Carevine. Taj krug prijatelja, čiji osobni doživljaj i sudbina mogu biti smatrani vanknjiževnim odnosom zbirke, danas nam više nije poznat a za čitateljstvo izvan Zagreba teško da je ikad bio od značenja.

Kad je Jelačić izdao u Beču drugo, nadopunjeno izdanje svoje zbirke, biedermeier je kao stilsko razdoblje već bio zaključen. Dvor je tražio kompromis s liberalizmom. Drugo izdanje biedermeierske zbirke imalo je malo izgleda na uspjeh u to burno doba.

Izgledi su bili na drugoj strani. Jelačić je naime stekao ugled svojim vojnim pohodima, u Beču je u to doba bio općeobljubljena i čašćena ličnost. Ovdje se nećemo baviti njegovim vojevanjem ni političkom ulogom, ali ćemo pogledati u kojoj je mjeri mit njegova života igrao ulogu u prihvaćanju njegovih pjesama.

S drugim izdanjem svojih pjesama (istakavši u predgovoru da je prvo bilo napisano tek za mali broj prijatelja) Jelačić je u Beču izišao pred najširu publiku. Velikodušnom izjavom da dobitak od prodaje ove zbirke namjenjuje za fond ratnih vojnih invalida on je bez svake sumnje želio mit svog života uključiti u recepciju svoga pjesničkog djela. No, malo je pjesnika kod kojih mit života igra neku ulogu u recepciji njihovih djela (kao što su npr. George Byron i poneki dalekoistočni pisac u Evropi). Konotacije njihovih ličnosti svakako su književne i na taj način književnost može vršiti čak i neke društvene funkcije. Međutim, Jelačićev životni mit mogao je u čitanju njegovih djela sudjelovati jedino kao politički mit. Životni mit o feldzeugmeisteru vjernom caru, hrvatskom folkloru i vojnoj slavi pružao je malo odnosa koji su mogli djelovati u čitanju pjesama sa stilskim oznakama biedermeiera. Drugo je izdanje, osim toga, izišlo u doba kad je jaz između države i pjesnika, koji je bio sumnjiv redarstvu kao liberal, i pjesnika i građanina, kojem je pjesnik bio ćudoredno sumnjiv pa ga je prognao na rub društva, u to doba postao još dublji.[14] Tako Ernest Bauer ništa ne zna o recepciji te knjige u Beču 1851. Neke pjesme bile su obljubljene kod pjesnikovih prijatelja, časnikâ, no Bauer ovu zbirku ipak naziva bibliografskom rijetkošću koja je inače u svakom pogledu nezanimljiva.

Jelačićev životopisni mit s toliko vanknjiževnih konotacija bio bi prikladniji kao individualistički simbol da je on npr. napisao memoare. U tom slučaju njegova je ličnost mogla funkcionirati kao središnji simbol pripovjedačke strukture kojem bi bio podređen osobni prikaz političkih i vojnih događaja. Njegova zbirka čak i ne podsjeća na memoare jer sadrži malo autobiografskoga.

Sve to mogu biti razlozi zbog kojih ova zbirka nije odigrala uloge u povijesti austrijske književnosti. Tome možemo dodati još i negativni sadržaj mita o Hrvatima u austrijskoj književnosti, pobliže o Franji Trenku[15] koji je mit o Jelačiću u funkciji mameluka dinastije, kako ga je prikazivala madžarska propaganda, dogradio. Jelačić je u Beču čašćen, no njegova zvijezda ubrzo je zapala. Bečkom građanstvu i puku teško se mogla dopasti njegova intervencija u Beču, osobito s razloga što Hrvati nisu smatrani pripadnicima srednje Evrope, već orijentalcima. Što je Jelačić izdao svoju zbirku u Beču, on je to pored ostalog mogao učiniti i zato da pokaže kako Hrvati nisu orijentalci i da pripadaju evropskom kulturnom krugu.

Drugačije su stvari stajale u Hrvatskoj. Tamo je Jelačić igrao ulogu političke i vojne glave ilirizma, dakle pokreta vrlo bliskog liberalizmu. Kao takav on je, iako kratkotrajno, uspostavio hrvatsku građansku državu time što je ukinuo kmetstvo i državnu zajednicu s Ugarskom. Njegov odnos prema revoluciji ipak se razlikuje od Grillparzerova odnosa i odnosa drugih pjesnika biedermeiera koji su revoluciju odbacivali.

Kao državnik Jelačić se vladao ipak drukčije negoli junaci njegove drame pa je postao političkim mitom Narodne stranke koja se smatrala nasljednicom ilir-

skog pokreta.[16] Ova je stranka naobrazbi i književnosti pripisivala vrlo veliku ulogu te joj je Jelačić bio dobro došao i kao pjesnik. Književnost je, naime, tada, kao i u ilirizmu, igrala političku ulogu u Hrvatskoj. Međutim, Jelačićevo pjesništvo u tom je pogledu malo pružalo jer je bilo daleko od politike (kao i inače pjesništvo biedermeiera).

Ivan Trnski objavio je već 1845. prvi prijevod jedne Jelačićeve pjesme a slijedili su i dalji prijevodi, osobito poslije 1849.[17] O pjesmi koja je prevedena 1846. kaže se da je iz zbirke *Eine Stunde der Erinnerung*. Onda je to bilo još moguće jer umjereni Hrvati i Madžari germanizatorske tendencije u predožujsko doba nisu smatrali opasnima.[18] Poslije apsolutizma prevoditelji su rado prešućivali da se radi o prijevodima s njemačkog. Jelačić kao da nije mnogo držao do tih prijevoda pa je 1851. izdao njemačku verziju u Beču. Ponekad su prevoditelji ipak morali priznati da su pjesme prevedene s njemačkoga. To bi se priznalo a onda dodalo da je pjesnikovanje na njemačkom bilo posljedica ponjemčavanja naših ljudi u vojsci. Isticalo se da u Jelačićevim žilama teče slavenska krv a mislilo se da se potvrda toga može naći i u njegovim stihovima. Nadalje su u tim pjesmama nalazili plemstvo duše, isticalo se da Jelačić kao pjesnik nije gori od Jelačića vojskovođe i junaka. On se opisivao kao demokrat.

Stjepan Frauenheim, inače prevoditelj Jelačićevih pjesama, predložio je da se te pjesme prevedu i izdaju kao posebno izdanje. J. Neustädter usporedio je Jelačića čak s Friedrichom II. Velikim, vladarem i vojskovođom koji je također pisao stihove.[19]

Prvu opširniju i znanstveno obrazloženu studiju o Jelačićevu pjesništvu napisao je Petar Grgec pod naslovom »Jelačić kao pjesnik«.[20] Grgec je Jelačićeve pjesme objašnjavao životopisno kako je bilo uobičajeno u evropskoj pozitivističkoj znanosti o književnosti pa i kod nas prije (i poslije) Antuna Barca. To nije bilo bez osnove jer je Jelačić svojim životnim mitom želio sudjelovati kod recepcije svojih pjesama. Tako je pisac objasnio nastanak tih pjesama Jelačićevom bolešću, pjesme posvećene pojedinim djevojkama objasnio je njegovom ljubavlju prema lijepom spolu. Na taj način Grgec je želio uljepšati njegov životopisni mit. Grgec je požalio što se Jelačić nije više ugledao u Petra Zrinskog i Eugena Kvaternika, dodao da je Jelačić pogriješio što je išao spasavati Habsburgovce, ali je, ističući vrijednost njegovih pjesama, Jelačića usporedio s rodoljubnim pjesnicima kakvi bijahu Theodor Körner, pa Ernst Moritz Arndt i Friedrich Rückert. Istakao je i to da hrvatska književnost prije Augusta Šenoe nije imala djela koja bi se mogla usporediti s Jelačićevim lirskim stvaranjem.

U drami *Rodrigo und Elvire* Grgec vidi odjek rasapa španjolskog kolonijalnog imperija i početak političkih nemira u Španjolskoj toga doba. Ovakvi odnosi, ako su uopće relevantni, nisu od većeg značenja u ovoj drami u kojoj se liberalizam ne pojavljuje kao alternativa konzervativizmu. Mnogo su važniji književni odnosi prema Grillparzeru koji preko njega vode možda i do Calderona, u čijim kazališnim djelima prevladava siže borbe za krunu, kao i inače u drami klasicizma.

BILJEŠKE

1. V. DEŽELIĆ, *Iz njemačkog Zagreba*, Zagreb 1901, str. 4—9
2. B. BREYER, *Das deutsche Theater in Zagreb 1780—1840.*, *Mit besonderer Berücksichtigung des dramatischen Repertoires*, Zagreb 1938, neobj. dis. N. BATUŠIĆ, *Uloga njemačkog kazališta u Zagrebu u hrvatskom kulturnom životu od 1840. do 1860.*, Rad JAZU, knj. 353 (1968), str. 395—504.
3. J. ŠIDAK, *Hrvatsko pitanje u Habsburškoj monarhiji, I*, Historijski pregled, IX (1963), br. 2, str. 103. Nijemci se počinju jače doseljavati u Hrvatsku od 1774. Od ukupnog stanovništva u Hrvatskoj 1840. bilo je 0,28% Nijemaca, 1900. ih je 5,6%. U Osijeku je 1890. polovica pučanstva njemačka.
4. LJ. SEKULIĆ, *Njemačka »Luna« u kulturnom životu Hrvatske*, u: Hrvatska književnost prema stranim književnostima, sv. II, Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb 1968, dis. I. PEDERIN, *»Začinjavci«, štioci i pregaoci, Vlastite snage i njemačke pobude u hrvatskoj književnosti*, Zagreb 1977, str. 225—268 (poglavlje: Eduard Breier i povijesni roman u Hrvata). I. PEDERIN, *Naši pisci na njemačkom jeziku u razdoblju realizma*, Forum, XVIII (1979), br. 4—5, str. 838—60.

5. Josip II. bio je prvi koji je u sjevernoj Hrvatskoj propisao jedan jezik kao obvezatan. U Dalmatinskoj Hrvatskoj to je učinio Napoleonov generalni providur Vincenzo Dandolo 1807 (Regolamento sul notariato, 20. prosinca 1807. Tit. III. Degli Atti notarili, e de'Dover de'Notati relativamente a' medesima sezione, str. 9): »Gl'istrumenti, testamenti, e gli altri Atti sono recevuti ed estesi dal notaro in lingua italiana.«
6. O pensilfaansu: H. KLOSS, *Die Entwicklung neuer germanischer Kultursprachen von 1800 bis 1950*, München 1952, str. 120—23.
7. An seine des hochgeborenen Herrn Karl Ritter von Kraus k. k. wirklichen geheimen Rates und Ministers der Justiz u. s. w. Excellenz Wien. Gutachten des Banus von Kroatien, Feldzeugmeisters Joseph Freiherr von Jellačić über die definitive Regelung der Amtssprache bei den k. k. Gerichten in Fiume, erstattet in Folge hoher Justizministerialdekrete vom 12. Oktober 1850. Z. 13620 und vom 16. Dezember 1851. Z. 14951. Naučna biblioteka Zadar, sign. 153620 C, str. 23—24. Taj rukopis, umnožen litografijom, nije dosad bio poznat u literaturi.
8. Lj. SEKULIĆ, *Op. cit.* ad 4. »Luna« izlazi u Zagrebu od 1826. Jelačićeva ostavština u Hist. arhivu u Zagrebu još nije dostupna. O recepciji njegovih pjesama u njegovoj pukovniji usp. J. NEUSTÄDTER, *Ban Jelačić i događaji u Hrvatskoj godine 1848*, knj. I, Zagrb 1942, str. 110. O bolesti i pisanju pjesama: E. BAUER, *Joseph Graf Jellachich de Buzim, Banus von Kroatien, Schicksal und Legende des kroatischen Helden von 1848*, Wien—München 1975, str. 32—33
9. W. BRUFORD, *Die gesellschaftlichen Grundlagen der Goethezeit*, Weimar 1936, str. 274—282.
10. W. BIETAK, *Das Lebensgefühl des »Biedermeier« in der österreichischen Dichtung*, Wien—Leipzig 1931, str. 30
11. P. KLUCKHOHN, *Das Ideengut der deutschen Romantik*, Tübingen 1966,[5] str. 50—52.
12. A. SCHMIDT, *Dichtung und Dichter Österreichs im 19. und 20. Jahrhundert, Erster Band*, Salzburg—Stuttgart 1964, str. 24 i 26
13. M. GAVRIN, *Pjesništvo narodnog preporoda u odnosu na njemačko i austrijsko pjesništvo*, u: Hrvatska književnost prema stranim književnostima, Zagreb 1970, str. 54—55.
14. Tako su Jelačićevi neprijatelji o njemu kao pjesniku govorili s omalovažavanjem a bio je omalovažavan i zbog same činjenice što piše pjesme (J. NEUSTÄDTER, *Op. cit.*, str. 111).
15. I. PEDERIN, *»Začinjavci«, štioci i pregaoci*, MH, Zagreb 1977. *Franjo Trenk kao književni mit*, str. 173—221.
16. Stranka prava vidjela je u njemu tek »austrijskog generala«; usp. M. GROSS, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb 1973, str. 168.
17. Utieha naravi [Trost der Natur] od g. baruna J. J. Buzinskoga, Saobćio I. T., Danica horvatska, slavonska i dalmatinska, XI (1845), br. 25, str. 105
Kralj Matia i Zrinović na onom svietu [Mathias Corvinus und Zriny], Piesan gospodina J. baruna J. Bužimskoga koju je u četrnaestoj godini života sastavio, Saobćio I. T., ibid. XIII (1846), br. 21, str. 81.
Matia Korvin i ban Zrinović, II. Gdi je sreća na tom svietu? [Wo ist das Erdenglück?] Na grobu ck. pukovnika Wauthiera [Am Grabe des k. k. Herrn Obristen Wauthier] IV. Grobni nadpis [Grabschrift], V. Kakva mora moja dieva biti? [Wie muss mein Mädchen sein?], Danica ilirska, XV (1849.) br. 1, str. 1—5.
18. Lj. SEKULIĆ, *Op. cit.* u bilj. 4, str. 93
19. *Op. cit.*, str. 111. Vidi i S. F[rauenhei]m, Hrvatski ban grof Josip Jelačić kao pjesnik, Danica, I (1933), br. 5, str. 13.
20. Hrvatska prosvjeta, Zagreb, XXI (1934), br. 5, str. 167—74.

MOLIMO DUŽNIKE
DA PODMIRE PRETPLATU.

Marija BANGO

Tu i tam

Črna kuruza
kak morje šumi,
čipkasti cimer
nad njom se žoti.

Na sakem betvu
so dve tri loti,
po listju rosa
od sonca se zloti.

Grlicu čujem
negdi v kuruzi
kak si popevle
(i velke toge
z srca mi jemle).

Kaj bom ti rekel
dok se bom zutra
od te restovlal?

Nemrem ostati
nit ovu jesen
s tobom, ma droga,
kuruzu brati.

Bom došel dimo
tam k Novem letu,
k Vuzmu mogoče...

Čekaj me sikak
vu žarkem letu,
bom ti pomogel
spraviti seno,
pokosit žito...

Jo bi tak rado
ostal tu stolno
kuruzu s tobom
sejati, brati,
skup popevati!

Možemo li Ivana Manu Jarnovića nazivati dubrovačkim i hrvatskim skladateljem?

Već dugi niz godina, kad se na rasporedu koncerta dubrovačkog Gradskog orkestra nađu skladbe Ivana Mane Jarnovića, redovito ćemo u osvrtima i kritikama uz ime spomenutog skladatelja naći i pridjev »dubrovački«, a kad druga naša glazbena tijela izvode njegova djela — i pridjev »hrvatski« (skladatelj). I svi to primamo kao nešto, što se samo po sebi razumije, o čemu uopće ne treba razmišljati ni raspravljati. Primamo, dakle, to kao vjerodostojnu i općepoznatu činjenicu, kao istinu u koju ne treba sumnjati. A ipak, nije li istina nešto drukčija? I jest!

Podrijetlo Ivana Mane Jarnovića ni do danas nije razjašnjeno. Još uvijek je nepoznato mjesto njegova rođenja. On je sam, čini se, kao rodni grad navodio Palermo na Siciliji a kao mjesto njegova rođenja spominje se i Pariz. Podatak Jarnovićeva bečkog prijatelja *Adalberta Gyrowetza* (Vojtech Jírovec) da je Ivan Mane Jarnović »rođen na brodu u vodama Raguse« naveo je dr. *Artura Schneidera* na zaključak: to se može odnositi samo na naš Dubrovnik jer se sicilijanski gradić Ragusa nalazi daleko od mora i nema svoje luke (što nije točno). Međutim, dr. Schneider nije uspio u dubrovačkim župama naći zapis o Jarnovićevu krštenju a isto tako ni u sicilijanskoj Ragusi. Nije mi poznato je li za tim zapisom tragao i u Palermu. Ali, iako nije uspio dokazati da se Gyrowetzov podatak odnosi na naš Dubrovnik, dr. Schneider je ipak (usuđujem se reći olako) proglasio Ivana Manu Jarnovića hrvatskim guslačem i skladateljem XVIII. stoljeća a Dubrovčani su ga objeručke prihvatili kao svog sugrađanina iako u taj grad najvjerojatnije nikad nije nogom stupio.

Pitam se: ako nemamo zajamčenog podatka o mjestu rođenja, odnosno krštenja, odakle nam pravo da Jarnovića nazivljemo *dubrovačkim* skladateljem? Isto tako: kojim ga pravom nazivljemo *hrvatskim* skladateljem? Iako nam mjesto Jarnovićeva rođenja ni do danas nije poznato, njegov kasniji životni put nam je dobro znan; a on ga vodi po različitim zemljama Evrope. Među njima, na žalost, nema ni spomena Hrvatskoj. Kako onda možemo tog glazbenika, koji je možda i bio našeg podrijetla, proglašavati hrvatskim skladateljem i na temelju čega? Zar samo zato što se zvao Jarnović?!

Pitam se također na temelju čega operu *»Doma i u buži«* (izvorno *»Abroad and at Home«*), praizvedenu u *Londonu*, kojoj je uz *Francuza* Grétryja i *Engleza* Shielda jedan od auktora bio i Ivan Mane Jarnović, možemo nazvati *»biserom naše* (potcrtao I. B.) *glazbene baštine«* i pomišljati čak na to da je smatramo *prvom hrvatskom operom?* Nije li takav postupak — najblaže i najpristojnije rečeno — smiješan?

Da zaključim: Ivan Mane Jarnović možda se i stvarno rodio na brodu u blizini našeg Dubrovnika, možda je i stvarno bio hrvatskog podrijetla, ali njegov život i rad u cijelosti su vezani uz glazbene kulture drugih naroda i njima pripadaju, kao što hrvatskoj glazbi pripadaju Talijani Toma Cecchini, Benedetto Pellizzari, Tomaso Resti, Čeh Fran Lhotka i mnogi drugi. Jer — kad je o glazbi riječ — nije bitno gdje se netko rodio i kojem je narodu pripadao, nego gdje je živio, djelovao i stvarao.

Ivan Bošković

Gdje nema različitih mišljenja — nema ni napretka

»Rekao bih da treba slaviti svako vreme u kome su razlike moguće. Nije problem ako se ja ne slažem sa nečijim mišljenjem, ali može biti veoma opasno ako tebi smeta što se ja s tobom ne slažem.«

(Dr. Slobodan Inić, »Intervju« br. 51/1983)

Mogućnost za razlike u mišljenju uvjet je za razvitak same misli. Tamo gdje ne mogu dolaziti do izražaja različita mišljenja, misao nužno zamire. Stoga nije dovoljno »slaviti vreme u kome su razlike moguće«, nego valja i kuditi svako vrijeme u kome se te razlike onemogućuju. Samo u srazu različitih mišljenja nastaje iskrenje koje osvjetljava staze našeg društvenog kretanja. To nam pak pomaže da izbjegavamo provalije zabluda u koje se često strovaljujemo.

Razlike u mišljenju proizlaze iz same naravi ljudske osobe jer se čovjekova osobnost očituje isključivo po osobnosti njegove misli. Tamo, gdje ne može doći do izražaja čovjekovo osobno mišljenje, duhovni i gospodarski život društva nužno nazaduje. Svaki napredak rezultanta je misaonih komponenata pojedinaca. Kažem komponenata jer svaki čovjek kao misaono biće teži društvenom napretku. To što ljudi različito pristupaju pojedinim društvenim pitanjima ne znači da su im ciljevi suprotni. Različitost samo omogućuje širi izbor najpovoljnijih rješenja. Gdje tog izbora nema, nema ni društvenog napretka.

Stipe Vuković

NOVE PUBLIKACIJE

1. *Ivan Mužić: MASONSTVO U HRVATA.* Split 1983, izd. Crkva u svijetu. Cijena 2.000 d (odnosno 30 US dolara u odgovarajućoj valuti). Narudžbe prima autor (Split, Meštrovićeva 2).
2. *Izidor Poljak: PJESME.* Priredio Josip Rožmarić. Zagreb 1983.
3. *Zvonimir Kulundžić: 500. OBLJETNICA KOSINJSKOG MISALA.* Zagreb 1983.
4. *Nevenka Bakoš: OSLUŠKIVANJA.* Priče za djecu. Đakovo 1983.
5. *Sv. Ivan od Križa: TAMNA NOĆ.* Drugo izdanje. »Symposion«, Split 1983. Cijena 330 d; s tvrdim uvezom 450 d. Narudžbe prima Samostan sv. Klare, 58000 Split, Končareva 29.

DALMACIJA U PREŽIVJELOJ VERZIJI

Nije rijedak slučaj da se pokušavaju omalovažiti zasluge naših velikana uma i srca a da tome naša indiferentnost i nebriga idu u prilog. Bez srdžbe ali s gorčinom evo novog primjera.

Trogir nije poznat samo zbog starina već »i zbog glasovitih ljudi koje je rodio« i koji su prodičili svoj kraj i narod. Između mnogih takvih osobito je poštovan i u svijetu poznat povjesnik Ivan Lucić. U domaćoj kulturnoj baštini jedva da se itko može s njim usporediti. U Trogiru još stoje ostaci rodne mu kuće s ukrašenim portalom i kamenim sjedalom kraj bunara na kojem je grb roda Lucićeva.

Nedavno je tršćanski dnevnik Il Piccolo donio iz pera Carla Steinbacha oveći napis pod naslovom »La Dalmazia in versione anastatica«, upoznavajući svoje čitatelje s »ukusnim i hvalevrijednim« reprintom rijetkog povijesnog teksta iz 1666. godine. Radi se, naime, o kapitalnom djelu Trogiranina Ivana Lucića-Luciusa (1604—1679) De Regno Dalmatiae et Croatiae libri sex, tiskanog u Amsterdamu na latinskom jeziku. Djelo je na talijanski preveo L. C. Pavissich a izdan je taj prijevod u Trstu 1896. godine. Ovo ponovljeno izdanje odnosi se, naravno, na talijanski prijevod a kao uvod dodana mu je nekritička jednostrano pisana studija iredentističkog historičara V. Brunellija o Luciću i njegovim djelima koja je 1899. g. izlazila u nastavcima u talijanaškoj »Rivista Dalmatica«. Brunelli je za tu svoju studiju upotrijebio samo one podatke koji su se uklapali u njegovu koncepciju. (Usput budi rečeno: u ovom novom izdanju Pavissicheva prijevoda ponovljena je greška naslovne slike koja bi trebala predstavljati autorov portret ali koja, davno je ustanovljeno, to nije. Na tu činjenicu trebalo je barem opaskom ukazati.)

Ako se uoči da je izdavač ove knjige LINT iz Trsta na poticaj Società dalmata di storia patria iz Venecije, onda je sasvim jasno što se čitaocima želi sugerirati. No još je simptomatičniji pristrani osvrt »Piccola« koji neprikriveno nameće iredentističko poimanje. Upravo o tome koja riječ više.

Nakon što je člankopisac odao priznanje Luciću kao znanstveniku, zamjera domaćim istraživačima povijesti što ga nazivaju »ocem hrvatske historiografije« i što je to istaknuto na spomen-ploči na rodnoj mu kući u Trogiru. Odmah je zatim smišljeno propagandistički hrvatskoj historiografiji prišio manifestiranje pogubnog duha mitomanskog nacionalizma koji da je trogirsku patricijsku obitelj Lucio djetinjski neozbiljno transformirao u Lucić i historičara tako nasilno svrstao među hrvatske velikane. Međutim, jedno od kompromisnijih mišljenja o postanku imena Lucić kaže da se ova trogirska obitelj spominje već u drugoj polovici XII. st. i da je treći član po redu bio Desa koji je imao istaknutu ulogu u gradu. Desa je hrvatsko ime (kratica od Desislav, Desimir ili Desivoj) i ono se u rodoslovlju Lucića ponavlja i kasnije. Sam Ivan naglašava da je nepravda pridavati slavenskim obiteljima romansko porijeklo. Neosporna je činjenica da je Ivan vrlo vješt hrvatskom jeziku, dok mu majka (rodom Divnić iz Šibenika) i sestra Barica jedva slovkaju talijanski. Ivanov otac Petar (1550—1614) piše hrvatske stihove i prikuplja Vrtal, prvu našu antologiju domaćih pjesnika od Dubrovnika do Zadra. Ivan je član i predsjednik Zbora sv. Jeronima u Rimu, prijateljuje sa Stjepanom Gradićem i u stalnom je dopisivanju s kulturnim ljudima u domovini. U prisnim je vezama s banom Petrom Zrinskim, u svojim djelima donosi podatke o porijeklu Zrinskih od roda Šubića Bribirskih a u izdanju svoga De Regno od 1668. g. geografsko-političku kartu Illyricum hodiernum posvećuje banu Petru Zrinskome. U Trogiru je član vijeća, poslanik, gradski sudac, operarij katedrale, nadglednik gradnje zidina za obranu od Turaka. Lucić piše povijest svog rodnog grada

i naroda, kritički i objektivno ostavlja dragocjene dokumente za kasnije istraživanje prošlosti. U oporuci kaže da odlazi u Rim da bi potomstvu ostavio svjedočanstvo svoje ljubavi prema domovini. Samo takav patriotizam mogao je učiniti da za objavljivanje Memoria založi svoju srebrninu. Zar ovo ne govori dovoljno o nacionalnoj pripadnosti velikana? S pravom kaže Rački: »... Ako rodoljublje ima djelotvorno biti .. tada se Lucić ima pribrojiti najodličnijim rodoljubom kojeg je ikada Dalmacija porodila...« Historičar Lucić (Lucius, Lucio) pripada k našim velikanima makar se to ne sviđalo člankopiscu »Piccola«.

Još jedno pitanje potiče se u tršćanskom listu kao izazov: o neposrednom motivu i konačnom cilju Lucićeva pisanja prve sintetičke povijesti »ovih strana«. Traže se odnosi prema Veneciji i a priori negira ono što iz samog naslova djela jasno proizlazi: da je, naime, Dalmaciju smatrao jedinstvenom cjelinom s Hrvatskom. Iako se i kod Lucića mogu naći tragovi konflikata i dilema između slavenstva i romanstva (koje su odredile sudbine mnogih naših znanstvenika), svrstati Lucića tako slobodnog duha u red onih koji su pozdravili pohod Orseola ili onih koje su se potkraj prošlog stoljeća kao autonomaši i talijanaši borili protiv sjedinjenja Dalmacije s ostalom Hrvatskom — — niti je naučno, niti pošteno. Poznavalac Lucića prof. M. Kurelac o tome kaže: »Želio je da se na njega ne vrši pritisak venecijanskih vlasti a svoj povijesni rad zamišljao je kao trajno znanstveno djelo a ne kao prigodnu znanstvenu raspravu.« Ne ulazeći u razna spletkarenja, priželjkivanja, negodovanja i pritiske Venecije dovoljno je pripomenuti prigovor s oficijelne strane što su prigodom objavljivanja trogirskog Statuta previše istaknuti sloboda i prava autonomnih dalmatinskih gradova. I napokon: Lucićev odlazak u Rim s jedne strane znači rezervirani stav a s druge nepovjerenje. Nije bez razloga što Lucić u svojim povijestima ne ide mnogo dalje od godine kada je Trogir silom pokoren od Mlečana.

Rasprava oko Lucića bit će još (što je sasvim razumljivo) kao i svojatanja radi njegove veličine i novih ideja. Ali nije razumljiva niti opravdana naša nebriga prema njegovoj ostavštini i baštini, prema njegovim zaslugama za našu znanost. To je ono što boli. Venecijanski Dalmatinci pretekli su nas tiskanjem svog prijevoda Lucićeva kapitalnog djela. Mi o svom prijevodu tek razmišljamo. Ni Lucićeva spomenika u Trogiru još uvijek nema, a autonomaška općina namjeravala ga je podići već prije stotinjak godina...

Mirko Slade-Šilović

ŽURNALISTIČKA PODVALICA

U ovom sam časopisu imao prilike nekoliko puta upozoriti na kojekakvo pisanje o Dubrovniku, njegovu kraju i ljudima. To pisanje plod je nenadmašenih starih zabluda, nesposobnosti da se one prevladaju te prihvati stvarnost i istina, a i upornosti u pretenzijama i krivotvorenju. Takvi se pisci mijenjaju, različna su znanstvena ili publicističkog kapaciteta, ali, na žalost, i oni objektivni, čiji rad zavređuje poštovanje, ne mogu odoljeti svojoj okolini i popuštaju kada se to i ne očekuje. S druge strane postoji čitav niz malih žurnalističkih i propagandnih podvala, na koje se nitko i ne stigne obzirati, a koje ipak ostavljaju svoje ružne tragove.

Takav je članak »Srbi u Dalmaciji« koji je u »Vesniku, organu Saveza udruženog pravoslavnog sveštenstva Jugoslavije« (Beograd 1983, br. 717) napisao Ratko Pasarić-Dubrovčanin (hoteći ovim dodatkom prezimenu pojačati svoju pisaniju). Člančić je napisan slabo, konfuzno, nestrpljivo i manjkavo, s potpunim nerazumijevanjem povijesti i čak toliko neznalački i nespretno da se čovjek može samo sažaliti nad piščevom hrabrošću da ga potpiše.

Pasarić naglašuje kako je to »samo mali izvadak iz mojih zapisa o dubrovačkim Srbima«, misleći da će takvom prijetnjom potkrijepiti svoju propagandu o srpstvu Dubrovnika. Što se može. On piše kako se »svaki Srbin može i mora podsjetiti na istorijska zbivanja jednog našeg regiona (Dalmacija s Dubrovnikom i Bokom Kotorskom) u kojoj su Srbi (pravoslavne i rimokatoličke vjere) igrali vidnu ulogu u borbi za »sjedinjenje Južnih Slavena«, zatim »da su seljaci na Mljetu do 14. stoljeća bili kmetovi srpske gospode, da su bili pripadnici srpskog slovenskog plemena koje je izbilo i na Jadran. Već prije nego je to ostrvo došlo i pod pravu vlast Dubrovnika uslijedilo je pokrštavanje na katolicizam žitelja Mljeta«. Tako su pokatoličeni »pod pritiskom dubrovačke vlade Konavli, Mljet, Pelješac, itd. No svijest o svom srpskom porijeklu žitelji tih teritorija dugo su zadržali... No, vrijeme teče, prilike koriste moćnici, pa već krajem 19. stoljeća mnogi žitelji uticajem katoličkih svećenika počinju se iskazivati kao Hrvati, ali mnogi zadržavaju svoju nacionalnu srpsku svijest i u 20. stoljeću«.

Na Pasarićevu pisanju nema smisla zadržavati se. Još manje pobijati njegov diletantizam. Na njega valja tek upozoriti i sjetiti se kako je pisao dok je bio urednik »Dubrovačkih horizonata«. Tu je on Dubrovnik zvao »hrvatskom i jugoslavenskom Atenom« (br. 1, 56—57) ili »Hrvatskom Atenom« (br. 4, 89), koja je mnogo dala »kulturi i umjetnosti Hrvatske i Jugoslavije« (br. 4, 92). Dubrovnik je »kameni dragulj Mediterana, Hrvatske i Jugoslavije [...] povezan s kulturnom baštinom Mediterana, Hrvatske, Jugoslavije« (br. 5, 101). Marin Držić je »hrvatski klasik« (br. 4, 86). Osnutak pak zagrebačke podružnice Društva prijatelja dubrovačke starine ocijenio je Pasarić ovako: »Zagreb [...] ono je središte u kojem naša podružnica može i hoće [...] da istakne sve ono što resi i uzdiže Dubrovnik i dubrovački kraj u očima hrvatskog i svih jugoslavenskih naroda« (br. 1, 56—57).

Tako i toliko. A neka mu sugrađani milostivo oproste ono »Dubrovčanin« kao što i valja oprostiti onima koji ne znaju što čine.

T. M.

PRVE ZAGREBAČKE NOVOSEZONSKE PREMIJERE I GOSTOVANJA

1. NOVO DJELO STARIH ZNANACA

Kao i prošlu tako je i novu zagrebačku kazališnu sezonu (1983/84) otvorila *Glumačka družina »Histrion«* pod vedrim nebom u RANS-u »Moša Pijade« pred mnoštvom svojih simpatizera, uglavnom mlade publike. Gledaoce je, međutim, privuklo i novo djelo starih znanaca, poznate već trojke suvremenih hrvatskih dramskih autora *Senker—Mujičić—Škrabe:* HI-ST(O/E)RIJADA (s podnaslovom »Histrion Histriji — zemljici majčici«) koje je spomenuta Družina izvela prethodno na svojoj plovidbi duž naše obale.

Autori su tim novim djelom (na žalost obilno natopljenim vulgarnostima) nastavili humoristični i satirično-ironični prikaz hrvatske prošlosti i sadašnjosti, iznijevši svoje poglede bez uvijanja, hrabro i otvoreno. Neimenovani naš otok (kao *pars pro toto*) proživljava mletačku i austrijsku vladavinu, doživljava talijansku i njemačku okupaciju u prošlom ratu i napokon se nađe u novoj Jugoslaviji (stara je preskočena) i pod najezdom stranih turista. U tu povijesnu pozadinu vješto su upletene brojne »privatne stvari«: mijenjanja kabanice, filistarstva, spekulacije prekrivene plaštem rodoljublja ili lojalnosti vlastima, različita lisičenja »za svaki slučaj« (»naša familija rat zgubiti nemre« i »kad bi svi bili na jednoj strani, ne bi bilo rata, a rata biti mora«), osvetoljubivost, jal, lakovjernost... Jedno je od bitnih obilježja »Histrijade« (osim žive, ingeniozno zamišljene radnje) razložna, s radnjom usklađena upotreba čakavskog i kajkavskog narječja, dubrovačkog i lalinskog govora, slovenskog, latinskog i nekoliko živih stranih jezika, maštovita i duhovita igra riječi kao i umješne (u komične svrhe) reminiscencije na poznate literarne tekstove (shakespeareovska svađa dviju suparničkih obitelji — pri čemu naši Brdarići mijenjaju prezime u Montecchi a Lukačići u Capuletti — i ljubav njihove djece, Nazorova »Galeotova pesan«, stihovi Jure Kaštelana i narodne pjesme). Naš je tisak »Histrijadu« najavljivao kao izrazit »pučki komad«, no ona je to samo djelomice: po prisutnim elementima commedije dell'arte (starac-jarac, smiješni likovi vojnika) i po pretežno pučkom ambijentu (mnogi naši suvremeni dramatici i režiseri krivo misle da mu je najbitnija oz-

naka — lascivnost); mnogobrojne uspjele igre riječi u vezi s latinskim i živim stranim jezicima i persiflaže djelâ svjetske i naše književnosti nikako nisu svojstva pučke dramatike.

Redatelj *Zlatko Vitez* do maksimuma je iskoristio pučke elemente teksta (katkada ponešto preforsirano a općenito s očitim insistiranjem na opscenostima), pokazao je dovoljno razumijevanja i za ostale njegove odlike i tako stvorio živu, temperamentnu, »gledljivu« predstavu koja izaziva bure smijeha i živo sudjelovanje publike. Određen dio gledalaca ipak — na sreću — zna razlučiti žito od pljeve, istinsku duhovitost od grubih prostota.

Glumci su voljko slijedili intencije autorâ i redatelja, uživjevši se potpuno u slikovite likove »našijenaca« i tuđinaca. *Dragutin Klobučar* kao pomamni starac Tertulio Brdarić-Montecchi i *Đuro Rogina* kao potpapučar Tonić Lukačić-Capuletti uspješno su predvodili svoje posvađene obitelji, *Slavica Jukić* bila je prava lajava oštrokonđa, *Zlatko Vitez* dostojan sin svog vatrenog oca Tertulija a *Ivica Zadro* i *Ena Begović* plašljivi mladi zaljubljenici Romano i Julka; vješto su odigrali i uloge licitatorâ otoka na prodaju. Najveći teret ove dvosatne zadihane predstave (bez stanke) nosili su glumci koji u njoj igraju po nekoliko uloga. *Nina Erak* ponovno je afirmirala svoj smisao za karikaturu, začudnom je lakoćom »mijenjala« jezike i točno pogođenim ostalim karakteristikama jednako dobro dočarala vračaru Bizantinku Paraskevu Profitogenij, vojvodinu ljubavnicu Horgos Zsuzsu, »puttanu« Enu Legsoff, špijunku Natáliju Aretejevu i Ruskinju Krasnaju Visarionovu Pliseckaju. *Mladen Crnobrnja* pokazao se vrlo okretan kao dubrovački fratar Vlaho Lovrijenac, češka podrepina Vaclav Dudek, talijanski okupatorski »capo« Italo Vittorio Granbastone i Crnogorac Svrzoje Šćepanović da bi kao domobran Jambrek ostvario izuzetno šarmantnu kreaciju koja nesumnjivo znači novo poglavlje u razvoju toga darovitog, dosad nedovoljno cijenjenog glumca. *Matko Raguž* poletno je i s pravom mjerom odigrao svoje Hrvačiće: buntovnog seljaka proletera, konspiratora, pozadinskog partijskog radnika i aktivnog borca koji u novim prilikama emigrira u Ameriku i postaje turistički biznismen. »Zvijezda« predstave bio je (unatoč izvjesnim ponavljanjima iz nekih prijašnjih svojih uloga) briljantni *Žarko Potočnjak*, komičar posebne vrste; teško je reći koja mu je od brojnih uloga u ovoj »burgijadi« više »ležala« jer se podjednako svojski iživio i kao blazirani mletački namjesnik Sanmarco Leoncavallo, kao pijani i priglupi vojvoda Rudolf Hapsipurger, fašistički slugan Vice Vuoibatina, vojvođanski folksdojčer Rudi Bubikopf (u izvrsnoj maski Hitlera) i kao predstavnik novih vlasti Slovenac Lojze Brizgavec. U ulozi mladog (»a već zna kako treba«!) Slobodana Lukačića-Brdarića (alias Libera Capuletti-Montecchija) nastupaju alternativno *Sanjin Tulač* i *Marko Torjanac;* malog đaka Angjela, odnosno Anđelka, igra *Ivan Goran Vitez.*

Zapažen prilog predstavi dali su i ostali (stari i novi) suradnici »Histriona«: *Arsen Dedić* pobrinuo se za adekvatnu glazbenu pratnju, *Danica Dedijer-Marčić* kreirala je ukusne šarolike kostime a *Hrvoje Šercer* jednostavnu, efikasnu scensku opremu. Kao jezični savjetnik naveden je *Radojko Ježić.*

2. GOST IZ NJEMAČKE

Kulturni i informativni centar Savezne Republike Njemačke odavno se već uspješno uklopio u kulturni život Zagreba, obogaćujući ga brojnim filmskim, kazališnim i glazbenim priredbama, izložbama i predavanjima (izvođači su renomirani njemački ansambli ili pojedini umjetnici i znanstvenici) a sve se to odvija pretežno u funkcionalnoj i dobro opremljenoj zgradi spomenutog Centra.

Tako je 3. X. o. g. nastupio i njemački pantomimičar *Christfried Peters,* izvevši dvosatni program pod naslovom MIME. Valja odmah reći da se radi o vrsnom umjetniku lucidnih ideja i njegovana ukusa koji je svoje tijelo učinio podatnim, postom i koji svoj posao shvaća ozbiljno

te ga obavlja odgovorno i pošteno. Zadivio nas je jednako izvornošću zamisli, tehnikom izvođenja i bogatstvom životno vjernih detalja. U *Kroćenju* posebno je impresivna bila završnica kad jahač nakon mnogih drugih neuspjelih pokušaja odluči pristupiti konju i predobiti ga milovanjem; u *Pužu* umjetnik je shakespeareovsku dilemu »bit il' ne bit« duhovito persiflirao (hrvatski izgovorenim) pitanjem: izići iz kućice ili ne izići; u *Čarobnjaku* razigrano je oslikao različite trikove schwarzkünstlerskog umijeća; *Razvoj* bijaše prikaz čovjekova osovljavanja na noge, njegova ponosa i sreće zbog te velike pobjede ali i rezignacije na pomisao kako je ta »kruna stvorenja« premalo — čovjek; *Ljubav drveća* bila je — nakon njemački ispričanog uvoda — suptilni, poetski prikaz oplodnje i rađanja novog života; *Prosjak—pijanac* odlikovao se mnoštvom izvrsno zapaženih i izvedenih pojedinosti (s nezaboravnom scenom kad se oslonjen na zid načas probudi da bi se ponovno namjestio i blaženo usnuo kao u najudobnijoj postelji) a raspjevanom *Simfonijskom pjesmom (Generalnim pokusom u pet do dvanaest),* besprijekorno usklađenom s glazbom i ostalim zvučnim efektima s magnetofonske vrpce, Peters je, igrajući čas dirigenta a čas svirače na pojedinim instrumentima, zasluženo izazvao oduševljeno odobravanje mnogobrojne publike. Dobro su se uklopili (izvedeni pod maskom i u kostimu) uvod u program i umeci među točkama.

Dan prije ovog nastupa umjetnik je u okviru 2. internacionalnog festivala of-teatra (IFOT) izveo program *Učenje magije* u zagrebačkoj »Bagatelli«.

3. PRAVE VRIJEDNOSTI VRIJEME NE NAGRIZA

Za rusku je noviju književnost svakako gubitak što su kratkovidne vlasti (trogodišnjom robijom u Sibiru i višegodišnjim izagnanstvom iz Moskve) natjerale komediografa *Nikolaja Erdmana* da prestane pisati za kazalište. *Dramsko kazalište »Gavella«* dobro je pak učinilo što je na svoj repertoar stavilo njegov dramski prvijenac MANDAT, duhovit i britak prikaz ruskih prilika oko 1925 .godine (i ljudskih slabosti uopće), sročen teatarski vješto i efektno, u duhu najboljih vodviljskih tradicija.

Redatelj *Želimir Mesarić* s ukusom je i bez pretjeranosti uspješno vodio i priveo kraju živo, zakovitlano zbivanje; šteta je tek što je završni dio donekle sapeo preuskim prostorom i što je pristao na premijeru dok svi glumci nisu u svim pojedinostima dosljedno zaokružili »svoje« likove i dokraja svladali tekst (što će se nakon nekoliko predstava dakako ostvariti).

Slavko Brankov uvjerljivo je, prirodno i »čisto« odigrao mladića Pavla (neki naš novinar u najavi predstave trabunjao je o nekakvom edipovskom kompleksu toga lika) koji iz obiteljskog interesa (i videći u kom se smjeru razvijaju prilike) želi postati partijac, služi se smicalicama, lavira i nekoliko se puta »vraća na staro«, *Vlasta Knezović* dobro se pogođenim reskim glasom i ostalim efektima zapaženo istakla u ulozi Pavlove priglupe (ali pokatkad i lukave) sestre udavače a zabrinutu, milicijom zaplašenu i prepredenu njihovu »mamicu«, bivšu vlasnicu delikatesnog dućana, u nonšalantnoj je maniri prikazala iskusna *Vjera Žagar-Nardelli.* Sluškinju Nastju (koju kasnije zabunom smatraju velikom kneginjom), strastvenu čitateljku ljubavnih romana, dočarala je s mnogo srdačne neposrednosti *Mirjana Majurec; Slobodan Milovanović* s nekoliko je poteza dobro okarakterizirao podstanara i Nastjina ljubavnika Sironkina. *Zdenka Heršak* kao madame Lišnjevskaja bila je u svom elementu: opet je (ne samo znalačkim nošenjem kostima) potvrdila svoj renome vrsne karakterne komičarke; mutikašu Smetaniča, pokretača mnogih zbivanja, suvereno je ostvario razigrani *Ljubomir Kapor;* u lik mladog anarhista i prisilnog ženika Valerijana zdušno se uživio *Duško Valentić; Vilim Matula* simpatično je djelovao kao đak Anatolij. *Emil Glad* pobudio je smijeh već nastupnim svojim silaskom niza stepenice da bi brojnim fino razrađenim detaljima stvorio neodoljivo komičan lik bivšeg »blagoroda«, carskog oficira i

ograničenog čovjeka; *Josip Marotti* markantnom je sigurnošću odigrao lijenog, flegmatičnog »posilnog« a kao predstavnike »razvlaštene klase« vidjeli smo *Ljubicu Mikuličić*, *Vesnu Smiljanić*, *Zdenku Anušić*, *Mladena Sermenta*, *Zvonimira Ferenčića*, *Dragu Mitrovića* i *Ivu Ficija* (koji je osim toga bio i pazikuća); svi su oni pokazali šta dobar glumac može napraviti i od najmanje uloge (pri čemu su najviše prilike da se istaknu imali Mikuličićka, Smiljanićka, Mitrović i Fici). *Zorko Rajčić* bio je vrlo izrazit kao šef orkestra, kao svirači nastupili su *Ladislav Tulač* i *Ratko Vojtek*, kao žena *Inga Appelt*, kao fotograf *Ante Dulčić* i kao kočijaš *Jadranko Račić*.

Djelo je uspjelo preveo i obradio (vjerojatno mjestimice posuvremenio) *Vladimir Gerić*, ukusnu (premda malo presumornu) i praktičnu scensku opremu kreirao je *Marin Gozze* a slikovite kostime *Jasna Novak*, popratnu glazbu skladao je i stihove odabrao *Arsen Dedić*, kao jezični suradnik navedena je *Đurđa Škavić* i kao suradnik za ruski jezik *Nataša Vidmarović*. Za uredno odvijanje predstave zaslužna je brojna *tehnička ekipa*.

Srdačnim smijehom i odobravanjem publika je posvjedočila svoje zadovoljstvo.

4. EKSPERIMENTALNI NADOMJESTAK

Jedan je zagrebački kritičar nedavno napisao da »lutke sve više osvajaju dramski teatar«. Nije, međutim, baš tako. One se u »normalnim« dramskim kazalištima (u svijetu i kod nas) pojavljuju tek tu i tamo, kao svojevrsni više ili manje uspjeli eksperiment. U Zagrebu se unatrag nekoliko godina na osvajanje dramskih teatara lutkama »bacio« likovnjak *Zlatko Bourek*, kojemu se ne može poreći smisao za režijsko oblikovanje određenih »predložaka«. Za lutkarsku obradu i režiju Držićeva SKUPA u izvedbi zagrebačke *»Komedije«* »skompao« se s *Joškom Juvančićem*, sam je kreirao lutke i bio scenograf (s dovitljivim rješenjem kolâ-kuće i kapelice) a ostale je suradnike našao u *Stjepanu Gračanu* (za izvedbu lutaka), *Diani Bourek* (za kostimografiju), *Jaroslavu Kubičeku* (za scensku glazbu), *Izetu Hajdarhodžiću* (za jezične savjete) i *Darku Kolaru* (za scenski pokret).

Preradivači su radnju ove poznate komedije slavnog našeg renesansnog pisca saželi na izvedbeno trajanje tek nešto duže od jednog sata i pritom, naravno, morali štošta ispustiti. No oni su i dodavali: ponešto iz drugih Držićevih djela a nešto iz svoje fantazije, »korigirajući« usput i osnovnu Držićevu koncepciju. Uza sve neslaganje s ovakvim (u naše dane zarazno učestalim) postupcima (kad se pod tuđom firmom prodaje svoja roba) i određene ostale promašaje valja ipak reći da je taj Bourek—Juvančićev »Skup« napravljen teatarski vješto i da nije bez logike i poruke. Kao posebna senzacija i novost ovog pothvata navodi se činjenica da naslovna uloga nije koncipirana lutkarski, nego je predviđena za »običnog« glumca. No za nas u Zagrebu nije to nikakva novost: nešto slično (i logički opravdanije) vidjeli smo davno u Kazalištu lutaka kad u »Velom Joži« samo taj div nije bio lutka.

»Kompanjoni« su svoju preradbu režirali umješno i našli brojna duhovita i lutkarskoj prezentaciji primjerena rješenja pa je stoga čudno što su svoju čarobnu pčelicu (nenavedenu na programu-posteru među »licima«), važnu za njihovo »tumačenje« zbivanja i cjelokupan njegov smisao, prepustili samu sebi tako da zapravo i nije bila zamijećena. Što je pak mladić Kamilo obdaren krilima i gotovo neprestano leti, treba taj »štos«, valjda, shvatiti kao da se radi o »krilima ljubavi«... Plaćen je i ceh »modernosti«: prikazan je spolni akt (Kamila i Andrijane) što je — unatoč duhovitom kontekstu i »renesansnom duhu« — neukusno i nedopustivo.

Svi glumci (*Nada Abrus* kao Andrijana, *Jagoda Antunac kao* Variva, *Nedim Prohić* kao Kamilo, *Sanda Langerholz* kao Dobre i Čupa, *Otokar Levaj* kao Zlatikum, *Lela Margitić* — a ne Margetić kako je pogrešno otisnuto u »Maruliću« 4/83 — kao Gruba, *Richard Simonelli* kao Munuo, *Niko Pavlović* kao Pasimaha, *Vinko Kraljević* kao Drijemalo, *Mladen Vasary* i *Darko Kolar* kao Obložder — koji poput Skupa jedini nije bio lutka, *Igor Hajdarhodžić* kao Mušo, *Ljubo Zečević* i *Nada Rocco* kao Njarnjasi, *Jaroslav Kubiček* i *Gordana Major* kao Glazbenici) pokazali su (prekriveni potpuno crninom) zamjernu vještinu u baratanju lutkama (što »mašu« rukama i nogama, otvaraju usta i pokreću oči) i u interpretiranju teksta; *Izet Hajdarhodžić* kao Skup blistao je ne samo nepogrešivo izvornim dubrovačkim govorom nego i sjajem svoje glume, magistralno stapajući potresnu tragičnost i neodoljivu komičnost toga kompleksnog lika.

Što se izgleda lutaka tiče, Bourek je i opet ostao vjeran izvjesnoj monstruoznosti koju preferira u čitavu svojem likovnom radu (pa je tako — živo se sjećamo — izobličio svojedobno i likove svetaca na portalu crkve u svojoj scenografiji za Smetaninu operu iz narodnog života »Prodana nevjesta«). Premda su lutke u »Skupu« bile nešto »ljepše« nego u razvikanom »Hamletu«, ipak ni raskošni, živopisni kostimi, ni bučna razigranost zbivanja nisu mogli sasvim suzbiti odbojnu hladnoću koja je iz tih malih nakaza na mahove strujala.

Predstava je inače na PIF-u (Međunarodnom lutkarskom festivalu) u Zagrebu dobila »Grand prix«.

5. JOŠ JEDAN DRŽIĆ

Držića se prihvatio i *Matko Sršen* (iz mlađe naše redateljske generacije), no za razliku od Boureka i Juvančića prezentirao nam je jedno dum Marinovo djelo »što ga naše suvremeno kazalište evo sve dosad nije nalazilo vrijednim da prikaže«. Riječ je o »malahnoj komediji« VENERE I ADON (»Pripovijes kako se Venere božica užeže u ljubav lijepoga Adona...«) prikazanoj uz »Tirenu« na piru plemića Vlaha Držića i bogate pučanke Marije Sinčićević u Dubrovniku 1551. godine.

Kako je spomenuta komedija suviše kratka za cjelovečernju predstavu, Sršen ju je odlučio »popuniti«. Učinio je to u dva sloja. S jedne strane njegovu popunu čine pokus za ceremonijal otvaranja Dubrovačkih ljetnih igara (prije početka »prave« predstave) i sam taj svečani čin (nakon izvedbe »Venere«) i s druge strane pirna svečanost na kojoj će se »Venere« izvesti; tu se pojavljuje i sâm Držić koji se vještim i uznositim riječima brani pred prisutnim knezom od žučnih, zlobnih i nepravednih napada zagriženih svojih protivnika. Svoje razloge za prikazivanje »Venere i Adona« u ovakvom okviru Sršen je (što ostali adaptatori obično ne čine) naveo u oduljem, vrlo preglednom i serioznom napisu (koji, osim toga, pokazuje dobro njegovo poznavanje Držićeva rada i života kao i ondašnjih dubrovačkih prilika), naglasivši posebno da se njegova adaptacija »odnosi... samo na okolnosti u kojima je 'Venere' prikazivana i na suvremeni okvir« a samu komediju »donosi... predstava neizmijenjenu i u potpunosti«.

Oba spomenuta »popratna sloja« Sršen je režirao solidno; znao je prvi od njih obilježiti autentičnošću suvremenih naših običaja i prilika a drugi zadahnuti ozbiljnošću, patinom starine i plemenitim patosom. U pogledu same »Venere i Adona« došao je na duhovitu ideju da predstavljači Venere i vilâ budu muškarci (»namaškarani pirnici« vlasteličići) a Adona da glumi žena. Drugi je »par opanaka« što je u realizaciji te ideje pretjerao pa prebučnom razuzdanošću i drugim »cirkusima« (gole Venerine — dakako: umjetne — grudi i sl.) ugušio ljupkost vilinskog dijela ove pastorale (ne nadomjestivši taj manjak ni izvjesnim uspjelo ostvarenim komičnim efektima). Unatoč tome što je — u cjelini uzevši — na ovoj predstavi okvir postao vredniji od slike, Sršenu valja priznati dobronamjernu želju da od kazališnog zaborava spasi jedno Držićevo djelo i uspjelo nastojanje da glumci s razumijevanjem, autentično i kultivirano govore Držićeve stihove i prozni tekst. Nekim pak dijelovima ukupne predstave očitovao se kao darovit i perspektivan redatelj.

Među brojnim glumcima, od kojih je većina igrala po nekoliko uloga i nitko nije bio ispod prosjeka (*Zdenka Marunčić, Darko Janeš, Vera Zima, Željko Mavrović, Zvonimir Jurić, Milan Plečaš, Branko Supek, Davor Borčić, Žarko Savić, Nataša Maričić, Dragoljub Lazarov, Damir Šaban, Darko Stazić, Ivica Šimić* i *Tomislav Knežević*) naročito se istakla trojka Bundalo—Jurčec—Juričić. *Rajko Bundalo* idealno je odgovarao za ulogu Držića (koji se u izvedbi »Venere« uključuje među njezine izvođače): siguran u nastupu, izvrsne dikcije, istovremeno vatren i dostojanstven; *Franjo Jurčec* svakom je riječju i gestom bio nepatvoreni seljak iz dubrovačke okolice, proživljenim tumačenjem, pravom mjerom i bez forsiranja postigao je pun pogodak te je prava šteta što ga češće ne viđamo na sličnim glumačkim zadacima; *Pero Juričić* unio je u svoj prikaz Grubiše toliko autentične neposrednosti da je taj duhom siromašni seljačić pred nama naprosto živio.

Nekompliciranu, primjerenu scensku opremu kreiralo je dvoje umjetnika — *Dinka Jeričević* i *Velimir Domitrović*, kostimografski posao uspješno su obavile *Ika Škomrlj* i *Danica Dedijer*, potrebnu glazbu skladao je *Igor Pomykalo*, koreografkinja bila je *Tihana Škrinjarić*, lektorica — *Đurđa Škavić* a pomoćnik redatelja *Tomislav Knežević*; »svirili« su *Brigita Stadler, Mira* i *Igor Pomykalo*. Na kraju je predstave »živa slika« s pjesmom o Držiću, skladanom na riječi *Luka Paljetka*; izvodi je uz gitaru *Ivica Šimić*.

Producenti su predstave *Teatar ITD* i *Zagrebačko kazalište mladih* i prije Zagreba izvedena je u Zadru i na Dubrovačkim ljetnim igrama.

6. GOSTI IZ SARAJEVA

Gostovanje *Narodnog pozorišta iz Sarajeva* na sceni Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu već u listopadu moglo bi značiti da će se za glumce i publiku korisna razmjena dostignuća i iskustava HNK s drugim kazalištima napokon ravnomjerno rasporediti u toku cijele sezone, a ne sva sjatiti u njezinoj završnici.

Sarajlije su nam se predstavili izvedbom *Büchnerova* WOYZECKA, njemačke drame iz prve polovice 19. stoljeća za koju *Zehra Kreho* (iz gostujućeg kazališta) veli da je »jedinstven primjer u svom vremenu i zato ispred njega«, da »svojom višeznačnošću upućuje u budućnost«, da anticipira i ekspresionizam i tzv. epski teatar. Kako originalni Büchnerov (nedovršeni) tekst nemam pri ruci, *čini mi se* da je za ovu sarajevsku (ili neku drugu) izvedbu prerađen a možda i dopunjen (jer bi zaista bilo više nego neobično da je u ono vrijeme mogla nastati drama takva oblika).

Redatelj gost Poljak *Tadeusz Minc* napravio je vrlo modernu predstavu koja uvelike »miriše« na teatar apsurda, ali ju je on vješto i inteligentno spasio od apsurdnosti i učinio dojmljivom, suvislom i razumljivom (iako mjestimice »preširokom« pa joj intenzitet ponegdje »padne«).

Čitav glumački ansambl gostiju ostvario je visok domet pojedinačne i skupne igre i uprava bi prvog hrvatskog kazališta svakako trebala omogućiti zagrebačkoj publici da vidi još poneku predstavu ovog vrijednog kolektiva i svojim glumcima preporučiti da dođu pogledati sarajevske kolege. U naslovnoj ulozi nastupio je dobro nam poznati *Josip Pejaković*. Iz prizora u prizor bivao je sve bolji; nagonski lik poremećenog siromaška i fantaste Woyzecka živio je u Pejakovićevoj interpretaciji nekom posebnom logikom koju je teško definirati no koja nije bez svoga opravdanja. »Njegovu« Mariju igrala je *Nada Đurevska*; uspjela je vrlo decentno oslikati mučna posrtanja te jadnice između strasti i pokajanja te učiniti upravo opipljivom kobnu tragičnost što lebdi nad njom. Vojnikuše Keti i Margaret adekvatnim su načinom prikazale *Irena Mulamuhić* i *Asja Pavlović*, Woyzeckova vojničkog »pajdaša« Andresa simpatičnom je neposrednošću oživotvorio *Vanja Albahari*, tamburmajor *Zorana Simonovića* bio je vjerodostojni oficir ficfirić, obijestan, pomaman i raskalašen, a podoficir *Aleksandra Mičića* dokraja uvjerljiv rafiniran i ujedno sirovi bezdušnik; *Rudi Alvađ* kao vlasnik šatre dobro je pogodio cirkuske manire i stanovito dostojanstvo kojim se ti šmiranti znaju zaodjenuti, *Ratko Petković* otplesao je »dance macabre« zaista izražajno, *Mladen Jeličić* kao slikovit doktorov prvi asistent mnogo je pridonio uspjehu izvrsne scene liječničkog pregleda vojnika, Židov *Aleksandra Džuverovića* bio je više od obične epizode, *Tahir Nikšić* kao ludi Karlo znao je prizor s djetetom obilježiti istinskom grozom i učiniti upravo potresnim dok su *Anđelko Sarenac, Miljenko Dedović, Ljubo Matković* i *Stevan Jankoski* u manjim ulogama kao i brojni »vojnici«, »građani« i »muzičari« uspješno i živo upotpunili zbivanje. Dvojica iskusnih sarajevskih kazališnih prvaka zaslužila su bez sumnje posebno priznanje: *Uroš Kravljača* finim se nijansiranjem potpuno uživio u psihu kapetana duboko uvjerenog u svoju dobrotu i superiornost, zaljubljenog u svoju inteligenciju i sklonog teatralnosti, u stvari čudaka koji, možda i nesvjesno, uživa što bijednog Woyzecka, prepuštena mu na milost i nemilost, može gnjaviti i prvi ga upozoriti na Marijino »šaranje«; *Mišo Mrvaljević* do posljednje je pojedinosti studiozno oblikovao suludog doktora koji bi silom želio biti i učenjak pa na Woyzecku vrši svoje nebulozne eksperimente. Dvije zaista uzorne, upravo antologijske kreacije!

Scenografija i kostimi *Vanje Popović(a?)* i muzika *Ranka Rihtmana* bili su zapažen faktor u dočaravanju neobične, izuzetne atmosfere ove zanimljive predstave koja se davala u okretnom, pravom kazališnom prijevodu *Ranka Sladojevića* i uz budnu pasku lektora *Miroslava Avrama* i kojoj su svoj prilog dala još dva vrsna stručnjaka: *Antun Marinić* za scenski pokret i *Husein Mujezinović* za šminku. Kao asistent (čiji?) na programu je naveden *Mario Mismer*.

Gledalište nije bilo puno. Šteta.

Mirko Petravić

Knjige

DANICA 1984.

(HKD — Zagreb 1983; urednik: R. Grgec, recenzenti: M. Petravić, A. Mičić; ilustracije: Z. Sertić, D. S., J. Ćosić; 224 str., cijena 150 d)

»Danica«, popularni kalendar HKD sv. Ćirila i Metoda—Društva sv. Jeronima, izašla je nedavno iz štampe za 1984. godinu. To je već 103. njezino godište. I ova Danica predstavlja kontinuitet djelatnosti svojega izdavača kao i kontinuitet njegove vjernosti Crkvi i narodu. Obilježena je središnjim vjerskim događajem u 1984, Nacionalnim euharistijskim kongresom, koji treba da bude završna manifestacija desetogodišnjeg slavljenja 1300. obljetnice pokrštenja Hrvata, o čemu govori i uvodni članak glavnog urednika Radovana Grgeca »Od Solina do Bistrice«.

Kao i prijašnjih godina, Danica se odlikuje raznolikošću tekstovnih i likovnih priloga. Za uspjelu likovnu prezentaciju pobrinuli su se njezini ilustratori: Zdenka Sertić, D. S. i Josip Ćosić.

Kao pučki zbornik Danica je otvorila stranice prilozima svojih redovitih suradnika seljaka i radnika (Sviben, Pogačić, Burin, Oršolić, Sulimanac, Radan, Jurić i dr.) iz zemlje i inozemstva. Našim ljudima iz inozemstva i djeci posvećeni su uobičajeni posebni prilozi na obojenom papiru. Među pjesničkim prilozima ima i kajkavskih i čakavskih stihova. Iz

svega toga se vidi kako Danica vodi računa o svim slojevima i dijelovima Hrvatske, a ne samo o hrvatskom Sjeveru i Jugu, čiji se simboli već desetak godina nalaze na koricama (zagrebačka i splitska katedrala).

Iako je Danica prvenstveno pučki zbornik, ima tu i vrijednih literarnih priloga. Bogatstvo priloga najbolje je ilustrirano brojnim starim i novim imenima suradnika. Navedimo samo neke: Mirko Petravić, Ante Miličić, Ante Jakšić, Tomislav Prpić, Ivo Balentović, Dubravko Horvatić, Stjepan Džalto, Svevlad Slamnig, Mirko Validžić, Dinko Tusun, T. J. H. Mar, Stjepan Perčević, Josip Berka, Tomislav Antunović, Nevenka Bakoš, Žarko Brzić, Vinko Dorčić, Oskar Piškorić, Marko Kadić, Damjan Damjanović, Ivan Damiš, Jure Šarčević, Tomislav Dorotić, Pavao Despot, Srećko Bošnjak, Vladimir Pribanić, Ivo Grgurev, Josip Buturac, Juraj Lončarević, Stjepan Šegudović, Jelka Kurtnaker, Vladimir Dumbović, Andrija Kopilović, Miroslav Majnarić, Josip Bačić itd.

I ove godine posvećena je posebna rubrika pokojnim članovima i prijateljima Društva (Ivon Čuk, Ivo Arnerić, Kalman Mesarić, Mira Preisler, Mijo Maričić, Josip Zlatolas, Marija Dujaković, Konrad Meršić, Vilo Kovar, Albe Šokčić i Miroslav Ćorković). Tu su i redovite rubrike: Lijepo i ugodno, Diljem domovine, Zanimljivo i korisno i pregled sajmova. I cijena ovogodišnje Danice vrlo je popularna (150 d).

G. M.

SUSTAVNA TEORIJA KNJIŽEVNOSTI

Obično se bilježe i kritički prikazuju prva izdanja pojedinih djela, a na ponovljena izdanja recenzenti se ne osvrću, s obzirom da su i čitateljstvo i kritika izrekli svoj sud već prigodom prvoga izdanja. Međutim, ima knjiga koje se od jednog do drugog izdanja toliko mijenjaju da prerađeno izdanje ne znači samo ponovljeno, tek djelomice preinačeno, nego uistinu novo izdanje. Upravo ovo potonje može se primijeniti na treće izdanje knjige »Uvod u književnost«.

Prvo izdanje »Uvoda u književnost« izišlo je 1961. godine a drugo, »djelomično i prošireno, a djelomično prilagođeno veoma brzom razvitku suvremene nauke o književnosti«, tiskano je 1969. Oba ta izdanja izišla su u nakladi zagrebačkog izdavačkog poduzeća »Znanje«. Treće izdanje, koje je nedavno objavio Grafički zavod Hrvatske u biblioteci »Rotulus-Universitas«, toliko se razlikuje od drugoga i prvoga izdanja da slobodno možemo govoriti o posve novoj knjizi. Urednici su prva dva izdanja bili dr. Fran Petrè i dr. Zdenko Škreb, dok su urednici novog (uvjetno rečeno: trećega) izdanja dr. Zdenko Škreb, umirovljeni profesor njemačkog jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, i dr. Ante Stamać, redovni profesor teorije književnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Poneka poglavlja, koja su tiskana u prethodnim izdanjima, u ovome su potpuno izostavljena. Sedam priloga, odnosno poglavlja, iz prethodnih izdanja preinačeno je (i prenaslovljeno), kako bi bili u skladu s najsuvremenijim dostignućima na području znanosti o književnosti. Devet je poglavlja napisano posebno za ovo izdanje »Uvoda u knjižetnost«. Nema, dakle, nijednoga poglavlja koje bi se u cijelosti podudaralo s nekim poglavljem iz prvoga ili drugoga izdanja.

Autori svih priloga poznati su suvremeni hrvatski znanstvenici, stručnjaci za jezik, književnost i kazalište koji većinom djeluju kao profesori i docenti na zagrebačkom Filozofskom fakultetu, zatim na zagrebačkoj Akademiji za kazalište, film i televiziju i na filozofskim fakultetima u Beču, Novom Sadu i Beogradu. (Abecednim redom: dr. Nikola Batušić, dr. Vladimir Biti, dr. Radoslav Katičić, dr. Josip Kekez, dr. Zoran Kravar, dr. Pavao Pavličić, dr. Svetozar Petrović, dr. Krunoslav Pranjić, dr. Ante Stamać, dr. Zdenko Škreb, dr. Vladan Švacov i dr. Viktor Žmegač.) Poneki od njih obradili su i po više poglavlja.

Uza svako poglavlje, koje obrađuje jedno područje književnosti s teoretskoga stajališta (primjerice, nasumce izabrano — »Književnost i jezik«, »Drama, dramaturgija, kazalište«, »Književni stavovi i književni pokreti« itd.), nalazimo opsežnu bibliografiju a uz to je knjizi na kraju dodano kazalo, odnosno indeks naziva djela i autora.

Podnaslov ovoga »Uvoda u književnost« glasi »Teorija, metodologija« što čitatelja odmah upućuje da je ova knjiga dvanaestorice autora više uvod u znanost o književnosti nego u književnost samu, što napokon ističu i urednici u predgovoru ovom, trećem izdanju djela.

Valja naglasiti da »Uvod u književnost«, iako plod rada dvanaestorice autora, nije nikakav zbornik radova iz teorije književnosti, odnosno poetike, nego je to, zahvaljujući uredničkoj koncepciji knjige kao cjeline i autorskoj koncepciji svakoga pojedinoga poglavlja unutar nje, sustavna teorija književnosti, u nas jedina moderna knjiga takve vrste.

Svako poglavlje, svaki prilog u ovom opsežnom »Uvodu u književnosti (više od 800 stranica) nedvojbeno zavređuje podrobnu analizu. No u ovoj kratkoj informaciji zadržimo se samo na tvrdnji da je riječ o djelu koje u cijelosti posjeduje visoku znanstvenu razinu.

D. H.

NARODNO PJESNIŠTVO KAO POVIJESNO VRELO

Anđelko Mijatović: SENJSKI USKOCI U NARODNOJ PJESMI I POVIJESTI, Nakl. zavod Matice hrvatske, Zagreb 1983.

Povjesničar Anđelko Mijatović priredio je do sada i objavio pet knjiga pjesama iz hrvatskog usmenog pjesništva. U svim tim knjigama prisutna je Mijatovićeva posebna metoda, metoda kojom se razlikuje od svih proučavatelja naše narodne poezije. Naime, njega u pristupu narodnoj pjesmi ne zaokuplja njezina umjetnička vrijednost, ne zanimaju ga dakle, estetski čimbenici, nego usmjeruje svoje istraživanje na povijesne činjenice u pjesmi, koje su ili preinačene ili pak zaogrnute velom metafora.

Već prva Mijatovićeva knjiga sadrži takav pristup. Mijatović je, naime, priredio »Narodne pjesme o Mijatu Tomiću« (Zagreb 1969), skupivši ih iz tiskanih i rukopisnih zbirki, pa je tako u toj knjizi prvi put tiskom objelodanio sedam do tada nepoznatih pjesama o tom najpoznatijem hrvatskom hajduku, najopjevanijem liku u hrvatskoj usmenoj poeziji. No s obzirom na spomenutu Mijatovićevu metodu za nas je trenutno najzanimljivije to da je knjizi dodao povijesni prikaz o Mijatu Tomiću. Na temelju literature, kritičnog pristupa narodnim pjesmama i legendama koje i danas kolaju o tom junaku i na temelju imena i lokaliteta koji se u pjesmama spominju, Mijatović je uspio rekonstruirati povijesni lik Mijata Tomića; zato je knjizi dodao zemljovide a nizom fusnota (podrubnica) protumačio je sa stajališta povijesnih činjenica pojedine stihove. Takva je metoda u pristupu narodnom pjesništvu nazočna i u daljnjim Mijatovićevim knjigama. On očito nije samo sakupljač koji radi vlastiti izbor nego je proučavatelj koji u narodnoj poeziji pronalazi i tumači povijesne činjenice. Kao takav predstavlja nam se u »Narodnim pjesmama iz Hercegovine i Duvanjsko-livanjskog kraja« (Duvno-Zagreb 1975) ali i u opsežnoj zbirci pod naslovom »Ganga« i s podnaslovom »Pismice iz Hercegovine, Imotske krajine, od Duvna, Livna i Kupresa« (Duvno 1973). U toj zbirci, koju je skupio zajedno sa svojim suradnicima, Mijatović također donosi, uz pojedine gange, ubikacije mjesta i identifikacije osoba koje se spominju. Nedvojbeno je takav povjesnički pristup pučkom pjesničkom materijalu najočitiji u knjizi »Uskoci i krajišnici, narodni junaci u pjesmi i povijesti« (Zagreb 1974). Mijatović svojim knjigama dokazuje da je »naša povjesnica«, ako i jest »samo velik skup pjesama«, kako veli poeta, ipak vrlo pouzdana i istinita povjesnica. To bjelodano dokazuje i svojom najnovijom knjigom »Senjski uskoci u narodnoj pjesmi i povijesti«.

Najnovija Mijatovićeva knjiga donosi dvadeset i pet pjesama koje se prvi put objelodanjuju a jedanaest ih je već ranije tiskano u različitim publikacijama. Pojedine stihove tih pjesama Anđelko Mijatović popraćuje bilješkama koje pojašnjuju njihovo značenje u

povijesnom svjetlu te sadrže niz dragocjenih povijesnih tumačenja. Međutim, najvredniji su mali povijesni eseji o pojedinim junacima narodnih pjesama, u kojima Mijatović dokazuje njihov povijesni identitet: tako, ponajvećma na temelju arhivskih dokumenata, otkriva da se iza lika Luke Barjaktara, odnosno Luke Senjanina ili Senjkovića (ili Senkovića) krije zapravo Luka Kukuljević, da je Andre Kapetan narodne pjesme zapravo Andrija Frletić itd., pa uspoređujući pjesme i dokumente uspijeva rekonstruirati zbiljski povijesni događaj koji je pjesmu potaknuo i nadahnuo pučkoga umjetnika. Nakon niza povjesničara koji su narodnu pjesmu posve zanemarili, Mijatović joj na stanovit način vraća dostojanstvo povijesnoga izvora, autentičnoga svjedočanstva.

Mijatovićeva knjiga narodnih pjesama o senjskim uskocima i vlastitih povijesnih tumačenja tih narodnih pjesama, izašla u biblioteci »Vijenac« Nakladnog zavoda Matice hrvatske, koja je prvotno namijenjena školskoj lektiri, donosi i podatke o pojedinim pjesmama i njihovim inačicama, zatim tumač tuđica, arhaizama i manje poznatih izraza kao i kazalo osobnih imena i mjesta. Kao slikovne priloge sadrži reprodukcije prikaza gradova, nošnji, oružja, pojedinih osoba i sl. iz vremena kada su te pjesme o uskocima, braniteljima hrvatskog mora, nastajale. Ta knjiga, vrijedna sa znanstvenoga stajališta, može biti zanimljiva svakome pokloniku pjesništva i povijesti.

D. Horvatić

VITEŠTVO I TRAGIKA USKOKA

Anđelko Mijatović priredio je još jednu zbirku narodnih pjesama i uporedo s pjesmama dao prikaz onih senjskih uskoka o kojima pojedina pjesma govori. On često samo nagađa o kojoj se povijesnoj ličnosti radi u pjesmi jer narodna pjesma navodi najčešće samo krsno ime: Ivan Senjanin, Juriša Senjanin itd. Ti povijesni podaci doista su zanimljivi i daju nam donekle uvid u buran život tih junaka.

Tako mi se čini zanimljivo da su, usprkos Turcima i Mlečanima, trojica u knjizi opisanih uskočkih vojvoda ipak umrli prirodnom smrću: Ivan Lenković (1565), Juraj III. Daničić (1599) i Juraj IV. Daničić (1638).

Oni po svom načinu života nisu ni računali na drugo nego na junačku smrt u borbi protiv neprijatelja. No bilo im je sigurno mnogo teže kad su morali stradati od onih za koje su se borili i koji bi ih trebali štititi. Naime austrijski vladari ponekad su pravili mirovne sporazume s Turcima i Mlečanima, no uskoci te sporazume nisu mnogo respektirali, nego su upadali na turski teritorij preko mletačkog, a kako je Venecija, iz trgovačkih razloga, željela održavanje mira, dolazili su u sukob i s mletačkim vlastima, pa su pljačkali i ubijali ne samo Turke nego i Mlečane a i naše ljude, mletačke podanike.

Poznat je slučaj austrijskog komesara Rabate (opisan u Šenoinom romanu »Čuvaj se senjske ruke«) kad je Rabata neke uskočke vođe dao ubiti a neke zatvoriti, ali su se ostali uskoci pobunili, svoje ljude oslobodili a Rabatu ubili. No pritisak austrijskih vlasti nastavio se i dalje. Tako je Juriša Margitić bio otet 1601. Rabati iz zatvora ali je kasnije više puta zatvaran i napokon obješen od austrijskih vlasti g. 1611.

I Ivan Vlatković bio je silom oslobođen iz Rabatina zatvora a kasnije više puta zatvaran, nekoliko je puta senzacionalno pobjegao, ali je i on 1612. osuđen na smrt, i to s obrazloženjem da je po nalogu senjskog natkapetana Aichelburga uzeo za svoje vojnike opskrbe u vrijednosti od 9 forinti — a taj natkapetan navodno nije bio ovlašten da mu to dozvoli. Nadvojvoda Ferdinand potvrdio je presudu da se Ivan Vlatković »za strašan primjer drugima pogubi mačem«. Jasno, pravi razlozi bili su dublji, stoga se nije čekalo da Vlatkovićeva žalba stigne ni do Graza a kamoli odgovor natrag.

Sukobe uskoka s austrijskim vlastima ne spominje nijedna ovdje objavljena pjesma premda su neki događaji bili dosta dramatični.

No ne smijemo ni te naše uskoke previše idealizirati. Oni su se borili protiv Turaka i onda kad drugi nitko nije, ali su pljačkali i kršćansko stanovništvo koje je ostalo pod Turcima. Tako se spominje da je opljačkan i otac uskočkog vojvode Andrije Frletića, navodno zato da bi se i on priključio uskocima.

Sve se to vidi i iz tekstova narodnih pjesama gdje se pojavljuju protivnici uskoka koji imaju kršćanska imena. Zanimljiva je i pjesma br. 20 gdje Ivo Senjanin hoće da poštedi kuću i djecu svoje kume Janke, ali mu družina ne da.

Često je bila i nevolja uzrok polaska u pljačku. Senjski krševit kraj — usto izložen napadima Turaka i Mlečana — nije mogao prehraniti toliko ljudi.

Narodne pjesme ponekad opisuju povijesne događaje ali često je glavno opći motiv: dvoboji, otmice djevojaka i slično a imena poznatih junaka uzimaju se nasumce.

Uz opise običnih dvoboja zanimljiv je opis kad se djevojka, sestra Mate Senjanina, obuče u ratničko ruho pa pogubi tri pašina sina koji su je oklevetali (str. 140).

Interesantan je i ugovoreni dvoboj u pjesmi 32 gdje Rustić-paša poziva Luku Senjkovića pod čador na crnu kavu, ali Luka odbija:

»Nisam doša crne kave piti
Nego taman megdan podiliti.«
Odmah Turčin poside konjica
Pa besjedi Senjkovića Luki:
»Ili biži ili ću bižati.«
Progovara Senjkovića Luka:
»Tvoje zvanje, moje obiranje:
Biž prida mnom... balijo!«

Iz toga se vidi etiketa dvoboja: onaj koji je izazvan ima pravo birati. Ali borba kopljima ne provodi se kao u nekadašnjim viteškim turnirima gdje su borci jahali jedan spram drugoga, nego jedan bježi na konju a drugi ga progoni kopljem do određenog »biliga«; ako ga ne pogodi, uloge se izmijene. Turčin ima bržeg konja i Luka ga ne može stići do »biliga«. Onda »biži« Luka a za njim »turska poturica« triput se kopljem baci,

Ali Lukin konjic od megdana
U prve je noge pokleknuo
A u zadnje ključe položio,
Priko njega koplje prilićalo.
Do biliga tada doletiše
Okrene se junak spram junaka
Obe britke ćorde povadiše...

Slijedi zatim već standardni opis dvoboja: kad polome ćorde, borba šestoperima, pa »ubojitim kopljima« i napokon rvanjem.

Nije, čini se, bio uvijek jednak ni kriterij što je u viteškim dvobojima dozvoljeno, a što ne. Tako se u pj. 14 prigovara Turčinu:

Iz Turčina vatra posipaše
Jerbo oklop obuka bijaše,
Na nevjeru, ispod svog odijela,
A iz Ive krvca polivaše.

A u pj. 32 odobrava se Luki Senjkoviću:

Na s' oblači od gome košulju
Da ga puška ubiti ne more
Ni posići turska brijetkinja.

Usput spominjem da se u rječniku tuđica na kraju knjige tumači »goma (tal.) biljka od koje se pravi platno za košulju« (str. 190); to je, međutim, vjerojatnije bila neka vrst oklopne košulje od čeličnih verižica.

Uskoci su bili ne samo junaci u kopnenim borbama nego i izvanredno vješti i smjeli pomorci. Na početku su vjerojatno i brodograditelji i kormilari tih uskočkih brodova bili senjski starosjedioci a ne došljaci s planina, no uskoro se i ovi potonji naučiše tim poslovima. Narodna pjesma o tom donosi neke zanimljive detalje. Ivo Senjanin kaže (pj. 19):

Da će gradit tananu galiju
Od lakoga drva smokovine...
Na nju jedra od svile modrice
Da se modri kao sinje more
Da s' u moru poznati ne može...

I danas brodograditelji traže za brodska rebra drvo od smokve (ako ga mogu naći) jer je lako a žilavo. Ali posebno je zanimljiva ideja kamuflaže: modra jedra mjesto bijelih koja se vide iz velike daljine. I u pjesmi 18 Senjanin Ive ima »jedra od svile zelene«, samo ne kaže zašto. Možda bi dobro bilo pogledati u povijesna vrela da li se to igdje spominje.

Na kraju još nekoliko primjedbi na rječnik tuđica:

Mislim da je autor trebao pitati kojeg pomorca za značenje nekih pomorskih izraza. Tako npr. »orca« nije bilo koji »pomorski izraz pri upravljanju brodom« (str. 192), nego baš karakterističan za taktiku uskočkih (i uopće gusarskih) napadaja brzim i lakim brodovima i znači skretanje broda uz vjetar i križanje nasuprot smjeru vjetra. Kako kaže pjesma (str. 106):

»Orca, Luka, navu naopako«,

tj. okreni je uz vjetar gdje je glomazni mletački brod ne može dostići. I zaista:

Dok Mlečani puške dobaviše
Hitro drivo odjadrilo biše.

Isto tako ovdje nije »barbita (grč.) glazbalo« (str. 189) kako je očito i iz pjesme (str. 151):

»Vežite mi pri kraju barbite«,

nego su to konopi kojima je brod vezan uz obalu s obje strane pramca pa izgledaju kao brkovi (tal. barbetta).

A nije ni »lantina (tal.) trouglasto jedro« (str. 192). Istina, trouglasto jedro zove se latinsko pa to slično zvuči, ali lantina je od tal. l'antenna i označuje tanku motku na kojoj je napeto jedro i koja se objesi o jarbol. A to se vidi i iz pjesme (str. 153):

Oni siku jarbol i lantinu
Pa ih penju kuli uz pendžere.

Ante Miličić

NASTAVAK POLEMIKE OKO MISALA IZ 1483. GODINE

Zvonimir Kulundžić: 500. OBLJETNICA KOSINJSKOG MISALA / PRVE HRVATSKE TISKANE KNJIGE, 1483—1983, nezavisna autorska naklada, Zagreb 1983.

I

Najnovija knjiga Zvonimira Kulundžića sigurno će pobuditi velik interes u našoj javnosti. Razlozi tome su sljedeći:

Prvo, to je 500. obljetnica tiskanja »Misala po zakonu rimskoga dvora« od 22. veljače 1483, prve tiskane knjige u Hrvatskoj i uopće na slavenskom jugu.

Drugo, to je težina spora što traje neprekidno već četvrt stoljeća između Z. Kulundžića, koji je prvi obznanio teoriju da je Misal tiskan u ličkom selu Kosinju, u predtursko vrijeme razvijenom naselju i kulturnom žarištu, i grupe znanstvenika iz Staroslavenskog instituta (predvođenih pokojnim Vjekoslavom Štefanićem i Anicom Nazor), koji osporavaju tvrdnje Z. Kulundžića.

Treće, to je stil i jezik kojima Z. Kulundžić brani Kosinjsku teoriju a napada svoje oponente.

Radi preglednosti problematike pođimo tragom ovih triju razloga zanimljivosti spomenute Kulundžićeve knjige.

»Misal po zakonu rimskoga dvora« tiskan je »ljet g(ospod)nih' 1.4.8.3. m(jese)ca per(vara) d'ni 22«. To je prvi prijevod na jedan živi nacionalni jezik najznačajnije knjige Katoličke crkve »Missale secundum consuetudinem curiae romanae«. Prijevod je tiskan glagoljicom i u vrlo visokoj tehničkoj i estetskoj obradi. Ta činjenica dovoljno govori ne samo o vještini naših tipografa u toj početnoj fazi štamparske tehnike, već i o kulturnom nivou naroda u kojem se pojavio i za čije potrebe je stvoren. Kao takav ubraja se u naše najveće kulturne dragocjenosti, u kamene međaše duhovnog razvoja ovog naroda.

Nesporazum oko Misala nastao je jer ne postoji na njegovim stranicama napis s oznakom mjesta u kojem je djelo tiskano. Znanstvenici su, pokušavajući pronaći rješenje ovog problema, naišli na znatne prepreke što je rezultiralo stvaranjem nekoliko teorija o mjestu u kojem je tiskan Misal. To su: mletačka, modruška, istarska i kosinjska teorija.

Mletačka teorija ima najviše zagovornika. Njen začetnik je Poljak Mihajlo Bobrovski koji je 1821. godine u pismu Jerneju Kopitaru izrazio mišljenje da je Misal tiskan »možda u Veneciji«. Ovo oprezno mišljenje u istom obliku prihvatili su Ivan Berčić, Bogoslav Šulek, Ivan Broz i Ivan Milčetić. Sigurni da je Misal doista tiskan u Veneciji jesu Vjekoslav Klaić, Matija Murko, David Bogdanović, Fran Miklošić i Mihovil Kombol a čvrsto su uvjereni u to Vatroslav Jagić i Vjekoslav Štefanić.

Pristaše mletačke teorije uzimaju kao dostatan razlog za svoju tvrdnju nivo grafičke, tipografske i estetske opremljenosti Misala. Z. Kulundžić smatra da ovi razlozi nemaju osnove te da su plod nacionalnog samopotcjenjivanja, odnosno kolonijalnog mentaliteta. Mletačka država progonila je hrvatski jezik i pismo u bogoslužju, a to znači da ne bi dopustila tiskanje Misala u svojoj prijestolnici.

Modrušku teoriju stvorio je Valentin Putanec. Ova teorija počiva na rukopisnom zapisu od šest glagoljskih slova otkrivenih na primjerku Misala koji se čuva u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Zapis glasi: NOEMIL. V. Putanec protumačio je ovaj glagoljski zapis kao latinski tekst s početnim slovima rečenice: »Nicolaus Ordinis Eremitarum, Modrusiae Impressit Loco« — Ovu knjigu tiskao je u mjestu Modrušu Nikola (redovnik) reda eremita (pavlina).

Z. Kulundžić smatra takvo čitanje pogrešnim. Da bi se latinski tekst pisao glagoljskim pismom, nije logično; ponajviše zbog toga što su »glagoljaštvo i latinština bili i ostaju antagonistički pojmovi«. Umjesto toga on smatra da zapis moramo čitati kao lično ime (Noemil).

Istarsku teoriju razvili su Mladen Bošnjak i Marija Pantelić. Ova teorija temelji se na činjenici što se u Kalendarijumu Misala nalaze i sveci rođeni na teritoriju Istre kao i na nekim jezičnim karakteristikama.

Z. Kulundžić odbacuje valjanost istarske teorije zbog toga što Istra i Lika u predtursko vrijeme pripadaju istom govornom području. Što se tiče sanktorala, od 304 sveca, koliko ih je u njemu, tek 5 ih pripada regionalnom istarskom krugu. A to je premalo za donošenje spomenutih zaključaka.

Kosinjska teorija rezultat je istraživanja Z. Kulundžića. Njegove postavke temelje se na sljedećem:

1. Otkriće sigle u slijepom tisku na drugom listu kalendara, od 10 slova: G B D K G B R O Z Ž. Z. Kulundžić smatra da se ovim načinom potpisao žakan Broz Doljanin Kolunić, prepisivač i ličnost s utvrđenim povijesnim identitetom. Ovu siglu on je pročitao ovako : Gospodu Bogu Dika i Kraljevstvo Grešni Broz Žakan.

2. Putopis senjskog biskupa Sebastijana Glavinića u kome on upozorava da su u Kosinju tiskani »ilirski brevijari« u predtursko vrijeme.

3. Na zapisu u poznatom Misalu kneza Novaka: »Cito, cito,* štampa naša gori gre — tako ja oću da naša gori gre — 26. lipnja 1482. — to be pisano u gradu Izule — to pisa juri žakan iz roča — b(og) mu pomagai i vsem ki mu — dobro ote.«

Z. Kulundžić smatra da ovaj tekst otkriva kretanje štamparije u pravcu Like i uvjeren je da taj datum treba uzeti kao početnu godinu rada kosinjske tiskare a Krbavsku bitku (9. IX. 1493) kao kraj njenog postojanja.

4. Svoju teoriju Z. Kulundžić potkrepljuje i narodnom predajom koja još postoji u Kosinju i koja svjedoči o slavnoj prošlosti mjesta, pa čak i o postojanju štamparije.

*Izraz »Cito,cito« ušao je u govor Istre i Dalmacije iz talijanskog »Zitto, sta zitto!« = Budi tiho, šuti! Možda i to ukazuje na potrebu opreza (»konspiracije«) prilikom prijevoza tiskare preko mletačkog područja Izole. (Op. ur.)

Djeluje uvjerljivo autorovo objašnjenje da datacija i nije bitna »jer isto tako ni na Gutenbergovoj Četrdesetdvorednoj Bibliji ne stoji da ju je tiskao baš Gutenberg, a ipak se danas u svijetu ne može naći nitko tko bi negirao znanstvene zaključke da to magistralno djelo svjetskog tiskarskog umijeća nije upravo iz njegove radionice«. Z. Kulundžić detaljno je naveo sve ustanove i stručnjake, u zemlji i inozemstvu, koji su prihvatili njegove argumente a time i Kosinj kao znanstveno dokazano mjesto tiskanja hrvatskog editio princepsa.

II

Zbog težine spora koji postoji između Z. Kulundžića i njegovih oponenata (V. Štefanić, A. Nazor, V. Putanec, M. Bošnjak, M. Pantelić) ova knjiga djeluje turobno, da ne kažemo mučno. Autor iznosi obilje podataka koji otkrivaju ružno naličje u ovom dijelu naših humanističkih znanosti. Pa makar kao povrijeđena strana i bio ogorčen i tendenciozan, Z. Kulundžić je iznio stvari koje ne služe na čast znanosti a još je ružnije što se sve to prelomilo preko Misala. Nećemo se upuštati u analizu tko je više a tko manje u pravu. Ostaje gorka činjenica da je ovaj sukob razlogom što obilježavanje 500. obljetnice Misala nije bilo dostojno njegova značaja u našoj kulturi. Propušteno se više neće nadoknaditi.

III

Stil i jezik kojima Z. Kulundžić brani Kosinj a napada »Štefanićeve discipuluse« posebna je osobina ove knjige. Autor je suviše oštar i nesmiljen u napadu. Ne štedi čak ni one koji su pokojni i čija smrt (kao npr. Bošnjakova) mora izazivati sućut i naš tradicionalan odnos prema preminulima. Zbog toga ova knjiga sadrži i elemente kulturnog skandala i afere. Autor je riskirao mogućnost juridičkog procesa u namjeri da istjera svoju pravdu. Treba mu priznati hrabrost da se stavi na brisani prostor. Očekivati je da će to učiniti i prozvani. Svaki kulturni radnik nakon čitanja ove knjige mora biti mišljenja da bi se problem trebao (i jedino mogao) riješiti organiziranjem znanstvenog simpozijuma o problemu Misala. Na takvom simpozijumu svi koji se bave strukama što mogu pomoći rješavanju problema trebali bi dati svoj prilog. Tada bi se tek mogla skinuti tako ružna hipoteka s ovog dragog kamena hrvatske kulture.

Knjiga »500. obljetnica Kosinjskog Misala...« broji 210 stranica. Kao prilog autor je dao reprodukciju prve, druge, treće i posljednje strane Misala u originalnoj veličini. Knjiga je estetski dobro opremljena ali na žalost s dosta štamparskih grešaka.

Jurica Milkin

PRAPUTNJAK

Zbornik radova, Praputnjak 1981.

Knjigu s naslovom »PRAPUTNJAK — Zbornik radova« možemo nazvati i monografijom jednog sela koje ćemo uzalud tražiti na kartama bilo kojeg atlasa. A Praputnjak je selo koje se nalazi na platou poviše Bakarskog zaljeva. Njegov teritorij, područje katastarske općine, pruža se od mora do preko 1000 m nadmorske visine i presijeca cestu Zagreb—Rijeka. I ovo malo mjesto, danas sa svega 600 stanovnika (a prije stotinjak godina i dvostruko više, mahom poljodjelaca ali i pomoraca) smoglo je snage da izda knjigu od preko 500 strana u kojoj su njegovi sinovi prikazali svoje mjesto i njegove značajnije ljude od knjige i od motike. Izdavač je Mjesna zajednica Praputnjak a pretežni dio troškova podmirila je Zajednica za kulturu grada Rijeke (jer je Praputnjak danas prigradsko naselje ovoga grada).

»Prve ideje o sustavnom sabiranju i objavljivanju svih zapisa o našem mjestu« piše u Predgovoru knjige, »rodile su se godine 1964. u povodu proslave 100-godišnjice osnivanja pučke škole« i sazrijevale su tijekom deset godina u »pojedinačnim i skupnim razgovorima između dra Vinka Tadejevića, dra Stjepana Frančiškovića, Vinka Bujana, ing. Mira Štiglića i prof. Kreše Topljaka«. Na početku 1974. godine izabran je redakcijski odbor i nakon sedam godina rada pojavio se ovaj Zbornik.

Prostorni smještaj Praputnjaka, tlo, klimu i vegetaciju kao i opći povijesni razvoj ovog mjesta prikazao je dr. S. Frančišković. Povijesni pregled počinje s rimskim doba kada se doduše ne spominje Praputnjak, ali je cesta koja je spajala Aquileju i Sisciju nesumnjivo vodila preko Praputnjaka (i nešto istočnijeg Hreljina). Stariji mještani i danas znaju za »rimski put«. Za sada najstariji poznati zapis o mjestu Praputnjak (kao Praputnik) datira iz 1445. godine (u oporuci Tome Partinića gdje se navodi i vinograd s vrtom Budini; taj se naziv zadržao sve do danas). Autor je inače povijesni novi vijek podijelio na period feudalizma (1492—1671), period merkantilizma (1671—1848) i na period kapitalizma (1848—1945).

Osim općeg pregleda, život i zbivanja u XIX. i XX. stoljeću prikazani su i nizom posebnih članaka. To su: *Pobuna mještana 1867. godine* (doba Bachova apsolutizma, pokušaja madžarizacije ne samo Rijeke nego i njezine okolice, teško materijalno stanje zbog smanjenja zarada od prijevoza roba nakon gradnje pruge Sisak—Zidani most—Trsat) iz pera dra. V. Tadejevića; *Privredni razvoj* (dr. S. Frančišković); *Ekonomska migracija Praputnjaraca u strane zemlje* (V. Tadejević); *Zapisi o pomorcima Praputnjaka* (dr. R. Barbalić); *Pogled na poljoprivredu Praputnjaka* (ing. M. Štiglić), itd.

U prikazu kulturnog razvoja S. Frančišković naglašava da »kao svugdje tako i tu prve kulturne utjecaje vrši crkva. Ne zato«, nastavlja Frančišković, »jer su njezini predstavnici u prvo vrijeme jedini školovani ljudi, već mnogo više zato, jer su nosioci staroslavenskog jezika u bogoslužju i kao takvi čuvari narodnih tradicija«. Tako saznajemo da je 1899. godine u Praputnjaku izgrađena i samostanska zgrada u koju su »smještene redovnice sv. Vinka, koje su sve do 1925. godine vršile obuku ženske djece te odgoj djece nedorasle za osnovnu školu«. Praputnjak je dakle imao dvije osnovne škole: 1864. godine počela je naime s radom »općinska« osnovna, odnosno pučka škola (o njenom osnivanju i radu napisao je prikaz domaćin sin učitelj Vinko Bujan). Međutim, Praputnjak je već i oko 1825. godine imao pučku školu. Osnovao ju je i u njoj podučavao Josip Veber, inače carinski činovnik (i otac književnika i jezikoslovca Adolfa Vebera Tkalčevića). I prije toga su »mnogi kapelani držali školu« (ali o tome nema podrobnijih podataka).

U Zborniku su prikazane i *Glavne osobine praputnjarskog dijalekta* i *Osebujnosti Praputnjaraca i njihova dijalekta* (V. Bujan), *Neke značajke pojedinih elemenata stare praputnjarske nošnje* (dr. Jelka Radauš-Ribarić) kao i *Neki kulturni povijesni spomenici* (dr. B. Vizintin). To su župna crkva (prva građena 1779. godine a 1867. zamijenjena novom), oltari (najstariji, sv. Josipa, iz 1782. godine; u kararskom mramoru izradio ga je Sebastian Petruzzi), slike, kaleži, monstranca, orgulje i zvona iz XIX. stoljeća a »u župnom dvoru... pohranjene su stare crkvene knjige, među kojima i nekoliko vrijednih glagoljskih misala štampanih u Rimu«.

Zanimljiv je prikaz dra V. Tadejevića *Demografska obilježja Praputnjaka* u kojem, uz ostalo, konstatira »da su se u posljednjim desetljećima vitalne karakteristike stanovnika u Praputnjaku značajno promijenile u povoljnije odnose«.

Slijedi niz članaka o zbivanjima novijeg doba (sudjelovanje Praputnjaka u NOB-u, elektrifikacija, gradnja vodovoda, kulturne, zabavne i sportske aktivnosti i položaj Praputnjaka u Generalnom urbanističkom planu grada Rijeke).

U dijelu Zbornika pod naslovom »Odrazi« nalazimo priloge praputnjarskih čakavskih pjesnika dr. Branke Vidas Golubice, dra Marijana Derenčina (Nana Švedrina), Gustice Mikuličić Karline, dra Žarka Štiglića Gutarinova i Maje Kostanjšek Goranove. Od Nana Švedrina objavljen je ciklus pjesama *Naši stari* s posvetom:

»Ni jih več. Prošli su. I nikad se

više nete vrnut.

Odhranili su nas i odgojili kako su najbolje mogli i umeli.

Fala njin!

I neka se ne pozabe doklen bude bilo i zadnjega pravoga Praputnjarca uvde — doma, na svojen ale vu tujini!«

Jedan »naš stari« je npr. barba Andrej s Krasi, koji priznaje:

»Celi san svit tako oplovil
Ale...
Dole va Kostrene,
Va Kostrene još nisan bil!«

Ili sused Pavarela:

»Drobni starac kaji drobna tičica
V rukah vavek delo ale matičica,
Uredan i čist kaji da j' z Meriki došal,
Prazne ni nikad povedal,
Raje j' mučal i poslihal...«

U »Odrazima« J. Bujanović prikazao je *Narodne običaje i neka vjerovanja Praputnjaka u prošlom stoljeću* (dodajemo: i u našem) a V. Tadejević piše o *Bakarskim prezidima*, tj. onim terasama poviše Bakarskog zaljeva koje su djelo Praputnjaraca i na kojima se uzgajala loza od čijeg se grožđa pripremalo pjenušavo piće »bakarska vodica«. Do II. svjetskog rata »bakarsku vodicu« proizvodili su isključivo pojedinci baš u Praputnjaku. U Zborniku nalazi se i fotografija u boji tih prezida (terasa), i to ona koja je objavljena u glasilu Svjetskog geografskog društva »National Geographic« (izlazi u Washingtonu).

U Zborniku posebno je prikazano 29 »istaknutih ličnosti praputnjarske prošlosti«, ljudi koji se »posebnim vrijednostima nisu isticali samo među mještanima« nego »čiji rad i zasluge prelaze praputnjarske okvire, te su već zauzeli vidne pozicije u općoj kulturnoj povijesti«. Vrijedno je istaknuti i to da »su se od svih kulturnih radnika u Praputnjaku najjače istakli upravo oni koji su rođeni i odgojeni u najvećoj bijedi«. Opisani su samo oni umrli; najsvježiji su grobovi dra Marijana Derenčina, pravnika i pjesnika — Nana Švedrina (1900—1977), dra Stjepana Frančiškovića (1901—1977), šumarskog stručnjaka i pisca, i Vinka Bujana (1899—1980), učitelja i stručnog pisca čija je brošura (napisana zajedno s V. Ostojićem) »Izbor zanimanja — Kamo nakon osmogodišnje škole« ušla u Biblioteku »International bureau of education« u Ženevi. Najstariji je istaknuti Praputnjarac »seljački dječak Karlo Bujan, koji je nestao iz sela da bi se nekoliko godina kasnije pojavio u svom rodnom mjestu u magnatskoj gali kao ministar carice Marije Terezije s nešto izmijenjenim prezimenom Bujanović (Bujanovics)«. Nije se u svom rodnom selu samo pojavio nego je i obnovio svoju rodnu kuću i sagradio prvu župnu crkvu a dao je napraviti i već spomenuti oltar sv. Josipa. Ne možemo mimoići ni Tomu Padavića, pravnika, koji je iz političkih razloga otišao u Trst gdje je 1870. godine zajedno s ostalim preporoditeljima osnovao prve hrvatske novine za Hrvate u Istri i na Kvarnerskim otocima — »Našu Slogu« — i bio jedan od njezinih urednika. U njoj su počeli izlazit i popularni dijalozi pod nazivom »Jurina i Franina«, najprije iz njegova pera a zatim i od drugih autora. I danas neki publicisti nastavljaju pisati te dijaloge i objavljivati ih u pojedinim novinama i kalendarima. Sinovi su Praputnjaka i dr. Martin Štiglić (1837—1914), profesor Bogoslovskog fakulteta u Zagrebu, i njegov štićenik dr. Josip Šilović (1858—1939), profesor kriminalistike na Pravnom fakultetu u Zagrebu i socijalni radnik, glavni osnivač »Lige za zaštitu djece« (1914) i rukovoditelj »Središnjeg odbora za zaštitu porodica mobilizovanih i palih vojnika u Hrvatskoj i Slavoniji«; uz suradnju Đure Basarička, Pere Rogulje i dr. od očite je smrti od gladi spasio više desetaka tisuća osoba, posebno djece. Među viđenijim Praputnjarcima nisu navedeni samo oni sa srednjom, višom ili visokom školom nego i »obični« ljudi, radnici u tuđini (Amerci) i poljodjelci kod kuće, svi koji nisu radili samo za sebe nego su dio svoga rada uložili u napredak svoga sela i društva.

Iz Zbornika, napokon, saznajemo i to da je Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Rijeci, na zahtjev Zbora birača i Mjesne zajednice Praputnjaka, donio rješenje da etnozona Praputnjaka ima svojstvo spomenika kulture. I »Bakarski prezidi« obuhvaćeni su zaštitom, ne samo kao nacionalni nego i kao svjetski spomenik kulture, odnosno obrade zemljišta. Međutim, »Bakarske prezide« treba zaštititi ne samo od ljudske djelatnosti (gradnje i sl. zahvata) nego i od zuba vremena, tj. popraviti ih i učvrstiti im podzide.

Svi koji su svojim radom omogućili ili pomogli da je Praputnjak ovim Zbornikom stao u red mnogo većih mjesta s izdavačkom tradicijom (npr. Slavonska Požega, Varaždin i dr.) zaslužuju puno priznanje. Uz već prije navedeno financiranje Zbornika od Samoupravne interesne zajednice za kulturu grada Rijeke (u koju se, uostalom, slijevaju i doprinosi Praputnjaraca) i Mjesne zajednice treba dodati da je u toj knjizi i financijski udio autora Praputnjaraca; svi su se oni odrekli autorskog honorara.

Oskar Piškorić

TEMELJNO DJELO HRVATSKE PRIRODOZNANSTVENE HISTORIOGRAFIJE

Ovo djelo dr. Žarka Dadića, u dvije knjige na ukupno 740 strana, prvo je koje sustavno obrađuje povijest egzaktnih znanosti u Hrvata u kontekstu razvoja svjetske znanosti. Kako je s toga područja napisano do sada kod nas tek nešto popularnih i prigodnih članaka (opterećenih osim toga romantičnim i rodoljubnim interesom), »Povijest egzaktnih znanosti u Hrvata« Žarka Dadića prva je naša znanstvena povijest prirodnih nauka koja se po svojoj stručnoj i znanstvenoj razini može mjeriti s najboljim ostvarenjima ove vrste u razvijenim svjetskim znanstvenim sredinama. Oslobođeno od spomenutih opterećenja i podvrgnuto serioznim kriterijima povijesti znanosti Dadićevo djelo postavlja hrvatsku prirodoznanstvenu prošlost u njen realni okvir i na pravo mjesto što je osnovni preduvjet da bi se valjano procijenio naš doprinos razvoju svjetske znanosti. A taj doprinos nije bio malen iako je domaća hrvatska znanstvena sredina bila nerazvijena sve do novijih dana. Osim najvećih naših sinova koji su ušli u svjetske znanstvene antologije, kao što su: Franjo Petrić (1529—1597; Dadić ga uporno naziva Petrišević!), Marko Antun de Dominis (1560—1624) i Ruđer Bošković (1711—1787) — čitava je plejada hrvatskih znanstvenika (danas nama malo znanih) sijala plodove svoga uma po raznim stranim znanstvenim sredinama tijekom vjekova: po Madžarskoj, Austriji, Italiji, Slovačkoj, Poljskoj, Rusiji i dalekoj Kini. Tako je naš genij pridonosio razvoju stranih znanstvenih sredina. One su ga posvojile i u svoje znanstvene antologije uvrstile pod dekroatiziranim imenima. Dotle je domaća gruda bila u relativnom zastoju glede promicanja znanosti zbog specifičnog gospodarskog i društveno-povijesnog konteksta. Pa ipak, usprkos tome, u Hrvatskoj što se znanosti tiče nije bilo potpuno zatišje, nego — dapače — imala je Hrvatska u prošlosti izvanredan sluh za sve što se događalo u svijetu i znanstvene su ideje i znanstvene teorije iz svijeta vrlo brzo pristizale u Hrvatsku.

U prvoj knjizi (pet poglavlja) autor pokazuje povijesni tijek prirodoznanstvenih ideja u nas kroz srednji vijek pa do kraja 18. stoljeća. Druga knjiga posvećena je našim prirodnim naukama u 19. i u prva dva desetljeća 20. stoljeća. Zanimljiva su poglavlja u kojima je prikazano »drznuće« pojedinih naših znanstvenika na domaćem hrvatskom tlu da se u skladu s pozitivističkim nastojanjem mlade novovjekovne znanosti otrgnu od milenijskog utjecaja Aristotelove prirodne filozofije. Ozbiljne kritike Aristotela koje se kod nas javljaju već u 16. st. dozvoljavaju nam da zaključimo kako su naši preci u izgradnji novovjekovne znanosti sudjelovali već od njenog početka.

Analiza 19. st. pokazuje da su tada i u nas prirodne znanosti bile silno potaknute gospodarskim i nacionalno-oslobodilačkim interesom, pa su stoga svoje mjesto našle i na svim razinama našeg školstva, osobito pak u realkama na području Vojne krajine, kojima je poglaviti cilj bio da omladinu spreme za studij tehnike. To je vrijeme kad se javljaju i prvi hrvatski udžbenici iz prirodnih znanosti (»Naravoslovje za porabu zavodah i za

samouke« Josipa Partaša, izišlo 1853. kao prvo samostalno djelo iz fizike na hrvatskom jeziku) a osim njih izlazi i druga popularno-znanstvena i znanstvena literatura iz domene egzaktnih nauka. Kraj 19. vijeka značio je u našoj sredini punu afirmaciju prirodnih nauka.

Djelo Žarka Dadića pisano je jezikom i stilom pristupačnim i čitateljima bez posebne stručne prirodoznanstvene spreme a obilje bilježaka i informacija o izvoru podataka pomoći će svima koji se žele posvetiti dubljem studiju pojedinih poglavlja.

N. B.

Vijesti

Izložbu *»Riznica zagrebačke katedrale«* (bila je otvorena od 31. III. do 18. IX. o. g.) razgledalo je oko 180.000 posjetilaca, prosječno više od tisuću na dan.

* * *

Ovogodišnjem »Zagrebačkom ljetu« znatan je prinos dala Koncertna direkcija organizacijom *koncerata na orguljama zagrebačke katedrale.* Od konca srpnja do početka rujna nastupili su orguljaši H. Bregant (Ljubljana), I. Jančenko (SSSR), M. Šlechta (ČSSR), H. Otto (DDR), Zs. Elkes (Madžarska) i naš Ž. Marasović (zajedno s trubačem S. Arnoldom).

* * *

19. IX. 1983. izvedena je u zagrebačkoj crkvi sv. Katarine *»Hrvatska misa«* (u d-molu) *Borisa Papandopula,* skladana 1938. g. Uza zbor »Ivan Goran Kovačić« (pod ravnanjem V. Kranjčevića) nastupili su solisti Nada Ruždjak, Marija Klasić, Vladimir Ruždjak i Zrinko Sočo.

* * *

27. IX. 1983. priredili su Hrvatski glazbeni zavod i »Jugoart« *komemorativni koncert* u povodu 10-godišnjice smrti poznate naše operne pjevačice *Marijane Radev.* Na programu je bila i arija iz *Bachove »Muke po Mateju«* (u izvedbi Ruže Pospiš-Baldani i Zagrebačkih solista) i *»Requiem« Orlanda di Lassa* (u izvedbi Zagrebačkih madrigalista pod ravnanjem Vladimira Kranjčevića).

* * *

Potkraj rujna 1983. izvedena je na *Varaždinskim baroknim večerima* i nedavno pronađena *Šebelićeva »Misa«* (iz XVII. st.) kao i poznati *Bajamontijev »Requiem«.* Nastupili su (5. X. 1983.) i gosti iz SR Njemačke (Hamburg i Hannover) koji su izveli *Händlov oratorij »Samson«.* Taj koncert direktno je prenosila RTV-Zagreb.

* * *

Na četiridnevnom *znanstvenom skupu* (od 19. do 22. X. o. g.) što ga je JAZU organizirala u povodu *100-godišnjice rođenja* hrvatskog kipara svjetskog glasa i svoga počasnog člana *Ivana Meštrovića* održano je više od 20 referata i saopćenja. Sudjelovali su brojni domaći i strani stručnjaci (među njima i franjevac Ante Soldo koji je govorio o Gospinoj crkvi u Biskupiji kod Knina, sagrađenoj po Meštrovićevu projektu 1938. g., i Amerikanac Joseph O'Connor koji — u želji da što bolje shvati Meštrovića — uči hrvatski jezik) kao i Meštrovićeva kći Marica, publicistkinja iz Buenos Airesa. U vezi s jubilejem Meštrovićeva rođenja priređene su u Zagrebu dvije izložbe, izrađena je prigodna medalja (u formi zlatnika i srebrnjaka) a postavljena je i jedna Meštrovićeva skulptura pred zgradom zagrebačke Privredne banke.

(vd)

* * *

Kod izdavača »La Table Ronde« nedavno je objavljen roman *Michela Bernanosa,* sina Georgesa Bernanosa, *L'Envers de l'Eperon,* čija se radnja događa u Brazilu, gdje je obitelj Bernanos neko vrijeme živjela.

* * *

»Famiglia cristiana« od 28. VIII. 1983. donosi vijest o tome kako se *Benedetto Croce* približio vjeri, citirajući rečenicu iz njegova poznatog eseja »Perchè non possiamo non dirci cristiani?«

* * *

Prof. *Radovan Grgec,* glavni urednik Hrvatskog književnog društva sv. Ćirila i Metoda, prisustvovao je Svjetskom kongresu katoličkih izdavača i novinara (UCIP), koji se održao u *Dublinu* od 23. do 28. X. 1983.

* * *

Robert Hossein režirao je uz pomoć *Alaina Décauxa* super-spektakl *»Čovjek zvan Isus«,* koji je pobudio veliki interes pariške publike.

* * *

»Editions Obsidiane« objavile su *»Sabrane pjesme« sv. Ivana od Križa* s predgovorom Pierrea Emmanuela.

* * *

»Die Furche« od 12. X. 1983. objavljuje rezultate natječaja za *lirske pjesme kršćanskog nadahnuća.* Natječaj je raspisan u istom listu prije godinu dana. Nagradu je dobilo šest autora.

* * *

»Osservatore Romano« od 11. X. 1983. donosi, povodom desete obljetnice smrti *Gabriela Marcela,* članak *Michelea Masciarellija »Gabriel Marcel e la metafisica della speranza«.*

* * *

Tristao Athayde (Alceu Amoroso Lima), poznati brazilski katolički pisac, novinar i mislilac, umro je 14. VIII. 1983. u Petropolisu.

* * *

David Lajolo dobio je ovogodišnju nagradu »Stresa« za pripovjedačku prozu (za djelo »Il merlo di campagna e il merlo di città).

* * *

»Osservatore Romano« od 15. X. 1983. donosi članak Carmine di Biase o djelu japanskog pisca kršćanskog usmjerenja *Shusaku Endua* (Samuraj) pod naslovom »Dal Giappone alla Roma seicentesca«.

* * *

U okviru *»Dana o životu i radu biskupa Lajče Budanovića«* što su u povodu 25-godišnjice njegove smrti organizirani u Subotici od 7. do 12. listopada o. g. održan je i dvodnevni simpozij. Na njemu je sudjelovao i član HKD-a dr. *Tomo Vereš* predavanjem *»Socijalni rad Lajče Budanovića«.*

* * *

20. X. 1983. umro je u Rijeci (u 82. godini) dominikanac o. *Anđelko Fazinić,* prijatelj našeg Društva i suradnik »Marulića«.

* * *

4. XI. 1983. umro je u Slavonskoj Požegi u 91. godini života ugledni katolički javni radnik i pisac dr. *Đuro Kuntarić.* Pokojnik je bio jedan od najzaslužnijih članova i najvjernijih prijatelja *HKD sv. Ćirila i Metoda (Društva sv. Jeronima)* te redoviti suradnik »Danice« i »Marulića«. Na njegov život i djelo osvrnut ćemo se u narednoj »Danici« i u jednom od sljedećih brojeva »Marulića«. Sprovod dr. Kuntarića bio je 5. XI. 1983. u Slavonskoj Požegi.

* * *

Ovogodišnju Goncourtovu nagradu za književnost dobio je *Frédéric Tristan* za roman »Izgubljeni«.

* * *

U »Oku« od 24. XI. 1983. govori *Mirko Tomasović* o *Marku Maruliću* kao karizmatičnoj pojavi naše književnosti i osvrće se na Marulićevu »Juditu«, koju je na suvremeni jezik preveo i komentarom popratio književnik Marko Grčić.

* * *

Britansko vijeće za plasman knjige sastavilo je popis najboljih romana na engleskom jeziku. Prvo mjesto na popisu zauzima *Georges Orwell* i njegova »Životinjska farma«. Tu su, između ostalih, i *Graham Greene* (»Počasni konzul«) i *William Golding* (»Gospodar muha«).

* * *

»Svjetlo riječi« u broju 4—5/83. donosi vrlo pozitivan prikaz romana *»Naricanja Frane Markanova«*. Taj novi roman svećenika pisca *Stjepana Džalte* izdalo je naše Društvo.

* * *

U Zagrebu je 25. i 27. XI. o. g. održana promocija *64. izdanja Kačićeva »Razgovora ugodnog naroda slovinskoga«* što ga je priredilo Uredništvo Zbornika »Kačić«.

ISPRAVAK

U drugom dijelu naslova za članak Joje Ricova o slikaru Juliju Meissneru (»Marulić« 5/1983, str. 503) došlo je do tiskarske pogreške: otisnuto je »San i boja sjete i radosti života«, a moralo je biti *San boja sjete i radosti života.*

U Sadržaju toga broja »Marulića« izostavljena je pjesma Gojka Polegubića »Taj čovjek« s 526. strane.

Za ove i ostale eventualne pogreške ispričavamo se autorima i čitateljima.

KNJIŽEVNE VEČERI HKD SV. ĆIRILA I METODA (DRUŠTVA SV. JERONIMA)

3. XI. 1983. — *Pjesme Ferdinanda Sinkovića, pjesnika gradišćanskih Hrvata*

10. XI. 1983. — Prof. Juraj Lončarević: *Gradišćanski Hrvati u zapadnoj Madžarskoj*

17. XI. 1983. — Dr. Josip Kribl: *Antropologija Dostojevskog kod Karamazovih*

1. XII. 1983. — *Četiri novoizašle zbirke lirike prof. Mirka Validžića*

15. XII. 1983. — *Božićno veče* (predavanje i božićne pjesme)

22. XII. 1983. — Drago Antin: *Izvorišta Ive Andrića*

SADRŽAJ

Radovan Grgec: Uz rub (31) 577
Andro Vid Mihičić: Ivan Meštrović 583
***Joja Ricov:** San? 589
T. J. H. Mar: Prva ljubav u ljubičastom 590
***Tomislav Dobor:** Ovo je zemlja Hrvata, Gospodine Bože 594
***Tomislav Dorotić:** Dubrovnik 594
Josip Vrana: Iz pisama Đure Sudete 595
***Tomo Polegubić:** Moć silu čini 600
Stanislav Sodan: Valovima nikad kraja 601
***T. J. H. Mar:** Poeov, mišljah, Gavran to je 604
Elizabeta Palanović: Od spisa zagrebačke tiskovne cenzure do dviju pjesama Tomaša Goričanca 605
Nevenka Nekić: Iz dnevnika 609
Benedikta Zelić-Bučan: Takozvana prva slavenska seoba u Dalmaciju — činjenica ili pretpostavka? 613
***Tone Otočan:** Mrazni ugođaji 622
***Tomislav Maretić:** Haiku 623
Stanislav Sodan: I humaniste hapse, zar ne? 624
Mirko Validžić: Marova proza i poezija 625
***T. J. H. Mar:** Nofretetine oči 631
Jakov Ivaštinović: To je naša grana 632
***Mustafa H. Grabčanović:** Krik za smiraj 635
Dubravka Petek: Zakoni 636
Stjepan Šegudović: Mjesto Cvetković u prošlosti 641
***Ante Jakšić:** Stari šešir 650
Željko Puratić: Đorđo-Đuro Hidža (1752—1833), pjesnik i prevodilac . . . 651
Jakov Ivaštinović: Ruke za kaznu 654
Ivan Pederin: Josip Jelačić kao pjesnik na njemačkom jeziku 659
***Marija Bango:** Tu i tam 670

Mišljenja i reagiranja

Ivan Bošković: Možemo li Ivana Manu Jarnovića nazivati dubrovačkim i hrvatskim skladateljem? 671
Stipe Vuković: Gdje nema različitih mišljenja — nema ni napretka . . 672

Mozaik

Mirko Slade-Silović: Dalmacija u preživjeloj verziji 673
T. M.: Žurnalistička podvalica 674
Mirko Petravić: Prve zagrebačke novosezonske premijere i gostovanja . . 675

Knjige

G. M.: Danica 1984. 681
D. H.: Sustavna teorija književnosti 682
Dubravko Horvatić: Narodno pjesništvo kao povijesno vrelo 683
Ante Miličić: Viteštvo i tragika uskoka 684
Jurica Milkin: Nastavak polemike oko Misala iz 1483. godine . . . 686
Oskar Piškorić: Praputnjak 688
N. B.: Temeljno djelo hrvatske prirodoznanstvene historiografije 691

Vijesti

Iz domovine i svijeta 692

MARULIĆ — hrvatska književna revija. Izdaje Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21. Uređuje: Urednički odbor. Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec